ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО-ЛІТЕРАТУРНИЙ ЖУРНАЛ

VII

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

Суспільно-політичний і науково-літературний місячник

Видає

Українська Видавнича Спілка

LIBERATION PATH

Ukrainian Political, Social, Scientific & Literary Magazine

Published monthly by

Ukrainian Publishers Ltd.

№ 7 (93), July, 1955, Vol. VIII

Редагує Колегія

Редактор Літературного Відділу

Леонід Полтава

Головний редактор Г. Драбат

Редакція і Адміністрація:

237, Liverpool Road, London, N. 1. Tel. NORth, 1828

УМОВИ ПЕРЕДПЛАТИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ« НА 1955 РІК

країна	річна передплата	піврічна передплата	чвертьрічна передплата	окреме число
Австралія ..	1 ф. 16 шил.	19 шил.	10 шил. 6 п.	3 шил. 6
Австрія	54 шил.	28 шил.	15 шил.	5 шил.
Аргентіна ..	30 пезів	16 пезів	9 пезів	3 пези
Бельгія	210 фран.	110 фран.	60 фран.	20 фран.
В. Брітанія	1 ф. 12 шил.	17 шил.	9 шил.	3 шил.
Канада	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Німеччина .	13 н. м.	6,75 н. м.	3,60 н. м.	1,20 н. м.
Парагвай ..	56 ґуар.	28 ґуар.	15 ґуар.	5 ґуар.
США	7,50 дол.	4 дол.	2,25 дол.	75 цен.
Туніс	1.400 фран	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Франція ...	1.400 фран	750 фран.	420 фран.	140 фран.
Швеція	20 кор.	11 кор.	6 кор.	2 кор.

В інших країнах — у перечисленні на валюту даної держави

Адреси наших Заступників на стор. 2.

Обкладинка роботи проф. **Р. Лісовського**

Printed by Ukrainian Publishers Ltd., 237 Liverpool Rd., London, N. 1.

ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ

СУСПІЛЬНО-ПОЛІТИЧНИЙ І НАУКОВО ЛІТЕРАТУРНИЙ МІСЯЧНИК

Кн. 7 (ч. 7-93) ЛИПЕНЬ, 1955 Річник II (VIII)

ЗМІСТ VII-мої КНИЖКИ:

Зіновій Карбович: КУНКТАТОРСТВО 3
Є. Озерський: МОСКОВСЬКІ ПАЛОМНИКИ В БЕОҐРАДІ . . . 9
Борис Вітошинський: ОГЛЯД МІЖНАРОДНІХ ПОЛІТИЧНИХ ПОДІЙ 12
Іван Стоцький: Я НЕ ЗРАДНИК 21
Д-р Дмитро Донцов: ЗА ЯКУ УКРАЇНУ? 22
Омелян Кушнета: НЕ РОБІМ У НАУЦІ ПОЛІТИКИ, А В ПОЛІТИЦІ НАУКИ 27
Князь І. Токаржевський-Карашевич: ВІЙСЬКО КНЯЖОЇ УКРАЇНИ. 30
Д-р Юрій Русов: ТРИ ЛИСТИ З КОЗАЦЬКИХ ЧАСІВ 35
Проф. Григорій Ващенко: ДО ІСТОРІЇ НАЦІОНАЛЬНИХ РУХІВ У ПОЛТАВІ І НА ПОЛТАВЩИНІ В 1917-24 РОКАХ . . . 41
Полк. І. Кисіль: ПЕРШІ КОНЦЕНТРАЦІЙНІ ТАБОРИ В СССР . 48
Б. Т.: ПРИЗАБУТІ ЗЛОЧИНИ МОСКВИ 52
Проф. Вадим Щербаківський: ЦІКАВІ АРХЕОЛОГІЧНІ ВІДКРИТТЯ НА БЛИЗЬКОМУ СХОДІ 61
Ліц. екон.-фін. наук Г. Оцинко: ЦЕНТРАЛЬНИЙ БАНК У США . 67
Д-р філ. М. Аркас: ДЕЩО З ЖИТТЯ МОГО НЕЗАБУТНЬОГО БАТЬКА 73
Павло Филипович: ВІЗЬМЕШ У ЖМЕНЮ 79
Люба Вітошинська: ПАНОРАМА ПАРИЖУ 80
Д-р Д. Бучинський: ПАМ'ЯТНИК ЛИЦАРСЬКОСТИ 90
Анґель Сааведра (перекл. Л. Полтава): ВІРНИЙ КАСТІЛІЄЦЬ . . 91
Василь Кучер: УСТИМ КАРМАЛЮК (уривки з роману) . . . 98
Богдан Ігор Антонович: РАНОК 108
Ф. В. Фіолетовий: НОВИЙ »УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК« 109
М. С.: З ЧУЖОМОВНИХ ВИДАНЬ 112
Д.: ПРЕСА І ЧИТАЧІ 115
Л. Димчук: ІЗ ХРОНІКИ 119

Передрук дозволений за поданням джерела

ВИДАЄ »УКРАЇНСЬКА ВИДАВНИЧА СПІЛКА«

ЛОНДОН

ЗАСТУПНИКИ »ВИЗВОЛЬНОГО ШЛЯХУ«

АВСТРАЛІЯ:

"Library & Book Supply"
1, Barvon St.
Glenroy 9., Victoria

АРҐЕНТІНА:

Oleksa Bunij
C. Warnes 2256,
Olivos, F.C.N.B.M.,
Prov. Buenos-Aires.

БЕЛЬҐІЯ:

Omelan Kowal
Bd. Charlemagne, 72, Bruxelles, 4

КАНАДА:

W. Nemyliwskyj
949, Dundas Str., W.,
Toronto, Ont.

НІМЕЧЧИНА:

"Shlach Peremohy"
München, 8.
Zeppelinstr. 67.

ПАРАҐВАЙ:

A. Kuszczynskyj,
Casilla de Correo, 862,
Asuncion,

США:

Very Rev. P. Falko
94, Thomas Str.,
Rochester 21, N.Y., U.S.A.

Дітройт і околиця:

S. Krupka
4519 Cicotte, Detroit 10, Mich.

Нью-Йорк і околиця:

H. Cebrij
721 E, 6th Str.,
New-York City, N.Y.

Огайо і околиця:

T. Wasylyk
4028,Storer Ave.,
Cleveland 9, Ohio

ФРАНЦІЯ:

"L'Ukrainien"
26. Rue de Montholon
Paris (9)

ТУНІС:

Roman Kaspryk
Berrage de Ben-Metir
Boite Postale 15, Ain Draham

ШВЕЦІЯ:

J. Kostiw
Box 14,
Hogersten, 5
Stockholm

Ціна цього числа в Кольпортерів і Заступників — 3 шил.

Всіх наших Кольпортерів і Передплатників поза Великобританією просимо розраховуватися з нашими Заступниками. Про кожну зміну адреси просимо повідомляти головну Адміністрацію в Лондоні.

До міжнародньої ситуації

Кунктаторство

Сучасна міжнародня ситуація характеризується трьома головними елементами: з одного боку — мілітарна й господарська потуга США і вільних націй західнього світу, з другого боку — СССР із своїм сателітним комплексом, а між ними третя сила — поневолені большевизмом нації. В останньому часі починає наростати сприятлива для СССР нова сила — т. зв. невтральний бльок на чолі з Югославією і Індією. Якраз тепер СССР намагається скерувати західню політику на рейки активної коекзистенції, в чому йому допомагають також Тіто і Неру. Очевидно, що в епоху коекзистенції західній світ буде предметом внутрішнього розкладу большевицькими п'ятими колонами. А в той час буде постійно кріпшати й зростати мілітарна сила СССР. Сьогодні СССР ще потребує на деякий час передишки, щоб перетравити здобутки другої світової війни. Йому необхідно розправитися з підпільними національно-визвольними рухами, щоб повністю опанувати ситуацію у своїй сфері впливів.

Мобілізація оборони західнього світу із включенням до Атлантійського пакту Німеччини, привернення їй незалежности, послідовна в тому пляні політика США та зростаючий спротив поневолених Росією народів на чолі з Україною, — приневолили СССР розгорнути нову ініціятиву по протилежній, ніж досі лінії. Несподівана згода на підписання австрійського договору, поїздка Хрущова до Белграду, висування пляну світового »розброєння« і т. п. — вказують на нову тактичну гру Кремля з метою створення невтрального пояса, щоб таким чином відорвати від західнього світу німецький мілітарний потенціял у першій стадії, а в другій — залучити його у свій комплекс. Невтралізація Німеччини привела б до невтралізації цілої Західньої Европи, за вийнятком еспанського мостового причілка США. Велика Британія свідома, що в епоху атомової війни вона найбільше наражена на небезпеку знищення і тому буде намагатися якнайдальше відсувати збройну розправу, розраховуючи на самоліквідацію комуністичного режиму в Кремлі наслідком грызні й боротьби між тиранами.

Тенденція коекзистенційної політики має на Заході досить прихильників. Навіть у США в останніх часах низка видатних політиків починає діяти по лінії відпруження взаємин із СССР. Фактично, в США існують дві тенденції: одна, репрезентована урядом США, прагне, під тиском частини публічної опінії й укритих проросійських середовищ, коекзистенції, друга, репрезен-

тована сенатором Новлендом, МекАртуром, Керстеном, прагне довести до радикальної розправи з СССР. Наслідком цих тенденцій є офіційна тенденція: кунктаторство, як з політикою визволення, так і з політикою коекзистенції. За часів сен. Тефта і акції Керстена голосно говорилося про політику визволення. Тепер більше говориться про політику співіснування. Розрахунок Москви на конференцію чотирьох великодержав досить ясний: Кремль хоче добитися від Айзенгауера і Ідена підтвердження сучасного стану посідання і виілюмінувати Німеччину із західнього мілітарного блоку.

Захід буде намагатися, щоб на прикладі конференції чотирьох великодержав показати західнім народнім масам, що Айзенгауер і Іден хочуть миру. Однак, наслідки цієї конференції не принесуть Заходові користи. Тому, що Захід не може далі поступатися перед бажаннями СССР, його будуть обвинувачувати, що через його непогодженість конференція не мала успіху. Іншою була б ситуація, якщо б західні державні мужі вели досі політику визволення поневолених націй, тоді для народніх мас Заходу такі вимоги конференції були б самозрозумілі. А під час найближчої конференції чотирьох великодержав вимоги Заходу в справі поневолених Москвою націй створювали б для большевиків неможливу ситуацію. Але США досі не підняли активної визвольної політики і ситуація зовсім інша.

В Азії постали комплікації через капітуляцію Індо-Китаю і большевики зсередини пробують опанувати його ще вільну частину, інспіруючи боротьбу сект, щоб утомлений братовбивчою війною нарід було легше опанувати комуністичною диверсією. Творення невтральних поясів в Європі і Азії має метою ізолювати й викинути США з европейського й азійського континентів, щоб після відтягнення американських оборонних сил опанувати ослаблені держави Европи і Азії. Невтральна Австрія, невтральна Югославія, невтральна Індія і т. п. — це стратегічно здобуті позиції Росії, тому сьогодні концепцію всякого невтралітету в Європі й Азії треба розцінювати, як пробольшевицьку концепцію. Проте не можна уважати, що позиції СССР є особливо сильні. Большевики через їх взаємну гризню в Кремлі дещо спізнилися, напр., з підписанням договору з Австрією, бо австрійський невтралітет перед ратифікацією паризьких умов був би приніс большевикам значно більший успіх. Поїздка Хрущова до Тіта є виявом слабости і страху перед Атлантійським пактом. Політика Тіта безумовно є корисна Росії, але вона за неї тепер платить ціною упокорення Хрущова, що матиме свої морально-політичні наслідки в комуністичному таборі.

США роблять низку політичних помилок, але, загально беручи, їх і цілого вільного світу позиції мілітарної сили тепер дуже скріпилися включенням Еспанії і Німеччини в оборонний блок. Большевики знають, що означає мати проти себе неме-

цьку армію і американську техніку. Півмільйона німецьких вояків сьогодні, завтра стануть основою п'ятьмільйонової німецької армії, як це було сталося із стотисячною »райхсверою« по першій світовій війні. Якщо б США висунули одночасно концепцію визвольної політики, тоді не було б жодної небезпеки з боку большевицького аґресора. Але, на жаль, немає покищо жодних реальних підстав твердити, що американська політика піде дійсно тим єдиноспасенним для світу шляхом.

СССР пропаґандивно є в офензиві, але силово-політично — в дефензиві. Щоб унеможливити ініціятивну політику США, большевики викликають дезорієнтацію своєю метушливістю та грою у Відні, Беоґраді і т. д. Зокрема дуже характеристична нервова реакція »Правди« на заяви американських політиків щодо визволення сателітів СССР.

Треба собі усвідомити, що по відношенні до СССР не існує одностайної американської політики. Є три основні напрямки: а) коекзистенція, б) аґресивна протибольшевицька акція, але без точно означених позитивних ідей майбутнього, із тенденцією до реставрації єдинонеділимої Росії, в) сприятлива поневоленим Москвою народам концепція, захищувана Керстеном, Амстронґом, адмір. Менцом і сен. Смітом. Ця третя тенденція покищо ще слаба, якщо йде про її вплив на уряд США, але потенціяльно серед американського населення, яке є різнонаціонального походження, вона має досить широкий резонанс. Якщо брати до уваги неофіційну політику уряду США, то треба відмітити, що ідея національної державности України та інших поневолених Москвою націй стає щораз більше популярною. Проти національної державности України діють різні таємні мафії, масонерія, підтримувана п'ятими колонами, та натуралізовані російські імперіялісти, які займають досить поважні позиції в різних урядах і інституціях США. І власне з тією течією приходиться нам боротися. Її типовим репрезентантом є колишній амбасадор у Москві Кеннан. Прихильники української справи, так як і противники, знаходяться серед обидвох партій — республіканської і демократичної. Напр., відомий наш прихильник, колишній конґресмен Керстен, республіканець, перепав при виборах, але його заступник, демократ Фіґен, так само прихильно наставлений до визвольної боротьби поневолених народів.

Очевидно, найбільш тверезу політику в США заступає армія, яка бачить реальну загрозу Москви. Але політична децизія не лежить у її руках.

Треба сподіватися, що ще якийсь час будуть спроби договоритися з Москвою, однак не думаємо, щоб це було ціною нових поступок Заходу. На розвиток зовнішньої політики західніх держав має також вплив їх внутрішня політика. Напр., з огляду на вибори президента, Айзенгауерові не зручно відмовлятися від переговорів з Москвою, бо це використають демократи

перед населенням, яке хоче миру, що, мовляв, Айзенгауер хоче війни. Або: Айзенгауер мусів погодитися відразу на конференцію чотирьох великодержав під пресією виборів у великій Британії, щоб допомогти консерватистам їх виграти. Іден мусів мати атут миролюбця у виборчій кампанії проти лейбористів.

Треба також пам'ятати, що західні народи війни не хочуть і загрози большевизму не розуміють. Західні державні мужі мусять переконати народні маси про необхідність політики твердої руки супроти СССР. А різні п'яті колони всіма силами намагаються представити Москву, як »янгола миру«. З тих причин постійно чуємо від західніх політиків заяви про конечність мирного поладнання справи Формози, Індо-Китаю та інших важливих світових проблем. Напр., Чіян-Кай-Шек, щоб не зражувати собі американської опінії, є згідний на мирне полагодження справи Формози, тим більше, що на це ніби погоджується Чу-Ен-Ляй, але, очевидно, це лише декларативні заяви.

На дальшу мету США не можуть піти на коекзистенцію, бо це означало б зректися ролі тієї сили у світі, на яку дивляться всі антибольшевицькі фактори, включно з поневоленими народами. Така коекзистенція дуже скріпила б СССР і вможливила б йому у відповідному моменті поневолити решту ще вільного світу. Комунізм пенетрував би ще не скомунізовані країни Азії і Африки, виступаючи там, як захисник їх незалежности і як противник колоніяльного імперіялізму західніх великодержав. Динаміка воєнного озброєння тепер є в такій стадії, що перехід на мирну господарську промисловість у ситуації відсутности довір'я до Росії є щонайменше сумнівний. США є приневолені довести до зудару з большевицькою Росією і червоним Китаєм теж з економічно-торговельних причин, бо відгороджені на довшу мету азійські і східньоевропейські ринки збуту доведуть до господарської кризи в Америці.

Отже, немає даних на те, щоб дійшло до тривалого устабілізування відносин між США і Росією. Тому всі пертрактації матимуть характер взаємообману й підготови до остаточної розправи.

Визвольна боротьба українського та інших поневолених Москвою народів дуже непокоїть кремлівську кліку. Це відбивається також і на теперішній політиці Москви. Вже тепер бачимо, що основною тенденцією СССР на найближчій конференції чотирьох великодержав буде за всяку ціну добитися від США запевнення, що вони не виявлятимуть заінтересування долею поневолених націй. У тому пляні дуже характеристичні статті »Правди«, в яких рішучо підкреслено, що на конференції чотирьох великодержав не може бути і згадки про будь-яке визволення сателітів від комуністичного режиму. Це доказ, що є найболючішим місцем совєтської імперії.

Окремою справою є далі ідея національного визволення поневолених Росією народів. Як не дивно, але в час, коли ідея на-

ціонального визволення в Азії і Африці стає найбільш популярною, західні держави майже цілковито її замовчують по відношенні до висококультурних народів Східньої Европи і підсовєтської Азії, які мають уже за собою тисячолітню історію. »Голос Америки« — урядова радіостанція США — недвозначно визначує зміст своїх радіопередавань в антирежимному, а не в антиімперіялістичному дусі. Коли не вільно говорити про самостійність поневолених Москвою народів, тоді ясно, що найважливішої рушійної ідеї в боротьбі з комунізмом не використовується. Представники »Голосу Америки« офіційно заявляють про те, що про самостійність народів в СССР буде вирішувати щойно по ліквідації большевизму плебісцит... Але це відноситься тільки до неросійських народів у СССР, бо про самостійність російського народу не забороняється говорити. Отже російський нарід має у »Голосі Америки« упривілейоване становище (в СССР також!). Дотепер уряд США ще ніколи не заявив про можливість національного визволення неросійських народів. Для нього існує ще й далі Ялтинська »единонеділима« Росія.

Західня політика обмежується тільки до пропаґанди у справі визволення сателітів. Визволення поневолених Москвою-СССР народів не входить у плян теперішньої американської політики. Акція »Американського Комітету визволення від большевизму« (АКВБ) не може бути зарахована в комплекс методів політики визволення, а радше є одним з елементів тактичної гри і пресії США на СССР, як реванж за дії п'ятих колон. Антирежимна, а не антиімперіяльна пропаґанда АКВБ взагалі не висуває національно-визвольної ідеї в боротьбі проти большевизму. Тому Москва трактує цю американську акцію не як політику визволення, а як акцію політичної диверсії.

Теперішня стадія американської східньої політики не має жодних елементів власнопідметности дії її партнерів з-поміж поневолених народів. Це прямо американська акція, роблена найманими з-поміж поневолених Москвою народів людьми, які виконують усе під диктат своїх американських шефів. Жодних українських політичних груп офіційно в АКВБ нема. Але з різних політичних груп купують на індивідуальній базі людей, які, очевидно, мають від своїх опортуністичних угруповань дозвіл продаватися. Отже, не можна поважно трактувати такої акції АКВБ, бо вона для визволення поневолених народів не приносить жодної користи, а для Москви — жодної шкоди.

АКВБ мав з »українського« боку, між іншими, таких партнерів, як Василаки чи Гулай. Очевидно, що від них для Москви не було жодної загрози. Під наглядом АКВБ діє радіо »Освобожденіе«. Там також працюють такі одиниці, які готові виконувати напрямні американської, а не української політики.

Також бачимо ясно, що факт наявности України в ОН не має в тому відношенні для уряду США жодного правно-політичного значення. Послідовність вимагала б, щоб делеґацію УССР і

БССР в ОН трактувати так само, як делеґацію сателітів СССР (Польщі, Чехо-Словаччини і т. д.). Однак, так не є. Жодних, навіть пропаґандивних, висновків »Голос Америки« не витягає із членства УССР і БССР в ОН. Хоч, напр., щодо »народньодемократичної« Чехо-Словаччини чи Польщі чітко заявляє, що необхідно там завести демократичні вибори і вилучити їх з совєтського комплексу. Якщо б уряд США трактував участь України і Білорусії в ОН рівнорядно з участю інших націй-держав, які мають тепер накинений комуністичний режим, тоді йому нічого не стоїть на перешкоді спиратись на конституцію ОН і вимагати, щоб так само, як з Польщі, так і з України були відтягнені всі елементи большевицького насильства. Доки не бачимо такої постави, ми приневолені уважати, що відношення уряду США до ідеї української самостійности є в найкращому випадку байдуже, якщо не неґативне.

Підкреслюємо, однак, ще раз, що не утотожнюємо становища американської публічної опінії із становищем уряду США. Бо серед неї ідея української державности є досить популярна. Це мабуть зумовлене потребою виборчих голосів, традицією американської вільнолюбности і т. п. В публічній опінії маємо шанси впливати на зміну політики уряду США. Наша акція мусить іти в тому напрямку, щоб переконати відповідні кола американської опінії про необхідність підтвердження національнодержавної ідеї, з відкиненням усяких форм імперіялізмів і соціяльного визиску на Сході Европи і в підсовєтській Азії. Інакше, США в боротьбі з СССР перемоги не осягнуть. Вільний Захід і поневолені Москвою народи мусять знайтися в одному спільному фронті боротьби проти московсько-большевицької тиранії.

З. Карбович

»... Меч, не плуг — була душевна стихія Шевченка. З тими, що в ярмі падали«, що лиш »орали та орючи долю проклинали« — він був серцем і душею: жалів їх, ненавидів їх мучителів. Та духом належав тим, духом і рукою дужим, які здібні були »розкувать сестру свою«, і матір і брата. До цієї останньої верстви, до »лицарів«, належав він увесь і в усім. Пісні, що співають його герої — козацькі пісні, про Сагайдачного, про інших »вождів«... І навіть його сльоза — козацька сльоза. Від »козачого плачу« Шевченка — »Босфор трясеться« й »регочеться Дніпро«; його дума стає »вогнем-сльозою«, притчею розпинателям народу, »грядучим тиранам«; з його слів виростають ножі, які »розпанахають гниле серце« плебейської філософії життя, з її сльозами нудкого жалю, з її невільничим скиглінням, з її страхом перед тиранами і ще більше перед »ножами«, перед чинним спротивом тиранам та запроданцям; з її страхом перед усякою »нетолеранцією« і »хижацтвом«.

Богу — душа, життя рідному краєві, а честь — для себе. Він знав, що тих »незрячих, душевбогих гречкосіїв«, яких так любив, — ніхто не визволить, як ті »лицарі святії«, окрема духом порода людей«.

(Д. Донцов: »Поет лицарства українського«)

Московські паломники у Белграді

(Кожна комуністична держава — закономірний союзник Москви)

Не є припадком, що ця сама совєтська делеґація, яка минулого року їздила до Пекіну, була недавно в Белґраді — столиці Тітівського »раю«. Головою її був і там, і тут секретар КПСС — Хрущов. Це значить, що йде не тільки про міжнародні взаємини Китаю чи Юґославії з СССР, але також про нормалізацію взаємин поміж трьома осередками комунізму. В порівнянні з СССР чи Китаєм, Юґославія не має силово-політичного значення. Вона творить лише морально-політичний прецедент. СССР пробував усюди диктувати, однак у Юґославії, як перед тим і у випадку Китаю, це йому не вдалося. Але для розвитку політично-світового становища і світової загрози комунізму й російського імперіялізму такий прецедент вирішального значення не має.

Цей факт, що переговорюючи з Тітом Хрущов і Булґанін узяли на себе вину за зірвання раніше, за часів Сталіна, взаємин з Юґославією, свідчить про те, що юґославська карта, це в першу чергу російська карта. Ще заки Хрущов відвідав Белґрад, Тіто вже стояв на боці Кремля. Бо хіба ж можна вірити, що Хрущов брав усю вину на Москву, не маючи певности, чи Тіто стане на боці СССР? Інакше, за цю його »політику« довелось би йому дорого заплатити, може навіть головою.

США безуспішно організували балканський бльок, у якому вже тепер є прорив, бо можливе вигравання Тіта на дві сторони з метою досягнення активної коекзистенції, не може мати значення для суцільної оборони проти комунізму, яка щораз більше стає необхідною. Дуже небезпечною є теперішня допомога США Юґославії, бо немає жодної запоруки, що у випадку збройного зудару між Москвою і Заходом, американська зброя в руках Тіта не буде повернена проти американських вояків. Участь Тіта у балканському оборонному бльоці напевно допоможе маршалу Конєву дістати всі таємниці балканського воєнного пакту. Тіто в жодному випадку не може бути заінтересований у перемозі Заходу над комуністичною Москвою, бо саме існування тітівського комунізму, держави Тіта, є залежне виключно від існування СССР. Немає сумніву, що після перемоги над СССР ніхто у світі не буде толерувати комуністичного тирана на Балканах.

США справді найшлися в дуже складному становищі. Допомагати Тітові далі — це значить посередньо допомагати Москві, тим більше, якщо Тіто склав таємну умову із Хрущовим про перехід у відповідному часі в совєтський табір. З другого боку, стримання допомоги для Тіта в очах деяких американців може розцінюватися, як спихання Тіта в обійми Кремля. Таким чином вийде, що допомагати Тітові зле і не допомагати також зле.

В найкращому для Заходу випадку Тіто буде пробойовиком активного коексистенціялізму, якщо дійсно він не діє і не діятиме тільки в пляні Москви. В теперішній ситуації активна коексистенція відповідає лінії політики Москви і в тому відношенні політика Тіта може повністю збігатися з інтенціями Кремля. Одначе, така активна коексистенція аж ніяк не сприяє Заходові і його інтересам. Московська концепція невтрального пояса — Фінляндія, Швеція, Німеччина, Австрія, Югославія, Єгипет, Індія і т. д. — з перспективою втягнути в Европі до невтрального пояса, після Югославії, також Італію, а далі, може, і Францію, є смертельною небезпекою для Заходу. Тоді лишається Еспанія і Велика Брітанія, як периферійні мостові причілки, при масивній континентальній силі СССР. Хвилево Москва може не звертати більшої уваги на рештки Европи, намагаючись розгорнути свою аґресію в першу чергу в Азії, де має великі шанси прориву. Індо-Китай вже сьогодні поринає в хаосі громадянської війни. Завтра він може стати жертвою комуністичного опанування знизу. А яка стратегічна вага Індо-Китаю, кожному ясно. Тактичні маневрування Чу-Ен-Ляя навколо коексистенції із США у справі Формози, є безумовно тільки тимчасового порядку і мають свою ціль. Через п'ять років армія Чіян-Кай-Шека вже не буде армією сьогоднішнього дня хоч би тому, що вояки старіються. Доповнювання армії з-поміж населення Формози — це не те саме, бо расово й національно це зовсім інший елемент. Тоді американці мусітимуть боронити Формозу. Тому і в цьому відношенні активна коексистенція лежить в інтересі большевиків.

Ілюзорні поступки Кремля для західніх пацифістів у формі злагіднення режимів у сателітних країнах, чи навіть відходу совєтських окупаційних військ до СССР, залишивши місцеві комуністичні режими, не мають істотного значення для світового відпруження. У Польщі і Чехо-Словаччині взагалі немає московських окупаційних військ. Може їх не бути і в Болгарії, Румунії і Мадярщині, так як їх немає в Югославії та Албанії. Чому ж, отже, не вдалося Заходові хоч би в такій маленькій Албанії, віддаленій географічно на 1.500 км. від СССР, допомогти протикомуністичним силам розвалити комуністичний режим? Чому, отже, Захід думає, що комуністичні уряди Польщі, Чехо-Словаччини чи Румунії мусять обов'язково йти по лінії т. зв. тітоїзму й кидатися в обійми Заходові, маючи свідомість, що це тільки тимчасова тактика Заходу, який по суті ворожо ставиться до кожної тоталітарної комуністичної системи?

Кожна комуністична держава навіть у випадку згоди большевиків на націонал-комуністичні уряди сателітів, незалежні від Москви, Пекіну чи Беоґраду, буде завжди ближча Москві, ніж Заходові. Тому немає жодного особливого значення те, чи комуністичний блюк держав, є свобідним союзом, опертим на власній волі комуністичних держав, які своїм рішенням склали його, чи це буде примусовий союз сателітів, яких

уряди сяк чи так, за всяких умов, мусять держатися Москви, без підтримки якої були б зліквідовані гнівом власного народу. Чи маршала Конєва комуністичні вожаки сателітних країв вибиратимуть головнокомандуючим сателітних армій вільно, чи на наказ Москви, це також суттєвого значення не має. Навпаки, напр., для скріплення комуністичної диверсії у світі є небезпечнішою вільна заява червоно-китайського воєнного міністра про те, що »600-мільйоновий Китай стоятиме на боці СССР«, чи подібна заява Тіта, ніж заява Циранкевича чи Запотоцького, яких уважають сателітами Кремля. Кожний комуністичний режим, навіть без тиску з боку Москви, буде її поневільним сателітом, бо його вожаки є свідомі того, що Захід ніколи на довшу мету їх не підтримає. Якщо б Захід думав, що активною коексистенцією йому вдасться вимусити на большевиках вільну торгівлю із сателітами та привести до розпряження їх зв'язків з СССР, то такі погляди не принесуть жодного справжнього успіху для Заходу. Бо сателітні комуністичні уряди можуть цілком сміло торгувати з ним, закріпляти свої режими допомогою Заходу й одночасно здушувати внутрішні рухи спротиву так, як це робить Тіто. Будуть далі комуністами, торгуватимуть також з СССР і політично й мілітарно будуть орієнтуватися тільки на нього. У вирішальному моменті підуть лише разом із СССР, зміцнені торгівлею й допомогою Заходу.

Захід, помагаючи хоч би й неважливими з воєнного погляду сирівцями сателітам, уможливляв би їм розбудовуватися економічно, а зброю та інші важливі з воєнного погляду сирівці вони отримають від СССР. Напр., торгівля США чи Великої Брітанії з червоним Китаєм ні трохи не віддалює його від приязні з СССР. Кожному стає ясно, що так довго, як довго існує бастіон большевизму — російська імперія — так довго можуть існувати його побічні комуністичні вогнища. З хвилиною, коли червоне вогнище СССР згасне і російська червона імперія розпадеться на самостійні національні держави, не буде жодних труднощів із ліквідацією комунізму Тіта чи Мао-Тсе-Тунґа. Найбільшим і найсильнішим фактором сили для комуністичних держав і комуністів у цілому світі є, і буде за всяких умов, червона Москва — джерело і забороло комунізму, який випливає із змісту московської національної ідеї.

Не коексистенція і не атомова війна, але політика повного визволення всіх поневолених Москвою націй є єдиною запорукою перемоги вільного світу і тривалого миру. Політика визволення мусить бути спрямована і проти Москви, і проти червоного Беоґраду, і проти червоного Китаю, проти всіх тиранів, незалежно від того, чи ними є Хрущов, Маленков, Жуков, Мао-Тсе-Тунґ чи Тіто. Без цієї прямолійної політики визволення Захід розгубиться в хаосі фабрикованих Москвою тітоїстських, націонал-комуністичних, коексистенціяльних, невтралістичних, народньо-фронтових ідей.

Є. Озерський

Огляд міжнародніх політичних подій

(Перше півріччя 1955)

Заінспірована Москвою й піднята комуністичним китайським прем'єром Чу-Ен-Ляєм акція за »мирну коекзистенцію« держав вільного і большевицького світів, почала вже з початком 1955 р. прибирати реальні форми. Хоч західня преса назагал дуже скептично поставилася до »миролюбних« заяв комуністичних »вождів« та їх ступайків, різних невтралістів, все ж таки Москві вдалося проламати початковий твердий спротив Заходу, який вимагав у першу чергу від комуністів доказів »доброї волі«.

У половині січня (14. 1. 55) **ген. секретар ОН Даґ Гаммершілд** від'їхав до Пекіну, щоб там перевести переговори в справі звільнення американських літунів, засуджених китайськими комуністами за »шпигунство«. З тієї поїздки Гаммершілд практично не мав ніяких успіхів, але в офіційних заявах підкреслено, що »двері до розмов відкриті« і »що вони залишуться відкритими, якщо обидві сторони про це однаково будуть старатися«. Оптимістів у цій справі на Заході ніколи не бракувало й преса висловлювала надії про нові можливості відпруження.

Але чотири дні після »надійної« подорожі Гаммершілда, весь світ заскочила вістка про бомбардування китайськими комуністами національного китайського острова **Ікіянґ-Шан.** Мао-Тсе-Тунґ та інші »вожді« повторили свої бундючні заяви, про їх здецидовану постанову »визволити« Формозу від »окупації банд Чіян-Кай-Шека«. Ці заяви були настільки самовпевнені, акція ж зайняття острова Ікіянґ-Шан була настільки багатомовна, що на Заході поважно ставлено запитання, чи це не початок комуністичної »визвольної війни«?

Як відомо, ще в грудні 1954 р. між Вашінґтоном і Тайпегом прийшло до підписання оборонного пакту, в якому **США ґарантували допомогу Чіян-Кай-Шекові** у випадку комуністичної аґресії на Формозу. Чи зайняття комуністами одного з національних китайських островів буде причиною загального конфлікту? — Це питання почало хвилювати опінію вільних держав, зокрема США і Вел. Брітанії. Заспокоїли її деклярації найбільш міродатних чинників. През. Айзенгауер ствердив, що пакт взаємної допомоги відноситься тільки до Формози й до групи островів Пескадорів. Тому теперішня комуністична аґресія не дає підстав до інтервенції збройних сил США. Мимо цього, президент зажадав від сенату спеціяльних уповноважень на випадок зґатакування комуністами »інших важливих островів«. Бажані повновласті през. Айзенгауер від сенату дістав. Варта згадати, що в своїй мові, президент запропонував національному Китаєві поміч США в перегрупуванні сил Чіян-Кай-Шека. Це інтер-

претували, як пораду для національного Китаю відтягнути війська з менших островів, у першу чергу з Квемой і Матсу.

У брітанській палаті послів сер Ентоні Іден виголосив промову, в якій заявив, що Формоза й Пескадори, це колишні території Японії, які після війни віддано альятами Чіян-Кай-Шекові. Іден дав до зрозуміння, що »добровільне зречення їх« було б »привітане«, але застерігся, що не хоче в той спосіб сказати, наче б згадані території мали бути віддані червоному Китаєві.

Державний секретар США **Даллес** теж виступив з промовою (17. 2. 55) в Нью-Йорку, присвячуючи її подіям на **Далекому Сході** й агресивній політиці комуністів. Даллес підкреслив, що США залишають собі повністю вільну руку в справі можливого збройного виступу в обороні загрожених національних китайських островів.

Але увага Заходу, досі звернена на події на Далекому Сході, тепер скермувалася на сенсаційну **ситуацію**, яка заіснувала в **СССР.** У Москві, на сесії Верховного Совєта (8. 2. 55), несподівано для всіх, виступив з покаянною заявою Маленков, про якого загально думали, що він закріплює своє становище, як наслідник Сталіна, та »творитиме нову епоху«. Маленков зголосив своє уступлення з посту голови ради міністрів СССР, »признався« до своїх »помилок супроти партії й держави« та обіцяв поправу на майбутнє, байдуже на якому пості...

Наслідником Маленкова призначено, на пропозицію Хрущова, Булґаніна, але всім відомо, що саме Хрущов тепер почав грати першу ролю серед кремлівських головачів. З усуненням Маленкова закінчився в СССР короткий етап внутрішньої передишки для населення, потрібної для переборення кризи після смерти Сталіна. Цей етап, який бажав скапіталізувати Маленков, був достатньо довгий для його противника Хрущова, що захопивши владу, заповів поворот большевицької політики в давне традиційне московське русло дальшого зброєння.

Державним мужам Заходу стало ясно, що з большевиками дальші розмови можливі тільки з »площини сили«, та що брак належного забезпечення перед комуністичною збройною підготовкою на Далекому Сході, може витворити ситуацію, яка дасть большевикам у тих районах абсолютну перевагу. Тому то, не без старань США, відбулася в **Банґкоку** (Сіям) південно-східня **азійська конференція** (23-26. 2. 55), в якій прийняли участь представники США, Вел. Брітанії, Франції, Австралії, Новозеляндії, Сіяму, Пакістану й Філіппін. Ця конференція є в дійсності першою нарадою членів нової оборонної організації південно-азійських територій, відомої під назвою **СЕАТО.** Під час конференції виголосив знаменну промову державний секретар США Даллес, заявляючи, що безпека в південно-східній Азії залежить не тільки від США, Вел. Брітанії, Нової Зеляндії й Франції, але в першу чергу від трьох азійських держав СЕАТО, а саме від Сіяму, Пакістану й Філіппін, та від збройних сил національного Китаю, В'єтнаму, Японії й південної Кореї. Даллес

висловив віру, що співпраця цих держав відбере комуністам охоту починати якунебуть аґресію.

У своєму кінцевому комунікаті учасники конференції заявили, що їхня співпраця має виключно дефензивний характер. Головна мета СЕАТО — це оборона свободи й суверенности держав-членів, а теж допомога **Ляосові, Камбодії й В'єтнамові,** які в склад СЕАТО не увійшли. Учасники зобов'язалися давати собі взаємно господарську допомогу, поборювати комуністичну пропаґанду та підривну большевицьку акцію, масковану під формою різних аґентурних організацій.

Для контакту між собою, учасники конференції створили **постійну Раду** з дипломатичними представниками в Сіямі.

Згадана конференція, дарма, що на ній справді можна було відчути бажання учасників уникнути конфліктів з большевиками, викликала нову завзяту атаку в советській пресі. Большевики не називали СЕАТО інакше, ніж »аґресивним інструментом« США й інших західніх держав, а конференцію — »воєнною нарадою паліїв війни«.

У своїй поворотній дорозі до Лондону, сер Ентоні Іден відвідав ряд азійських держав, відбуваючи розмови з їхніми представниками в дусі умов СЕАТО. Між іншими заявами, Іден сказав, що передусім старанням США треба завдячувати стримання Чіян-Кай-Шека від його намірів розпочати воєнні акції проти комуністичного Китаю. Він висловив теж погляд, що коли б закінчилися ворожі дії між червоним Китаєм і Формозою, тоді можна б мати надію на переговори в справі Формози й прийняття комуністичного Китаю до ОН. Все ж, як говорив Іден, він ще не бачить близьких перспектив на того роду розвій ситуації, тимбільше, що Москва й Пекін далі непримиренні супроти Чіян-Кай-Шека.

Даллес теж, повертаючися з Банґкоку, затримався в Сайґоні для обговорення ситуації в південному Індо-Китаю й порушення справи організації модерної в'єтнамської армії. Слід стверднти, що в тому часі, — над її відновленням працювали вже американські інструктори й дорадники. У Тайпегу Даллес відбув розмову з Чіян-Кай-Шеком, відраджуючи якунебудь акцію проти китайського червоного континенту. Здається, у нагороду за здійснення його побажань на Формозі, після приїзду до США, державний секретар пригадав готовість допомогти національним силам Китаю у випадку комуністичної аґресії, та заявив, що США диспонують новою зброєю, »якою можна повністю знищити ворожі військові бази без нараження на втрати серед мирного населення«, і, що США не бажають миру »за всяку ціну«.

На конференції СЕАТО, Францію заступав не міністер зовнішніх справ, але французький посол у Сіямі. У тому часі (23. 3. 55) в Парижі прийшло до чергової **кабінетної кризи.** Дотеперішний уряд **Мендес-Франса** вже здавна знаходився під обстрілом не тільки опозиції. Мусів теж протиставитися гострій кри-

тиці представників власної партії. Врешті, на бурхливому засіданні парляменту повалено уряд поважною більшістю голосів (369 проти 210). Головною й безпосередньою причиною сконцентрованої атаки проти Мендес-Франса була його політика в північній Африці, яка видавалася більшості депутатів, як надто скрайня і незабезпечуюча Франції належних інтересів в Альжірі, Марокко й Тунезії. Кабінетна криза й цим разом тривала довго. Пройшло три тижні, заки створено новий французький уряд. Пропоновані президентом Коті на прем'єрів Піне (нез. респ.) та Пфлімлін (МРП) не могли створити кабінету. Осягнув це щойно **Едґар Фор,** який до свого уряду притягнув відомих і досвідчених політиків: Франсуа Піне (зовн. справи), П'єра Пфлімліна (фінанси і господарка), Роберта Шумана (внут. справи), Анрі Тетґена (заморські), ген. Кеніґа (оборона) і інших. Новий французький уряд коаліційний, але немає в ньому комуністів.

Усунення Мендес-Франса із становища прем'єра, та довготривала криза, викликали на Заході побоювання відносно дальшої долі **Паризьких Договорів,** яких ратифікація натрапляла у Франції на все нові труднощі й перешкоди. Вправді, палата депутатів прийняла їх великою більшістю (31. 12. 54), але треба було ще ратифікації сенату. Тим часом проти ратифікації розпочали комуністи дуже велику акцію, витягаючи як »страшка« перспективи ремілітаризованої Німеччини. Поважна кількість теж некомуністичних політичних сил, якщо не ставилися до ратифікації ворожо, то з великою резервою.

Справа остаточного прийняття паризьких договорів не була теж для уряду канцлера Аденауера ні простою, ні легкою справою, дарма, що під оглядом конечности боронитися перед большевицькою небезпекою, німці виявили багато більше зрозуміння, ніж французи.

Труднощі ратифікації в Німеччині не обмежувалися тільки до парляментарної арени. **Уряд Аденауера** гостро заатакували соціялісти та опановані ними синдикати. Перший арґумент німецьких противників паризьких договорів, був той, що, мовляв, їх прийняття перекреслить раз назавжди справу з'єднання Німеччини. Спираючися на цій тезі, опозиція почала незвичайно гостру атаку не тільки проти ратифікації, але теж проти уряду Аденауера. Опозиція організувала масові віча, різні маніфестації, пресову кампанію, летючки, відозви і т. п. Большевики теж уважали, що приходить відповідний момент для виступу, щоб спаралізувати оборонну акцію Німеччини. Тому большевицька преса проголосила, що »СССР бажає з'єднання Німеччини, бо тільки тоді вона може зайняти відповідне для неї місце серед народів. Але передумовою цього є відкинення паризьких договорів, що не служать справі миру«. Щоб ще більше зміцнити враження, яке, зовсім очевидно, викликав цей голос Москви серед німців, большевики проголосили знесення »воєнного стану з Німеччиною«. Здавалося, що підступні маневри Кремля

матимуть справді остаточний успіх. У Західній Німеччині прилюдна опінія поділилася на два табори: »за« і »проти« паризьких договорів. Але остаточно, після завзятої пропаґандивної кампанії, не без особистих великих зусиль канцлера Аденауера, Бундестаґ таки ратифікував паризькі договори і президент Теодор Гойс склав під ними свій підпис (18. 3. 55). Поразка Москви на тому відтинку стала очевидною. Небагато пізніше, подібна баталія за ратифікацію розігралася теж у Франції. І в цій державі, явними й таємними способами, намагалися комуністи та їхні прихильники не допустити до ратифікації. До останньої хвилини не було відомо, чи вона станеться дійсністю, чи може знову якимись формальними трюками її спаралізують, а навіть відкинуть.

Під час дебатів у парляменті, прем'єр Едґар Фор зацитував листа Черчіла, в якому цей заявив, що »Франції треба залишити вільне місце в громаді вільних народів, без огляду на становище Франції і на її вклад у розбудову оборонних сил західньої Европи«. Цей натяк на те, що Франція може залишитися осамітненою, сильно вплинув на депутатів, які остаточно (27. 3. 55) ратифікували паризькі договори. У кілька днів пізніше це саме зробили Бельгія, Голляндія й Люксембурґ. Коли брати до уваги, що ще перед тим, після драматичних засідань сенату, під час яких не бракувало бійок між комуністами й монархістами, остаточно й Італія прийняла паризькі договори, то можна твердити, що першу фазу своїх зусиль боронитися перед большевицькою аґресією, Европа таки виграла, мимо розпачливих спротивів Москви.

Програючи на европейському терені, большевики відновляють свої намагання приспати чуйність азійських народів та зробити їх податливими на комуністичну пропаґанду. Давно випробуваним засобом Москви має бути »прихильна« постава до визвольної боротьби всіх колоніяльних і півколоніяльних народів. Не менш важливим другим трюком, допоміжним большевицькій аґресивній політиці, є посилена пропаґанда за »невтралізацією« держав, себто за зведення їх до ролі пасивних обсерваторів імперіялістичної кремлівської політики й неанґажування їх в оборонному таборі вільних держав.

Заграючи саме на націоналізмах різних азійських і африканських народів, большевики радо привітали акцію скликання »невтралістичними« державами конференції 29-ти держав, яка відбулася (18-24 квітня ц. р.) в **Бандунґу.** Конференція була плянована її явними організаторами й дискретно захованими большевиками, як маніфестація проти американського і европейського імперіялізмів та проти поневолювання азійських і африканських народів. Та не зважаючи на дбайливі приготування цієї конференції прокомуністичними »невтралістами«, їх зустріла прикра несподіванка під час нарад. Виявилося, що різні народи й справді погано наставлені проти деяких держав Заходу, за їхній брак зрозуміння до бажань самостійности азій-

ських і африканських народів, але це зовсім не значить, що вони погоджуються з колоніялізмом Москви. Недвозначним речником тих поглядів на конференції в Бандунґу, був цейльонський делеґат **Котеваля**, який **домагався гострого засудження московського колоніялізму** і як приклад подавав поневолені Москвою держави-сателіти: »Хіба ці країни не такі самі колонії, як европейські володіння в Африці?« — питав Котеваля. Характеристичний був теж виступ представника Комітету Туркестанської Національної Єдности, Русі Насара, який вимагав звільнення з-під московського колоніяльного ярма підсовєтських мусулман та вказав на незавидну колоніяльну долю східнього Туркестану під владою китайського червоного імперіялізму. Вправді, в останній хвилині прийнято на конференції деякі резолюції проти США, (під великим натиском Індії), але мимо того, конференція в Бандунґу не принесла Москві бажаного успіху, себто здобуття »добровільних сателітів«, ще й навпаки, — вона була тереном, на якому розкрито імперіялістичну політику Кремля.

Без ніяких прогноз на зміну зовнішньої або внутрішньої політики у Великій Британії, зустріла прилюдна опінія заяву **Черчіля** про його уступлення із становища прем'єра. Його місце зайняв сер Ентоні Іден, а міністром зовнішніх справ став Гаролд МекМіллан. Розцінюючи догідну внутрішню ситуацію, новий прем'єр Великої Британії розв'язав парлямент (6 травня) та заповів нові вибори, які принесли консервативній партії блискучу перемогу, бо понад 60 місць більшости в парляменті. Поразку лейбористів пояснюють внутрішнім послабленням партії в наслідок сепаратної діяльности Бівана, а теж тим, що британська суспільність надто дошкульно відчувала в'язання приватної ініціятиви різними лейбористськими законами.

З кінцем квітня, світова преса принесла широкі звідомлення про криваві заворушення у В'єтнамі. Внедовзі виявилося, що дотеперішні збройні сутички між урядовими військами й відділами сект, стали початком остаточної розправи прем'єра **Нґо-Дієн-Дієма** з опортуністичними політиками, які не хотіли допустити до акції зміцнення самостійности В'єтнаму та його повного унезалежнення від французьких військ. Закиди про антифранцузький характер боротьби, Дієм відкинув, підкреслюючи, що йому залежить на добрих взаєминах В'єтнаму з Францією при повному пошануванні в'єтнамської суверенности. Дієм одержав підтримку від американських чинників, і тепер там ведеться збройна боротьба для ліквідації відділів сект.

У Сайґоні створився (1. 5. 55) т. зв. »Революційний Комітет«, який уконституювався, як окрема національна сила і зажадав від Дієн-Дієма створити новий провізоричний уряд, повести безкомпромісову боротьбу проти комуністів та решток французького колоніяльного володіння, перевести вибори до парляменту, та проголосити усунення цісаря **Бао-Дая**, який перебуває на Рів'єрі у Франції. Дієм погодився на всі ці вимоги, крім остан-

ньої, вважаючи, що справа усунення цісаря вимагає постанови парляменту. При тому прем'єр застосував дуже обережну політику супроти французів, не бажаючи створювати зайвою протифранцузькою кампанією утрудненої ситуації. Дієм уважає ворогом ч. 1. комуністів і в тому має підтримку США.

Уважаючи неможливим провадити дальшу відкриту чолову атаку проти Заходу, який все краще здає собі справу з імперіялістичних плянів Москви, большевики скріпили підступні акції »невтралістів« в надії, що заявами про »коекзистенцію« і »невтральність« скоріше їм вдасться знайти уважливіших слухачів на Заході.

Тому то, майже вся комуністична, а вслід за нею »невтралістична« преса на Заході заговорила про »новий курс« політики Кремля. І хоч навіть серед видатних державних мужів цей московський трюк розглядається поважно, то треба ствердити, що загально, до всіх, навіть найбільш принадних пропозицій Москви, вільний світ починає ставитися з великою обережністю. Коли в минулому році, голос лідера республіканської партії в США Новленда про застосування супроти большевиків превентивної війни включно з ужиттям атомової бомби, був чимось відосібленим і »нереальним«, — то тепер, погляд про неуникнення зудару з Москвою, стає все більш поширений.

Широкими коментарями в цілій пресі США відбилася заява генерала бриґади **Френк Л. Гавлі**, який гостро заатакував президента Айзенгауера за його дружню переписку з Жуковим. Зізнаючи перед сенатською підкомісією внутрішньої безпеки, Гавлі засудив всі переговори з большевиками й комуністами. Нав'язуючи до вісток про розмови з китайськими комуністами, Гавлі сказав: »Не можна сідати разом з ґанґстерами за спільний стіл і говорити з ними про інтереси«. Генерал вимагав превентивної війни проти комуністичного світу та відкидав якийнебудь компроміс з ним. »Комуністи заприсяглися нас зруйнувати. Чим довше будемо ждати, тим страшнішою буде війна«. Висміюючи поширені вислови про дефензивну готовість Заходу, Гавлі сказав, що »навіть дівчини ніхто не здобуває оборонними способами, тож не здобудемо й ми перемоги такими методами над комуністичною навалою« . . .

У квітні зактуалізувалася справа привернення самостійности **Австрії**. Австрійський канцлер д-р Рааб виїхав на переговори до Москви, де дістав обіцянки від Молотова, що найдальше до кінця ц. р. большевицькі окупаційні війська залишать Австрію. Ціною того мала бути заява Австрійської Республіки про її повну невтральність. Поміж іншими вимогами була точка, якою большевики вимагали від Австрії видання большевикам ворожої їм еміґрації та ліквідації еміґраційних протикомуністичних організацій. Вимоги, які поставили большевики австрійцям, фактично не були (крім проблеми еміґрантів) інакші, ніж пропозиції альянтів, скермовані до СССР 1948 р. У наслідок не-

податливої постави західніх великодержав, большевики »великодушно« зрезиґнували з домагання віддати їм політичну еміґрацію, та підписали (15. 5. 55), враз із західніми державами, договір з Австрією, який привернув Австрії повну суверенність.

Треба пригадати, що усунення большевицьких військ з Австрії, в дійсності для СССР — це ніяка втрата. Совєтська зона Австрії, під стратегічним оглядом, не представляла ніякої вартости, тоді, коли відтягнення військ західніх держав з Тиролю большевикам дуже сприятливе. Отже, безпосередню користь з »великодушного« кроку Москви, мають таки самі большевики. Відносно »невтральности« Австрії, то вона має бути збережена в західньому розумінні цього слова, а не так, як її інтерпретують большевики.

На десять днів швидше, ніж Австрія, відзискала свою повну самостійність теж **Західня Німеччина.** Дня 5 травня ц. р. припинилися повновласті альянтських зверхніх комісарів у Німеччині, яких перейменовано на амбасадорів при Німецькій Союзній Республіці. Треба уважати, що з цим моментом, Західня Німеччина входить у спільноту вільних західніх народів, як поважний чинник у дальшій організації оборони світу перед московською аґресією. Однак, не можна недобачувати трудноців для уряду Аденауера, якого дальше поборює опозиція за його західній курс політики.

Негайно після проголошення суверенности Німеччини розпочалися розмови її представників з американськими урядовими чинниками. Як повідомляє швайцарська преса, акції уряду Аденауера особливо високо оцінюють у Вашінґтоні і США рахують Німецьку Союзну Республіку своїм найбільш надійним і корисним союзником проти Москви.

Передбачується теж уже в близькому часі вступлення Німеччини в члени НАТО, але наразі, розмови, які ведуться між США і урядом Аденауера, мають тільки двосторонній характер.

Тоді, коли в Німеччині справу її виразного прозахіднього курсу, помимо великої опозиції соціялістів, не ставиться під сумнів, то в Італії дещо вона комплікується. Недавно (в травні) відбулися там вибори президента держави. Вправді нововибраний президент **Джованні Ґронкі** належить до урядової партії Християнсько-Демократичної Унії, але він є відомим діячем її лівого крила та обстоює потребу співпраці із соціялістами групи **Неннї.** Італійський президент має виключно репрезентативне значення і годі припускати, щоб Ґронкі міг вплинути децидуюче на зміну дотеперішньої італійської політики, але його вибір вказує на деяке »полівіння« настроїв в урядовій партії, що може не залишитися без поважних наслідків. Саме тому, тепер припускають, що не виключене деяке прохолодження італійсько-американських взаємин. Можливо, що саме тому міністер зовнішніх справ Італії склав заяву, в якій ствердив, що »Італія вибрал свій шлях, яким є шлях свободи«. Натякаючи на закиди деяких часописів, начебто італійський уряд мав перейти на полі-

тику невтральности, міністер сказав, що про це не може бути мови, та що Італія буде надалі традиційно в'язатися із Заходом.

Коли мова про Італію, то варта згадати теж про піренейський півострів, а саме про становище Еспанії до актуальних політичних подій. Ще в березні ген. **Франціско Франко** склав заяву, яка стала справжньою моральною піддержкою для поневолених Москвою народів. Ген. Франко заявив: »Розв'язка теперішньої кризи, це одверта й мужня ініціятива Заходу, скерована до дійового збудження здушених сил на території совєтської імперії. Західній світ має моральний і політичний обов'язок змагати до визволення поневолених країн, тому, що тут іде про майбутнє нашої вільної й християнської цивілізації... Західній світ повинен здати собі справу з того, що визволення поневолених народів, — це єдиний шлях до забезпечення собі власної волі та безпеки, яким так страшно загрожує совєтська Росія. Невичерпний потенціял, яким є поневолені народи, як резерви моральних воюючих антикомуністичних сил, це нова зброя, яка, коли б її застосувати, зразу вирішила б конфлікт, у якому перебуваємо, бо ж не існує могутніша зброя для розбиття совєтської тиранії. Визволення поневолених країн, — означало б визволення Заходу«...

Ми ширше зацитували заяву ген. Франка, бо він одинокий, з найвище поставлених державних чинників, у такий рішучий і правильний спосіб з'ясував питання ліквідації московської небезпеки. Правда, ще й досьогодні Еспанія »втішається« в деяких демократичних країнах меншими симпатіями, ніж, напр., комуністична Югославія, але рішатиме в остаточний момент не невідомо ким підсилювана нехіть до Еспанії, але її реальна сила. І тому пригадаємо, що наслідком еспансько-американського договору, на еспанській території будуються літунські й інші військові бази на загальну суму вартости 300 мільйонів дол. Стратегічне положення Еспанії каже уважати, що вона, в конфлікті Заходу з Москвою, відограє важливу ролю.

Сенсацією в цілому політичному світі була візита **Хрущова, Булґаніна, Мікояна** та інших менших большевицьких вельмožів у Беоґраді. Совєтська делеґація прибула до Югославії вперше після зірвання її з Комінформом у 1948 р. В інтенції Москви було нав'язати контакт з Югославією і в той спосіб не тільки знецінити »балканський пакт«, який підписала Югославія, але й створити враження, наче її бажання »мирної коекзистенції« зовсім щире. Затіснення совєтсько-югославських взаємин, помимо всіх заяв, що так не є, було б насправді відтягненням Тіта від його будь-якої політики супроти Заходу.

Рішення Кремля поїхати до беоґрадської »Каносси«, є, без усякого сумніву, ударом по його престижі, але з другого боку, перекреслює великою мірою вартість усіх цих політичних і матеріяльних інвестицій Заходу, вкладених у Югославію від її зриву з Кремлем перед семи роками.

Большевицька візита в Беоґраді, заставила юґославського амбасадора у Вашінґтоні скласти заспокоюючу заяву, що начебто »вона не спричиниться в нічому до зміни дотеперішньої зовнішньої політики Юґославії«. Але без далекосяглих здогадів про те, які наслідки матиме зближення СССР — Юґославія, вже сьогодні можна ствердити, що між обидвома цими державами прийде до деякої співпраці, а це не може не мати неґативного значення для Заходу.

У підсумках огляду політичних подій за перше півріччя 1955 року приходиться ствердити, що помимо деякої консолідації вільних держав та мілітарно-військової підготови у питанні, як встоятися їм під ударом Москви і побідно витримати його, — досі ще немає на Заході ясно скристалізованої концепції. Одинокий голос ген. Франка, звичайно, не враховуючи заяв нерішаючих у засадничих справах, поодиноких політиків чи військовиків, є тверезим і реальним голосом остороги. Але, як досі, він губиться серед повені облудних фраз про »мирну коекзистенцію« та наївних надій на »вічний« мир, якого тривання дуже обмежене.

Париж, в червні, 1955 **Борис Вітошинський**

Іван Стоцький

Я НЕ ЗРАДНИК

Коли гармати рвали на шматки небо й землю і палахкотіли роз'ятрені села, коли на подвір'я ввігнався варвар і вбив сліпого батька — тоді я став на коліна, поцілував окривавлене чоло, поклявся й пішов у далекий незнаний світ.

Тоді я став блудним сином і довго-довго блукав чужими землями . . .

. . . Моя Нене, Страднице! Прости мене, що я кинув тебе! Я не зрадник!

* * *

. . . Чужий вітер пронизував наскрізь моє знесилене тіло, колов обличчя, а собаки шарпали мою подерту одежу та кусали зранені ноги.

Але я йшов і йшов. Через урвища, гори, провалля, трясовини — шукав правди.

І скрізь кидали у вічі: Чужинець!

Інколи мої зранені ноги підкошувались, і я падав. Тоді я згадував батьківську кров, згадував матір, і з підкріпленими силами я підіймався і знов йшов. Крізь бурі, блискавиці, хуртовини . . .

* * *

Мамо, Страднице моя! Не сумуй і не журися. Твій син, хоч змучився, стомився, але ще сильний духом і надією. Він готовий до чину! Він Тебе не зрікся і не зречеться. Виглядай! Він прийде на Весні! . .

(»Н. В.«)

Д. Донцов

За яку Україну? *)

Трусість одних, глупота других і нікчемність третіх — приведуть напевно світ до небувалої ще катастрофи. Коли організм не бореться з хворобою, вона його зжирає; коли народи не бажають боротися із злом, зло нападе на них. А коли по цій катастрофі впаде царство диявола, коли на руїнах доведеться знову будувати життя, перед нами стане завдання, який зміст вкласти в рами нашої державности? Якою має бути нова Україна? Яку правду треба їй нести? Над цим питанням треба застановитися вже тепер. Навіть на вигнанню — як це було і роках війни в самій Україні — треба на це питання відповідати; особливо стикаючись з українцями із східніх областей.

Націоналісти, які в 1941 р. уперше побачили Україну, що була під Росією, занадто скоро підпали під впливи неукраїнської дійсности, а тої, яку створила в Україні Москва. Українська дійсність, розбита в роках повстань і війни, спаплюжена бундючним займанцем, розбита, зранена, залишилася в душах мільйонів, що в серці своїм не прийняли московської »правди«. Але на поверхні була власне ота »правда« московська, яку — по волі чи по неволі — визнавали елементи стероризовані або перекінчики. Цей факт збив з пантелику деяких західніх націоналістів, які, несвідомо, підпали під впливи отої чужої, видаваної за свою, правди. Що дивного, коли навіть Ю. Липа (»Призначення нації«) уважав колхози за вияв стародавньої української ментальности! Так сталося, що і ті самі колхози, себто »ідеал« нової панщини, і большевицьке безбожництво (у формі деякого релігійного індеферентизму), і дух матеріялізму, і ідеї всяких »уній«, і багато ще дечого, — вдерлися, як нібито елементи української ментальности — в деякі націоналістичні заяви і публікації. Арґументи були такі: большевики тридцять літ фасонували по-своєму мозок нації, не можна тепер підходити до »східняків« із зовсім чужими їм ідеями, треба їх постепенно до них приготовляти, не можна висувати програми, яка різко протиставляла б большевизмові зовсім протилежне: не можна все неґувати в теперішній дійсності в Україні, і т. п. Чи така »лінія« правильна?

Маємо два жахливі приклади в історії, коли сила порядкуюча в Україні підпала під вплив чужої дійсности в Україні, знехтувавши правдиву, укриту в душах народу дійсність — і фатально за це відпокутувала. Останній приклад — це німці в Ук-

*) Передрук із кн. Д. Донцова: »Московська отрута« (вид. СВУ в Канаді). Цю книжку повинен прочитати кожний.

раїні в роках 1941-44. Большевицько-московська дійсність тодішня була зметена з поверхні війною, хвилево існувала лиш по інерції. А німці прийняли її за справжню дійсність, знехтувавши ту, другу, буйну й сильну, яка хотіла вибухнути, передираючись нагло через зверхню скорупу, рвучи пута чужої, огидної дійсности. Масово кидали зброю українські вояки, не бажаючи боронити чужу імперію, чекаючи проголошення політичної незалежности їх країни. Але німці поставили ставку на »єдінонеділіму«. Самочинно кинулися селяни ділити совхози й колхози, або чекали дозволу, щоб почати це. Але німцям вигідніше (вони думали) було ту панщину залишити. Почалася широка повстанська акція в Україні, німці її обернули проти себе. Почався масовий поворот до церкви і релігії, але німці ледве його толерували, зіґнорувавши чинник велетенської ваги, що міг би відіграти дуже поважну ролю в боротьбі з безбожницькою Москвою. **Замість того, щоб поставити ставку на невидиму для них, але направду існуючу в народній душі, власну правду країни, до якої прийшли — німці поставили ставку на сповидну дійсність, на дійсність насаджену чужинцем, і самі викопали собі ґріб в Україні. Стихія українська обернулася і проти них, і проти старого ворога.**

Другий приклад, більш віддалений, це приклад нашої демосоціялістичної інтеліґенції, якій по упадку царату в 1917 р., доля вложила керму в Україні. Стихія вибухла з нечуваною силою в той пам'ятний рік. Вона була аґресивна і войовнича щодо тактики, самостійницька щодо поривів, мети руху, непогамована й ворожа до зайдів і до імперії. Це виявилося на різних з'їздах — селянських, військових і т. п., це виявилося пізніше в так званій »отаманії«, яку не треба недоцінювати і яка, за свідоцтвом самих московсько-большевицьких істориків, була ґрізною самостійницькою силою в Україні, що ударемнила навіть експансію большевиків на (комуністичну тоді) Угорщину і на Балкани. Замість ту стихію оформити організаційно й ідейно, інтеліґенція наша, під сильним впливом російських політичних категорій, почала лляти холодну воду на розпечене залізо народнього ґніву. Імперію, виходило, треба було не валити, а підтримувати навіть зброєю і кров'ю українського вояка. Відділятися від імперії теж, виходило, не було треба. Не треба було і воєнною силою виборювати волю Україні, все можна було полагодити в петербурзьких канцеляріях мирним шляхом. Соціялістичні вожді переконували народ, що треба уникати »фанатичної виключности«, що не треба піддаватися почуттю ненависти до займанців; вчили, що »про національне порізнення між Україною і Росією не може бути й мови«; що треба відкинути »демагогічне гасло самостійности«; що не можна робити революції »захватним, самочинним шляхом«; вони ніколи не думали, »що нам силою доведеться здобувати свої права«. Демократи і соціялісти — за їх власними звіреннями — »повірили відразу, без вагань« в чисте серце російської демократії, думали, що

революцію можна робити »в організований спосіб, не викликаючи братовбийчої різні поміж українською і російською демократіями, без вибухів«, без »шовінізму«, »мілітаризму« і »фанатизму«. Провідники двох найвпливовіших партій в тодішній Україні, соц.-демократів і соц.-революціонерів, вже в початках 1920-х рр., признавалися: »ми не були соглашателями (угодовцями) по суті, та своєю м'якотілістю допомогли до створення об'єктивних умов для соглашательства«. Признавалися, що »ми, українські соціял-демократи, вихолостили марксизм«, вірили лише »в об'єктивний хід подій, прийняли з марксизму тільки те, що міг той біг подій нам дати незалежно від нашої волі«.

Вони самі признавалися, що вірили лише в »механічний розвиток соціяльних відносин, не маючи самі жагучого, одважного прагнення« знищити ворожий собі світ. Тому й іншим не вірили, що вони приходять в Україну, щоб її знищити і собі підкорити.

Очевидно, що з такою психікою, »вихолощеною« від усіх мужеських первнів, від усіх гарячих прагнень здійснити свою мету чи ідеал, з дрібноміщанською відразою до боротьби, зі страхом відчепитися від імперського фартушка »матушки Росії«. — ці провідники не могли прийняти тієї, ними забутої, національної правди, що буйним пожаром вибухла тоді в Україні. Хотіли той пожар гасити, але противник, з яким шукали »соглашательства«, на нього не пішов і просто скочив їм до горла. Треба було боронити життя. І тоді щойно почала інтеліґенція організувати боротьбу за самостійність, ще вчора уважаючи ту самостійність за непотрібну і шкідливу, так само як і ту боротьбу. Очевидно, висліди не могли бути блискучі, бо минув момент, коли треба було кувати залізо поки було гаряче. Національна стихія висмикнулася з рук соціялістично-демократичного проводу. З тою інтеліґенцією трапилося щось подібне до Федьковичевого леґеня: »Убогий леґінь припав до Довбушевої могили і скаржився, що нема йому долі. Загриміло й заторохкотіло в могилі, і почувся з неї голос: »Долі, хлопче? Царем будеш! І світ тобі поклонятиметься, як сонцю в промінню«. І впав леґінь зі страху на землю, з благанням: »Батьку, я не хочу! Царем не буду! Я за ката не придався!« — »То Довбушем будеш« — обізвалось з-під могили, аж зжахнулися гори. — «Я, Довбушем?! Ніколи у світі«, — відповів леґінь. — »Тож кобзарем мені будеш!« — гукнуло втрете з ями, наче грім. І став леґінь кобзарем«.

Революція зірвала віко з домовини України, з неї »загриміла й заторохкотіла« нагло воскресла наша стародавня правда історична, правда народу ні від кого незалежного і вільного. Інтеліґенція злякалася голосу цеї правди. Злякалася навіть довбушівської повстанської стихії, бо бути володарем чи войовником — це значило, в думках мирного леґеня — бути катом, або як тепер кажуть »хижаком«! Тоді доля залишила останню можливість — бути плачкою над могилою, лірником, якому прохожі кидають щось в підставлену шапку. Події таки змусили ту ін-

теліґенцію, схильну найбільше до лірництва, грати ролю володаря і вести Довбушів у бій, але не було в неї ні серця володарського ні довбушівського. Не могла вона відважно, без жодних «але» очолити і програмово і організаційно великий вибух національного духу. Занадто пересяк мозок тієї інтеліґенції чужою правдою, правдою деґенеруючого московського лібералізму, яку бралося за дійсність, нехтуючи прадавню мудрість своєї [illegible].

Тепер може повторитися, коли не те саме, то щось подібне. І в 1917, і в 1941 рр. той, хто хотів виграти гру в Україні, програв через те, що занадто по »соглашательськи« рахувався з поверховою дійсністю, створеною там чужою рукою, і знехтував наївзабуту, зметену чужою рукою з поверхні, відвічну традиційну українську правду. Програли гру тому, що боялися протиставити існуючій московській правді зовсім окрему, цілковито їй протилежну прадавню правду нашої землі. Німці перелякалися поставити так українську справу проти Росії, як поставив італійську справу супроти Австрії свого часу Наполеон І. а потім його небіж, Люї-Наполеон. Демо-соціялістична верхівка українська аж тоді відкликалася до українського »шовінізму«, »мілітаризму« і »фанатизму«, як найкращий момент був прогавлений. Аби таке не сталося знову! Тому вже тепер мусимо всім голосити ту нашу прадавню правду, не входячи в жодні компроміси з большевицькими »досягненнями«, та видобути з-під землі укриті традиції старої вічної України, традиції нашого вічного міста над Дніпром.

За яку Україну? **За Україну вільну від обіймів московського спрута, вільну від усякої Москви, Україну на руїнах потворної імперії і захланницького загарбницького народу. За Україну, звільнену від змори тоталітаризму, совєтського та соціялістичного,** який тепер прокладає собі тріюмфальну дорогу в цілий світ. За Україну вільну від держави-тирана, вільну від колхозної панщини. За Україну не пацифістичну, що ставить мир у рабстві понад усе, лиш за Україну, в якій віджив би давній войовничий дух нації, яка свою правду і Божу справедливість ставляла б понад життя і добробут.

І найголовніше, на прапорі тієї України, за яку маємо боротися, яку маємо пояснити всім, має стояти не дрібна ідейка біжучого часу — соціялізм, чи інша »кратія«, а наша прадавня ідея, ідея нашої нації — ідея християнської культури. Ідея активного, віруючого, войовничого християнства та його оборонців, які у великім зударі, що гряде, виразно стануть на боці християнської ідеї проти всіх явних і тайних сил, що заприсяглися в багні матеріялізму втопити ідею Христа і ввести рабство і темряву в світ. З Христом проти диявола і його слуг, до якої б нації вони не належали! Жодного компромісу з царством зла та його ідеями, бо не виганяється диявола вельзевулом, і не невтральні угодовці наслідуватимуть новий світ по потопі. З'єднати націю зможе тільки гостра, яскрава, в усьому протилежна боль-

шевизмові, ідея. Не за Україну тієї чи іншої »кратії«, не за Україну, погній тієї чи іншої »вибраної нації«, що під плащиком якоїсь »поступової« ідеї обсяде наш край сараною її визнавців. Лише за Україну стародавнього князівства Києва. Україну Хмельницького і Мазепи, Полуботка і Шевченка.

Ніхто інший, як Шевченко писав, що »коли ми віддаємо на наругу святі традиції давнини, що тоді з нас буде? Вийде якийсь француз чи куций німець, а від типу, або сказати б, від обличчя національного і спогаду не буде. А на мою думку, нація без своїх власних, їй лише притаманних характеристичних прикмет, подібна просто до якогось кисіля, і то дуже несмачного кисіля« . . .

Так писав Шевченко, і ясно, що мав на увазі не традиції московської кошари, а великі традиції нашого козацького минулого — свобідної. войовничої та героїчної нації і свобідної людини в ній.

Один із сталінських вірних писав колись, що »СССР це не тільки п'ять букв, а п'ять вогняних знаків«, та що за ці знаки диявола, він кожної хвилини готовий узяти рушницю і піде вбивати. Цьому фанатизмові слуг диявола треба протиставити ще більший фанатизм, ще більший комбативний дух Христових воїнів, оборонців віри, нації проти варварів зі Сходу. Тепер, коли глупота, підлість і трусість, здається, обіймають державу над усім світом, завдання України є встократ тяжче, ніж колибудь раніше. Його вона має виконати або загинути, бо закоштувавши свободи, вона вже до рабства не повернеться. На чолі цієї боротьби мають стати люди відповідні — не одурманені отрутою зі сходу, лише віруючі в місію України, які б величчю характеру дорівнювали величі доби, в якій живемо.

Ствердженим в цій статті процес назрівання на еміґрації нового »москвофільства« підтверджує українська таборова преса в Німеччині.

В »Українській Трибуні« читаємо (2. 12. 48 р.), що теперішня українська молодь під совєтами за останні десять літ перед війною переходила процес занепаду національної свідомости і зросту совєтського патріотизму. З другого боку, стаття стверджує, що зустріч із »східняками« привела »до величезної зміни ідеологічних позицій наших націоналістів« . . .

Оце я й ствердив лише: цей москвофільський дух, яким Москва, у формі совєтського патріотизму, заразила наше молоде покоління, деякі західні націоналісти взяли за український дух і змінили свої ідеологічні позиції.

Це нове »модерне москвофільство«, з яким треба вести таку ж невблаганну боротьбу, як з москвофільством, виплеканим у нашої інтеліґенції царатом від половини 19-того віку до першої війни.

Березень 1949.

Не робім у науці політики, а в політиці науки

(На марґінесі дискусії над проблемою »Україна і ОН«)

Ясне становище Проводу Закордонних Частин ОУН до справи представництва України в ОН, викликало сильну реакцію політичних противників.

Як можна було сподіватись, перше місце в цьому зайняла відома група, згуртована навколо не менш відомого тижневика на Дахауерштрассе. Коли ця група вживала цей важливий документ для інтриґ, то не варто було на це звертати уваги. Бо, якщо виграється на необізнаності (порівняй статтю »Чому« в »У.С.« від 27. 2. 55., де намовляється читача, що, проти становищ ЗЧ ОУН — навіть Ліґа Визволення України в Канаді), то можна лише співчувати читачам, або ж Редакції.

В »У.С.« від 24. квітня ц. р. зголосився до виступу п. **Василь Маркусь** своєю статтею **»Коли зовнішня політика стає дешевою пропаґандою«.** Він, начебто, старається покласти край хаосові, комплетній нефаховості та дешевій пропаґанді в питаннях, з яких пропаґанди робити не можна. Це знайшов п. Василь Маркусь у статті п. Ярослава Стецька п. з. »Україна і ОН«. Тому, що названий опонент робить це не як студент-початківець правничих і політичних наук, ми хочемо трактувати його виступ інакше, ніж згадану реакцію його політичних товаришів. Тому, що п. Василь Маркусь дав доказ свого упередження проти ЗЧ ОУН, а зокрема — вибраного члена Проводу цієї політичної організації (а як відомо, упередження ніколи не є доброю рисою науковця, тобто людини, яка шукає правди і лише правди), при розгляненні його статті хочемо вийти із заложення, що опонент робив спробу об'єктивного підходу до надто важливої справи.

Не є нашою ціллю »обороняти« особу чи авторитет п. Я. Стецька. Тих, хто мають потребу насміхатись без причин над тим визначним націоналістичним діячем, не можна переконати щодо їх невластивого поступування. Так само є неможливим спростувати закиди, які є вислідом особистих порахунків. Неможливим є, наприклад, довести п. Василеві Маркусеві, що п. Я. Стецько читав статут ОН. Правда, ми могли б застосувати »методу« опонента і на основі його помилок у розумуванні зробити висновок, що він не вивчав формальної логіки. Але ми проти того, щоб в академічних дискусіях різниця поглядів була причиною для взаємного обвинувачення в дилетантизмі.

Чомусь витворилось у деяких українських колах уявлення, що речевість залежить від формального закінчення або незакінчення фахових студій у відповідних ділянках. Василь Маркусь теж належить до тих кіл.

Знову ж деякі науково заавансовані особи, до яких належить і п. Василь Маркусь, думають, що вистачить назвати щось »смішним«, щоб довести помильність чи неречевість. В академічній дискусії непотрібно »осміювати« опонента, а треба користуватись арґументами. Теж не можна перемішувати об'єктів дискусії. Крім цього, не можна забувати, що лише

в точних науках можуть бути непорушні »істини«, а в такій науці, якою є міжнароднє право, можуть бути — і є — різні погляди, які випливають великою мірою із світогляду даного науковця. Поняття про державу, наприклад, інакше розумітимуть марксисти, а інакше християнські демократи. І хоч може бути мова про »існуюче позитивне міжнароднє право«, то не можна забувати, що між науковцями міжнароднього права є різні »школи«. Вже саме відношення державно-національного права до міжнароднього права дає причину до різниці поглядів.

На основі статуту ОН ми доводимо суб'єктивність України в міжнародньому праві, напр., голляндський знавець права проф. Й. П. А. Франсуа (зі світовою репутацією) заступає некорисний для нас погляд. А це не одинокий приклад. І тому розумніше робить п. Ярослав Стецько, коли на початку своєї статті твердить, що »РСФСР, а не СССР« повинна була бути членом ОН, аніж п. Василь, коли він пише: »В міжнародній практиці є цілком можливою річчю участь складової держави поруч її зверхнього міждержавного об'єднання у якійсь ширшій міжнародній спільноті«. Розумніше, в першу чергу, з політичних міркувань та з огляду на позитивне міжнароднє право. З політичних міркувань тому, що тоді позиція Москви не була б такою, якою натепер є, а на цьому скористався б був вільний світ. З міжнародньо-правної точки зору тому, що в дійсності »такого другого курйозу« в ОН немає. І ні при чому тут і самі по собі правдиві ствердження п. Василя Маркуся: приклади про Лігу Націй і про Німецьку імперію тут не до речі. Бо п. Я. Стецько говорить про ОН! А статут ОН говорить, що »Організація (себто ОН — О. К.) є основана на принципі суверенної рівности її членів*) (стаття 8, точка 1). З інших статтей теж виходить, що говориться про різність членів (порівняй статті 3 і 4). В статтях немає ніде згадки, що членами ОН можуть бути »міждержавні об'єднання«. Зате є стаття 52, яка не забороняє робити спілок поміж окремими членами (наприклад, Атлантійський пакт) для вдержання миру. Ця стаття, однак, не стосується до СССР, бо СССР існував перед ОН, та його і не можна порівнювати з міждержавною конструкцією в дусі згаданої статті. Отже, п. Василь Маркусь невірно інтерпретує статут.

Становище п. Ярослава Стецька правильне не лише з огляду на статут ОН. Чейже УССР, з точки зору позитивного міжнароднього права, належить до »Союзу« на основі рівности, однак, за згадуваним уже правником, частини такого »Союзу« не мають суверенного державного характеру.

Нам здається, що легше обґрунтувати суб'єктивність України, ніж УССР. І тут важливим є ствердження п. Я. Стецька, що Україна стала членом ОН не на основі »заступництва« Сталіна і уступливости Рузвелта, але силою своєї питомої ваги. Вільно п. Василеві Маркусеві не погоджуватися з цим твердженням, але тоді не треба твердити, що »міжнароднє право є феноменом **життя і політики**« (підкреслення наше — О. К.)

Мав рацію сл. п. П. Полтава і має рацію Я. Стецько, коли вони уряд т. зв. УССР вважають »аґентурою московсько-большевицького окупанта«.

*) Chapter VIII, Regional Arragements, 52 (1) "The Organisation is based on the principle of the sovereign equality of all its Members."

Не тому, що сл. п. П. Полтава писав, як публіцист, як це підкреслює п. Василь Маркусь, але тому, що він писав, як **політик.** У такій ролі виступає й п. Я. Стецько. А політик керується рацією стану. Чейже не скрізь погляди політиків та відповідальних державних мужів мусять збігатися з поглядами їхніх дорадників для міждержавного права. Цитований уже нами голляндський професор Й. П. А. Франсуа пише в передмові до своєї праці: »В зв'язку з моєю урядовою функцією при міністерстві закордонних справ, хай буде мені вільно повторити те, що я писав у передмові до першого друку: що обговорювані **погляди** подають мою особисту опінію, з якої не сміється виводити **становища уряду«*).** (Всі підкреслення наші — О. К.).

Юридичну проблему щодо відповідальности за діла т. зв. »уряду« в Києві п. Я. Стецько слушно поставив у **політичному пляні.** Це можна спростувати (як це робить п. Василь Маркусь), але тоді треба оперувати юридичними арґументами, а не закидати п. Ярославові Стецькові »політизування« юридичних справ і доводити навіть, на основі цього, **нефаховість** останнього — вдаючись самому до **політичних** арґументів. П. Василь Маркусь пише: »Це, чи Україна буде між переможцями, зглядно, чи прийдеться їй бути окупованою і платити воєнні репарації переможцям, залежить не від того, чи також київський уряд проголосить війну, а від того, **чи і скільки український народ сам внесе вклад у справу перемоги в різній формі,** а навіть залежить і від **постави** того самого, чи в міжчасі зміненого українського уряду, що формально може ще іменуватися урядом СССР« (підкреслення наші — О. К.).

Не думаємо порушувати »політичного боку проблеми«. Так, як п. Василь Маркусь **втягнув до науки політику, так він і до політики втягнув науку.** В додаток, його політичні погляди в справі »Україна і ОН« випливають з його підходу як **правника;** принайменше, таке враження, виносимо з його обговорюваної статті. Зрештою, п. Василь Маркусь проти »ідеологізації« в політиці. А тяжко обговорювати вартість т. зв. »уряду совєтської української держави«, її »парляменту« тощо, якщо ми виходимо із становища, що ідеологія не має впливу (чи відношення) на дію політичних організацій, поодиноких діячів, чи навіть урядів!

Врешті, не можемо не порушити статті п. Василя Маркуся в журналі »Фенікс« (ч. 1), і це не тому, що так личить, на погляд названого опонента, »домовому журналістові групи С. Бандери«, а тому, що ця стаття є для нас доказом, що п. Василь Маркусь має відвагу все виступати проти програм і концепцій, які є »абстрактні« і »штучні«; треба лише, щоб ті концепції заступали його політичні противники. Робимо це тому, що це для нас доказ, що п. Василь Маркусь має відвагу займати голос у дуже поважних справах навіть тоді, коли він з даними справами докладно не ознайомлюється, про що він має сміливість признатись. Останнє респектуємо.

Омелян Кушпета

*) Mr. J. P. A. Francois, Handboek van het Volkenrecht 1e deel. 2e druk. 284-290.

Кн. І. Токаржевський-Карашевич

Військо Княжої України*)

(Військо і військова організація)

Не треба дошукуватися, як це роблять деякі наші вчені, чогось цілковито відмінного у вигляді нашого війська княжих часів від усіх інших військ на Заході і Півночі.

Ідентично так само, як на Заході і Півночі, українське військо складалося з добровільно заанґажованих людей, які певною мірою обирали собі військову професію, як постійну. Розуміється, що коли якийсь ворог нападав — то все населення приймало участь в обороні »городів«, міст, княжих резиденцій, які могли бути уфортифіковані і давали населенню захист.

Неправильною є думка проф. Лащенка, що княжа чи боярська дружина це і є »постійне військо« (стор. 21). Неправильною тому, що дружина князя — це його найближче оточення, розуміється, в тих часах, у першу чергу лицарське. Слово »дружина« означає оточення князя, а не військо, бо в склад княжої дружини входили всі бояри, всі, з кого складався княжий двір. Отже, »дружина« — це скоріше суспільний стан, ніж військо.

Одночасно, з другого боку, ядро військової організації, себто хребет її, складали безсумнівно лицарі княжої дружини і їх власні дружини.

Великий князь чи князь багатий мав велику, численну дружину, багато лицарів, які з ним разом ішли на війну, робили собі з неї професію. Менші князі — мали їх менше. Окремі бояри, що самі належали до оточення князя, мали свої дружини, очевидно менші, в склад яких входили їх родичі та залежні від них з різних причин вільні люди.

На протязі цілого середньовіча, за »лицарських« часів, і навіть аж до кінця XVII століття, військо, що появлялося у війнах і боях по цілій Европі, ділилося виразно на дві категорії: військо лицарське і військо наємне, або невільниче.

Першу категорію, в ієрархічному порядкові, складали королі, князі із своїм оточенням (дружиною) і всіма тими вільними людьми, які ставали під їх прапори (родичі, васалі, »княжі мужі«). Вони, в свою чергу, мали людей залежних від себе, які ставали під їх прапор, як були покликані на війну.

Всі ці князі, бояри, пани і лицарі мали при собі своїх слуг, конюхів, таборових вояків, навіть невільників, які теж ішли на війну і брали участь у боях; всі разом складали військо.

Крім цього, князі і пани могли мати при собі теж найняте військо, дуже часто чужинців, у нас — варягів, волохів, черкасів, половців, а на Заході — швайцарів, шкотів, німецьких ляндскнехтів.

---

*) Розділ із недрукованого твору бл. п. князя І. Токаржевського-Карашевича: **»Історія Української Дипломатії«.**

Розуміється, що в хвилинах якогось великого наїзду королі і князі оголошували заклик до всього населення для оборони краю. Тоді під княжий стяг ставав кожний, формувалися місцеві військові одиниці і групи різного укладу, нераз теж з людей невільних, яким за це надавалися привілеї, звільнялося від різних сервітутів і т. д.

Так було всюди, так було теж і у нас в Україні від X-го до XIV-го стол., з дуже малими відмінами від західньої системи. А різниця полягала не в укладі війська, а в значенні окремих його складових частин.

Наша княжа династія не була місцевою і тому не витворилася у нас февдальна система володіння. Не було февдальної залежности васаля від суверена, а потім цього суверена від національного суверена, від якого походили посідання і влада.

Прибувши в Україну, князі мали при собі свою дружину, з усіма її додатками й приростками, але все ж таки не дуже численну, і заставали в краю населення, яке вже мало якусь свою військову організацію, бо вона була необхідна для захисту від сусідів і можливих наїздів.

Сполучивши це все в одно, наші Рюриковичі витворили військову організацію, специфічну тим, що народньому війську призначалося значно більше місця, ніж на Заході. Вражені цим військовим демократизмом наші і сусідні вчені переносили його взагалі на цілий державно-громадський устрій тодішньої України, тоді, коли це була, може, головна, як не одинока, ділянка національного життя.

Цей військовий демократизм не є теж чимось специфічно українським, хоч він дуже глибоко закорінився у нашому житті, перейшов у традицію, виявляється в козацькому житті, у формуванні козацьких полків XVII і XVIII в. і дійшов аж до наших часів. Подібні явища помічаємо і в Скандінавії, і в Польщі, і в Угорщині, але місцеві обставини їх не підтримували і не допомагали їм закорінитися.

Отже, поруч княжого війська, яке складалося з княжої дружини і вищезгаданих воєнних людей, які від неї залежали, стояла військова організація земська з тисяцьким на чолі, який через сотників і десятників скликав загальне »ополчення«, або частину його, коли це було потрібне. До нього мали б входити тоді і дружини боярів даної землі, чи волости. Тут, власне, приходить той історично-організаційний і державно-правний момент, який дозволяє припускати, що князь поклав руку на цьому земському війську через включення земських боярів, а, принаймні, більших з-поміж них — до своєї дружини. »Тисяцькі«, власне через їх військові, мобілізаційно-організаційні функції, мусіли вибиратися чи призначатися з-поміж вищого боярства, отже, правдоподібно, з того, що належало до князівського оточення, себто його дружини, а може часто і роду, бо військова організація скупчувалася в одних руках, або, принаймні, в одному середовищі, що безпосередньо підлягало князеві і стояло до нього дуже близько, власне, було його »дружиною«.

До поділу »дружини« і її складу ще повернемося. Тут можемо лише сказати, що літописець робить виразну різницю поміж »дружиною«, полком, воями, наємниками берендеями, тюрками (черкесами) і варягами.

Військова організація мала через те внутрішній, подекуди відмінний, характер, але назовні нічим не відрізнялася від такої ж військової організації нормальних військ данців і норвежців в Англії, Франції і Сіцілії.

Військо було головно піше, і тому, маючи на увазі те, що інтерес до його збільшення, чи створення походив від людей, прибулих з-за моря на човнах, отже, без коней, дуже часто з наміром продовжувати похід далі, за друге море до Царгороду, кінна його частина мусіла б витворитися на місці і лише з місцевих людей.

Літопис говорить, що Олег, яких шістнадцять років після того, як обняв владу в Києві (як опікун Ігоря, Рюрикового сина), створив з місцевих »дружинників« »кінну дружину«. Це значить, що князеві треба було аж шістнадцять років, щоб забезпечити відповідною кількістю коней свою дружину і створити з неї кінноти ків. Вони були необхідні для походу на Царгород, помимо того, що і фльота Олега складалася з 200 кораблів, по 40 піших вояків у кожному.

Не треба забувати, одначе, що українське військо залишається традиційно пішим і при кожному зіткненні з морем виявляє великі нахили українців до морської плавби. Козацька піхота і козацькі морські сили перейшли до історії значно більше, ніж козацька кіннота.

На чолі війська стояв князь. Заступав його, або поруч з ним був фактичним командиром, воєвода. Дуже часто тисяцький даної землі — був воєводою, що виразно свідчить про те, що воєвода і тисяцький мусіли належати до найвищої суспільної верстви і до оточення князя. Були ще і тимчасові »ратні воєводи«, а часто »рать« означала військо взагалі. По місцях, по »городах«, де могли знаходитися »дружини« окремих боярів і земські »сотні«, ролю військового організатора перебирав посадник, дуже часто призначений князем, себто »княжий муж«.

Лише в земській військовій організації (тисячі, сотні, десятки) маємо якийсь схематичний порядок, але і тут часто це були лише символічні окреслення. Ані княжі »дружини«, ані »дружини« боярські від неї залежні, а ті »хоругви«, які дотривають до XVIII в. і потім відновляться під час визвольної боротьби 1917-1922 р. у формі вільноформованих полків, ані »полки« і »роти« не мали стисло окресленого вигляду. Не відомо, чи хоч приблизно була окреслена кількість людей у будь-котрій із названих формацій. Правдоподібно, ні. »Хоругва« могла складатися з того, хто її »набирав« (організував) і кількох »товаришів« (старшин) та неокресленої кількости простого, часто невільного та платного люду. Так було, мабуть, і з »полками«.

Озброєння було нормальне, тогочасне, а часта боротьба з кочівниками витворила необхідність вживання подібної до

їхньої воєнної тактики і форми — легкої кавалерії, озброєної луками. Окрему сторінку представляє українська фльота і морські походи X. і XI. віків.

За княжих часів, себто поміж X. і XI. віком, сформувалося »лицарство руське«, яке відоме нам потім із часів сполучення з Литвою і Польщею, коли збереглося значно більше документальних даних про державне і громадське життя.

Про це питання ніхто в нас досі не думав. А чужі нам письменники чи дослідники, порушуючи це питання, освітлювали його по-своєму, або неґували існування лицарського стану в українськім громадянстві, бо такого стану, напр., не було в Росії. Як ми вже знаємо, правні поняття, уклад життя, стиль культури в Україні і в Росії — були цілком різні. Отже, всякі порівнювання чи витягання якихбудь внесків, що мали б бути важливі для обох країн, не мають підстав.

Про те, що в Україні існував стан лицарський, свідчать по-перше, існування княжих дружин, до яких належали варязькі вікінги-князі, ярлі (графи), лицарі і т. д. Подруге, те, що земське боярство входило в ці княжі дружини і творило свої, залишаючись окресленим станом. Потретє тому, що згадується в літописах, як проїжджаючий в Хрестовий похід через Україну в 1102 р. Ерих Добрий, король данський, визначує лицарів з-поміж українців і деякі йдуть із ним разом. Те саме було і з іншими переїжджаючими через Україну чужоземними королями і князями, між іншим, з Генриком, князем Сандомирським.

Останнім доказом є те, що в XIV. в. в Україні виразно зазначує своє існування дуже численна кляса боярства, якої професією є воєнне діло, себто кляса лицарства, про яку згадують наші і польські літописці, наприклад, І. Длуґош, Литовський Літопис, »Історія Русів«, Бантиш-Каменський і т. д., як про учасників у війнах Гедимина, великого князя Литовського, Дмитра (Донського), великого князя Московського, Володислава Ягайли, короля польського і великого князя Литовського та всіх місцевих війнах Ольґерда, Витовта, Свидригайла, великих князів Литовських — із татарськими наїзниками і поміж собою.

Цей характер виразного відокремлення добровільного лицарства по духу і професії помічається в тому, що, втративши свою державність, »русини« б'ються на всіх чужинецьких полях боїв, де їм здається, що вони служать християнській ідеї, де добувають славу.

Заховує »руське лицарство« старовинні традиції, що сягають аж до Святослава Завойовника, який відважно, »по-лицарськи« попереджував ворога про те, що йде воювати з ним, але нападав із скритістю. Який казав, що »ми незвичні з бою втікати... — нас мало, але ми »Руси«. Сягають до тих князів і їх дружинників, для яких важливішим було »не соромити землі руської«, ніж рахувати кількість ворогів.

Це була девіза того лицарства нашого, всіх тих згаданих у літописних записах Лютів, Блудів, Вишатів-воєводів з X-XI в.,

Артазіїв, Блудигів, Бурлаїв, Дулимів, Гудимів, Горайлів, Громвалів, Рогдаїв, Станаїв, Святолдів, Тризнів, Турлаїв та інших, які вже своїми назвиськами показуються чимось вельмистаровинним у XIV віці, а що ж, коли дотривали аж до наших днів!

Вже »Слово о полку Ігореві« згадує лицарські роди, такі ж лицарсько-боярські роди згадуються й далі в XIV в., отже, мусіли вони бути численними і були там організаційним стрижнем, на якім трималося взагалі українсько-руське військо, особливо спираючись на »дружинну систему«.

Деякі військові спеціялісти вбачають навіть окрему українську військову традицію, особливо військову тактику, яка з часів князівських збереглася через часи, коли українцям приходилося воювати або добровільними вікінгами-берзекерами-козаками в чужих арміях, або з примусу битися за несвої справи, аж до часів козацьких і до визвольної боротьби 1917-1921 р. та до часів УПА і другої світової війни.

В українському народі панує особливий військовий дух, який може рівноважитися лише характеристичною українською пошаною закону. Обидві ці риси є типово »римські« і жодні виїмки чи анархічні вибрики окремих людей в окремих випадках не виправдують думки нашого великого історика В. Липинського, що українець по натурі анархіст.

В двох ділянках, побудованих на дисципліні і від неї залежних, виявив себе найліпше наш нарід — це в ділянці військовій і в ділянці правній. Вся історія українського народу зв'язана з військом і з військовістю.

Лише військова сила наших князів, врешті, зломана наїздами, утримувала і давала вираз державному життю України в X-XIV віках. Наше лицарство вносить багатий вклад у воєнну історію Польщі і навіть Московщини. Наше козацтво творить блискучу, не тільки романтичну, але фахово славетну епопею. Остання боротьба за волю і всі українські формації по чужих арміях, від Лисовчиків і козаків Куницького до »дивізії Галичина« в другій світовій війні, відновляють прадідівську славу, славу княжих дружинників і воїв, славу руського лицарства, славу лицарства запорозького, »панів молодців« з козацьких полків, славу тих, хто безіменно лягли в чужих військах, але які світять прикладом майбутнім поколінням.

Київсько-Галицька князівська держава загальмувала довговікові льокальні звичаї із принесеними князівською династією германськими скандінавськими традиціями.

Ступнево племінно-земські поділи стають політично виключно самоуправно-адміністративними, втрачаючи які б то не було риси племінні. Скріплюється національна єдність, народ стає одним завдяки одній династії, завдяки церковній єдності, завдяки ступнево витвореній одній мові. Стає державою Об'єднаних Руських Князівств і коммонвелтом Рюрикової династії.

З документів минулого

Д-р Ю. Русов

Три листи з козацьких часів

(Віднайдені у Канаді)

Хоч офіційно і уважається, що українська колонізація в Канаді почалася в кінці минулого століття і пару років тому святкувалося 60-ліття першої української оселі у західній Канаді, але в дійсності можна знайти відомості про українців у Канаді вже у 18-тім віці. Як зразок можна навести дані про козака (шевальє) Яроша, згідно з матеріялами, друкованими у свій час нашим відомим антропологом і етнографом Ф. К. Вовком у »Записках Нестора Літописця«. Ці матеріяли про приїзд козака Яроша і про його минуле, а також і про тодішні формальності були знайдені французьким ученим Мельхиором де Вогюе і передані для використання професору Вовку, з яким він був у приятельських відносинах.

Тим більш цікаво досліджувати ті українські документи чи реліквії нашої культури, які то там, то тут знаходяться, здебільшого випадково, у Новім світі, зокрема в Канаді. Загалом, канадійці дещо знають про наше народнє (фолкльорне) мистецтво: наші народні співи, танці, вишивки, мальовничі костюми, писанки тощо. Ці твори українського мистецтва не раз фігурують на виставах, на концертах, у фільмах чи в ілюстрованих часописах. Але про наше національне мистецтво і нашу національну культуру знають дуже мало. Часто твори наших мистців уважають за »російські«, бо багато імен наших майстрів слова, пензля і музики москалі присвоїли і пишаються їх творами як »істінно-рускімі«.

Кілька років тому, я подав до української преси фотографію і опис прекрасого образа Божої Матери, пензля нашого славного маляра Бориковського. Цей образ прикрашує малу церкву на острові Сітка (коло Аляски). Згідно із церковними записами його було подаровано царицею Катериною групі »самочинно організованих рибаків« десь у 80-тих роках 18-го віку. Так само я подав до друку (»Нові Дні« — Торонто, ч. 27, 1952, і »Державницька Думка« — Філяделфія, ч. 6, 1952) власноручний універсал гетьмана Богдана Хмельницького за ласкавою згодою власниці цього документу пані С., якій я за це надзвичайно вдячний.

Згадаю також дві історичні карти України, які було показано присутнім під час сесії Монтреальської Секції НТШ. Тоді я подав опис і предложив фотографії листів, про які буде мова нижче. Одна карта (власність пана Г.) — це знана карта Боплана з 1650 чи 1665 року. Друга (власність пана К.) — це карта Гомана з 1716 року.

Такого роду об'єкти, демонстровані перед чужинцями, роблять певне пропаґандивне враження, бо за весь 19-ий вік москалі зробили все можливе, щоб Европа і Америка забули навіть саму назву »Україна«.

Листи, з яких прикладаю фотокопії, є власністю пана Гр., нащадка полковників Переяславських, ласкаво позичені мені його дочкою, панею С. Ці листи можуть дати зразки тодішніх обставин і тої високої організованости як у справах військових, так і релігійних і цивільних, яка була в часи існування Козацької Державности.

Лист архиєпископа Захарія до полковника Переяславського Петра Гриневича виразно освітлює меценатство і щедру допомогу манастирям і другим культурним установам за часів гетьмана І. Мазепи. Ми знаємо, як гетьман І. Мазепа дбав про піднесення української культури. За його прикладом ішли і його полковники.

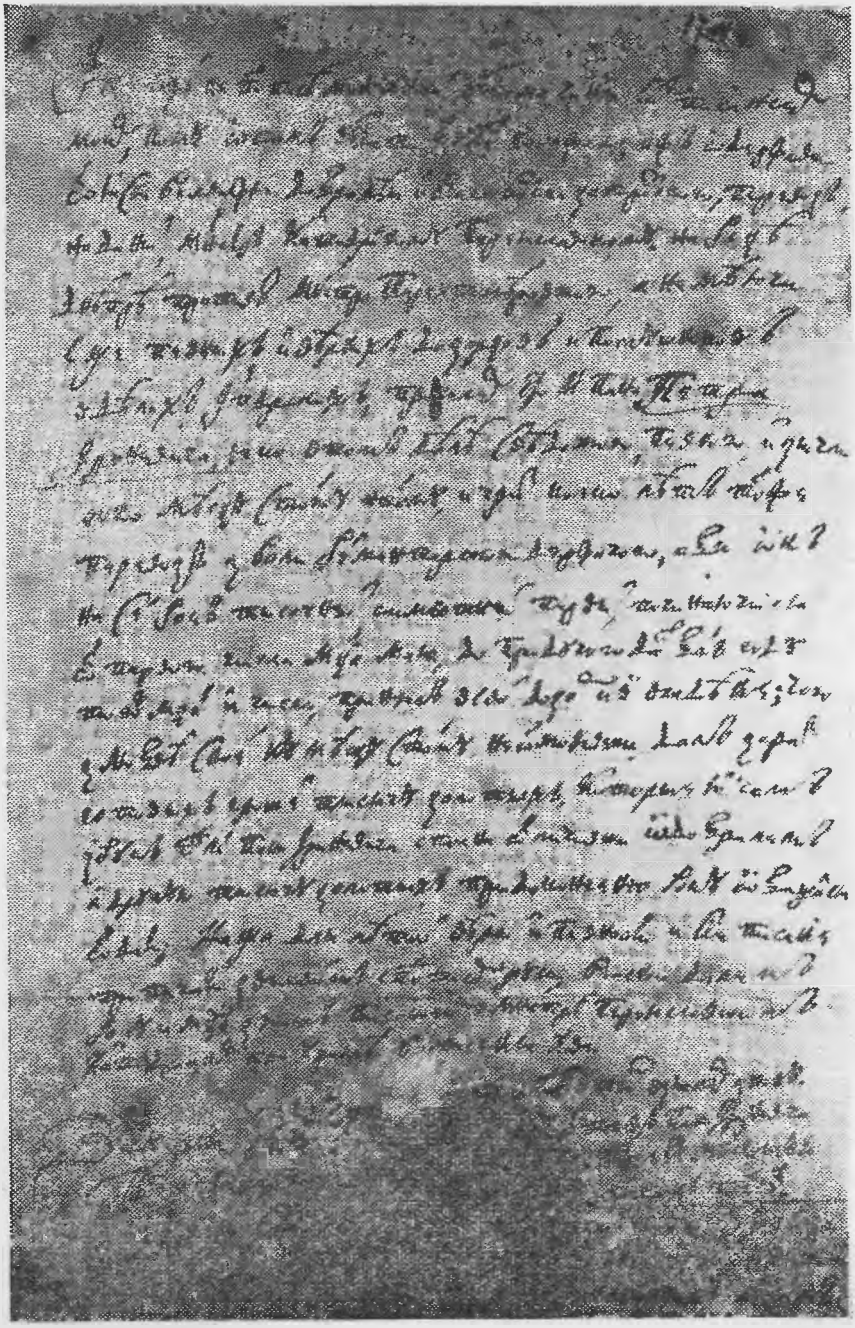
Подаю цей лист у приблизнім переказі, лишаючи ліпшим за мене знавцям зробити повний відпис:

»Я ниже на том писмі підписанний, відомо чиню сим писанієм моіми, кому о том відати будет належало, иже одержавши от Засної Велможности Добродія й всего войска Запорожского, перевоз наданий Монастиру Катедральному Переяславскому на реці Дніпрі против Монастира Терехтемировского, а не міючи еще певних й вірних дозорцов и послушников в ділах... просилем Єго М. Пана Петра Гриневича, яко в том ділі свідомого певного й зичливого Місту Святому нашему и жеби колко літ тотже перевоз з воли Рейментарскои держачого, аби як на сей рок тисячу симсотий первий, починаючися от числа місяця мая до прийдучого... году тогож мая й числа, принял в свой дозор у владініе; чого з любви своєй ку місту Святому нє одмовивши дал даром готових грошей тисячу золотих, котория я йсем... од Єго М. Пана Гриневича сполна одлічивши одобралим, а другую тисячу золотих при доконченню року... отдам (?). На що для ліпшої віри й певности и сіє писаніє при печати з власним подписом руки власнои далим року и місяця звиш писаного в Монастирі Переяславском Катедральном при Храмі Вознесенія Христового.

Захарій Епископ Переяславскій рукою власною

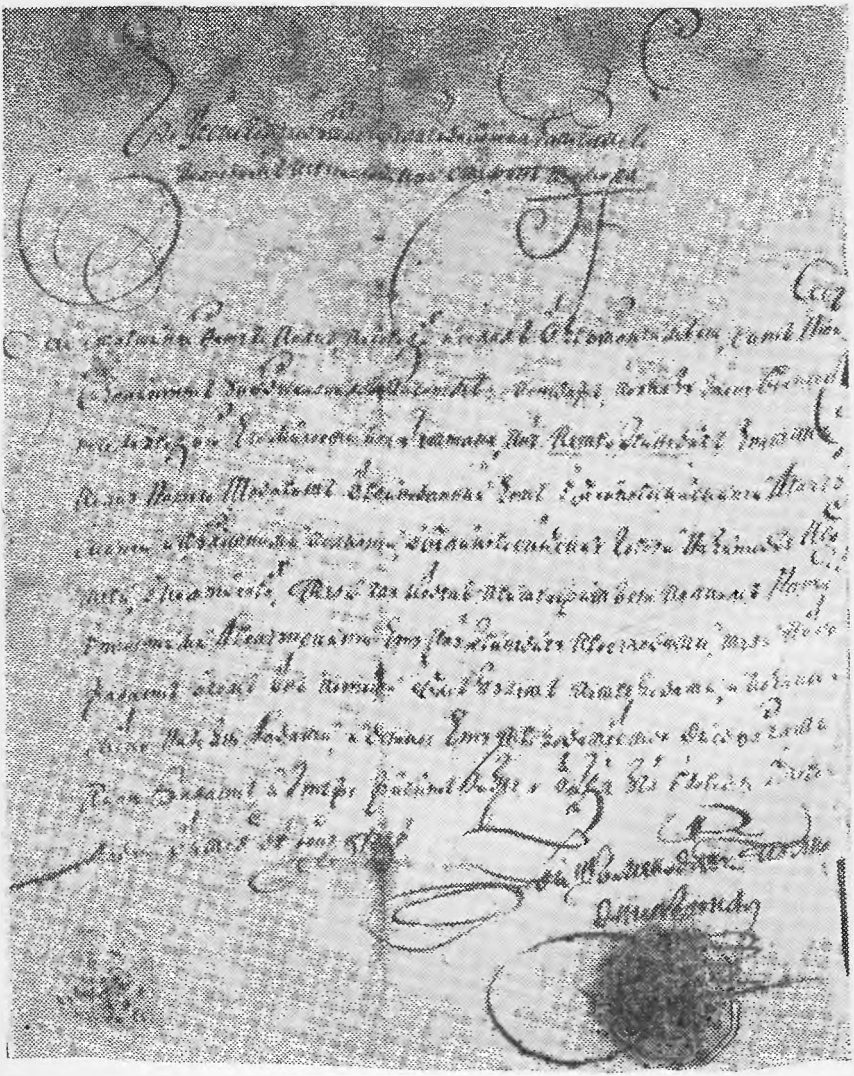
Печатка

(не розбірчиво) (розписка в одержанню грошей і дата)

З цього листа бачимо, як в елеґантній і цілком одночасно офіційній формі єпископ Захарій, згадуючи про »перевоз«, що в ті часи було значним доходом, дякує полковникові Переяславському за щедрий дар на видатки манастиря і доводить це до відома »кому отом відати будет належало«.

Зразком військової організації може служити »універсал« полковника Тамари (у нащадка якого був учителем Григорій Сковорода), в якому він дає наказ, щоб полковникові Гриневичу давали в час його походу в »города великоросійскіе« квартири і все необхідне:

»Єго Царского Пресвітлого Величества Войска Запорожского полковник Переяславский Стефан Тамара.

Всій старшині нашого полку по городам і селам обрітаючимся сим нашим сознамить универсальним писанням: поневаж по указу Ясновельможного Добродія Єго Милости пана Гетьмана, пан Петро Гриневич знатний полку нашого товариш ординований єсть... великоросійскими драгонскими й піхотними волками в великоросійскиє городи й на битовіє с кватери в комисара теди где... притрафится з полком нашим и драгонскими что през Гриневича простовати, теди пильно жадает в чем он который стан будет потребовати й... скілько надобно давати й всякоє йому продовольствіє висвідчать. Пилне бажает й... жичит... здоровя передават...

Дата Підпис

Полкова печатка

Цей лист (з початку 18-го століття) за гетьманування Мазепи виявляє, як безцеремонно москалі (Петро І.) використовували наших полковників — добрих фахівців військової штуки — для командування »великоросійскимі драгонскимі полками« і посилали наших із України в »города великоросійскіє«.

Останній лист, який мені дістався до рук є пізнішого часу і має більш побутовий характер. Справа йде про крадіж сіна у козака Касяна Безбородька (не знаю чи це якийсь родич того Безбородька, що грав визначну ролю пізніше в часи Катерини). Такі події, як крадіж сіна, є типовими для хліборобської верстви нашого народу і трапляються і в Канаді серед наших колоністів на заході. Очевидно, що така дрібна справа не йшла до полковників, але до сотників. Лист писаний якимось писарем із приписками Безбородька:

Адреса: »Благородному Його Милости Пану Саві Гриневичу, сотникові Терехтемировскому дознанному благодітеллеві моєму«.

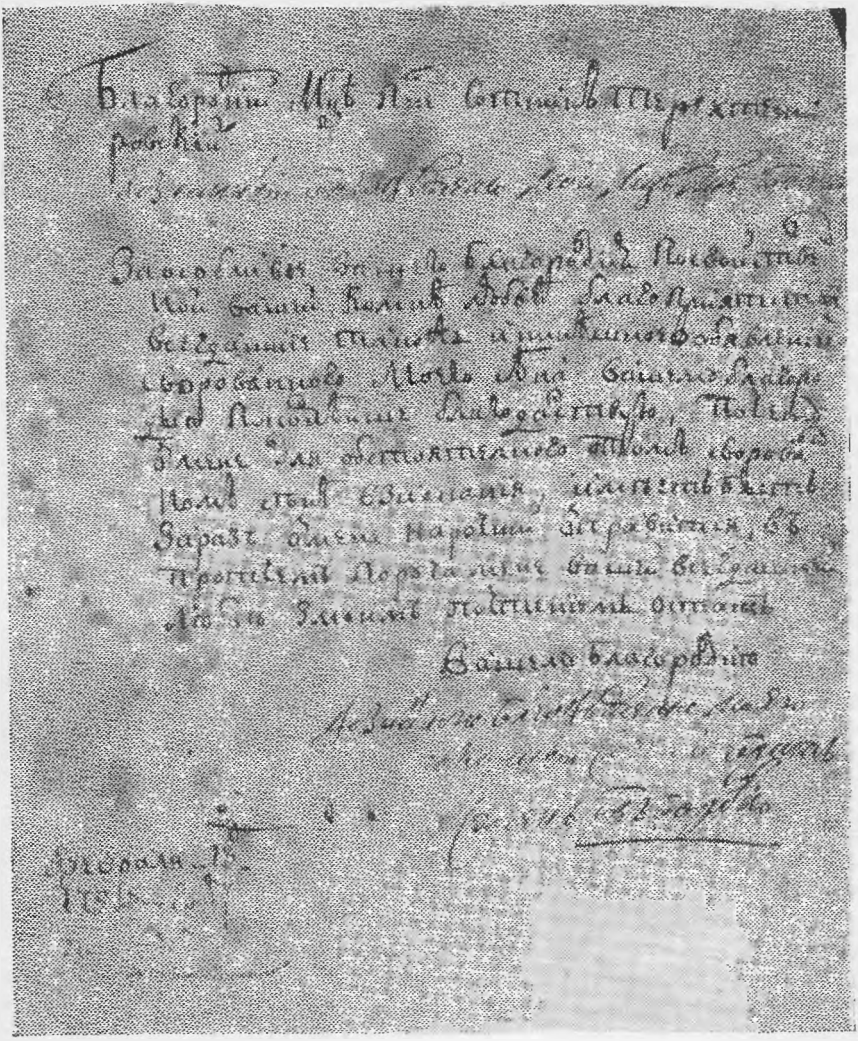
Текст: »Благородний Мці Пнє Сотник Терехтемировскій. (Далі рукою Безбородька — Вознаний Благодітель мой МЦ пене Брате).

За особливіє вашего Благородія Посвойственной вашей комні любові благоприятстві всегдашніе тагово й нинішноє обявленій сворованого Моєго сіна вашему благородію покорнійше благодарствую, почему отлічне для обстоятелного о том сворованом сіні взисканія імієт бить зараз от мені нарочний отправится в прочтем поруча мєнє вашей всегдашней любві з моим почтенієм остаюсь

Февраля 18 Вашего Благородія (дописано рукою Безбородька)... Моєго покорний слуга й брат (?)
1758 Году

Пилипчук. Касян Безбородко

Писано рукою писаря і додано: »Безбородково писмо« рукою Безбородька.

Подаю ці три листи до друку, бо мені здається, що вони, з одного боку, дають матеріял (як зразки) тодішньої організації Козацької держави, а, з другого боку, зразок зміни мови і правопису. Докладніше вивчення лишаю нашим знавцям історії і відчитання старих текстів і прошу лише подавати джерело.

Проф. Г. Ващенко

До історії національних рухів у Полтаві і на Полтавщині в 1917-24 рр.

(Продовження)

(5)

А життя котилося далі. Доходили чутки про повстанців, що збирались в Диканському лісі. Ці чутки дуже турбували »начальство« табору, особливо помічника коменданта. Це, як мені розповідали, був великий злочинець, що за вбивства перед большевицькою революцією був засланий на каторгу. При большевиках він ніби то виконував ролю ката. В це можна було повірити з огляду на жорстокий вираз його обличчя. Але він, як це часто трапляється, велику жорстокість сполучував з неменшим боягузством. Він дуже боявся нападу повстанців, тим більше, що його приміщення межувало з великим шкільним садом, з якого легко й непомітно можна було напасти на табір. Декілька разів уночі, боячись нападу, він із своєю родиною тікав у місто. При цьому, він був певен, що в повстанні беруть участь деякі студенти і педагоги учительської школи. Треба сказати, що він не помилявся. У повстанському русі дійсно брали участь деякі студенти і педагог Сапар, який був одним із організаторів повстання. Все це закінчилось для школи дуже сумно. Заступник коменданта зробив на школу донос до Полтавської ЦК. Одної ночі, коли ми спали з відчиненими вікнами, дружина почула якесь шарудіння. Вона висунула голову у вікно. »Куда ти?«, — почула вона грізний оклик і побачила, що коло вікна стоять декілька червоноармійців. Як видно, вони оточили будинок. Через півгодини ми почули стук у двері. В приміщення увійшли декілька озброєних червоноармійців і два чоловіки в цивільній одежі.

— Тут живе директор школи Сапар?, — запитав один із них.

— Директор школи я, але моє прізвище не Сапар, а Ващенко.

— Я знаю, де живе Сапар — сказав заступник коменданта.

Залишивши як сторожу двох червоноармійців, непрохані гості вийшли з хати. Коли вже розвиднілось, я побачив крізь вікно, що через двір, оточені червоноармійцями, ідуть Сапар і ще два педагоги. До нашого приміщення увійшли декілька червоноармійців, заступник коменданта табору і якийсь жидок. »Будем у вас делать обыск«, — заявив він і почав ритись у письмовому столі. Йому допомагав заступник коменданта. Я побачив, що чекіст вийняв із шухляди мій рукопис на тему про молоде українське громадянство і лист, що написала мені моя товаришка по Роменській комерційній школі, учителька французької мови. Вона пішла служити до денікінців і під час наступу їх написала мені, що в скорому часі денікінці розіб'ють большевиків

і звільнять від них Україну. Я зрозумів, яка велика загроза нависла наді мною. Коли б чекісти прочитали мою працю, а особливо листа француженки, вони неодмінно засудили б мене до розстрілу. Я підійшов до дружини і тихо сказав: »Укради«. Через якийсь час вона шепнула мені: »Вже« — і непомітно для чекістів показала мені папір. Але, на жаль, це було не те, що мені треба. Обшукавши приміщення, чекіст сказав мені: »Ну, гражданін, ідьомтє с намі«. Як той утопленик, що хапається за соломинку, я звернувся до дружини з таким проханням: »Підеш до такого то, такого то (я назвав ряд прізвищ), а також підеш до товариша Віктора«.

— К товарішу Віктору? — із здивуванням спитав жидок-чекіст... А откуда ви єво знаєте?

Я відповів, що ми з товаришем Віктором при денікінцях сиділи у в'язниці в одній камері. Чекіст якийсь час подумав, а потім сказав: »Мы пока что вас не арестуем, но вы должны дать подписку, что никуда не выедете из Полтавы«.

Я дав підписку, і чекісти залишили приміщення. Як виявилось потім, товариш Віктор був членом т. зв. трійки, що вирішувала долю арештованих Чекою. Як видно, це була серед большевиків дуже авторитетна людина.

Отже, я врятувався майже чудом. Але тепер треба було рятувати і своїх товаришів, у першу чергу Сапаря, який дійсно брав участь у повстанні і якому загрожував розстріл. Як тільки сонце трохи підбилось вгору, я вирушив до Полтави. Я знав, що головою Полтавського губерніяльного виконкому був тоді Порайко, родом з Галичини. У мене була надія, що він, як український патріот, заступиться за моїх товаришів і врятує їх від розстрілу. Відійшовши від Шведської Могили якихось кілометрів два, я несподівано зустрів коменданта табору, що їхав бричкою. Мою увагу звернуло те, що він з великим здивуванням подивився на мене. Як видно, він знав про обшук і арешт у Шведській Могилі і сподівався, що заарештований буду і я.

Прибувши до Полтави, я пішов до виконкому і вступив до кабінету Порайка. Крім нього в кабінеті був якийсь жидок. Я докладно виклав перед Порайком справу арешту моїх товаришів і при цьому заявив, що вони заарештовані без всякої вини, і попрохав його поклопотатись за них. На це мені Порайко відповів: »Ми не судимо неповинних людей. Коли ваші товариші дійсно ні в чому невинні, вам нічого за них турбуватись, — вони будуть скоро випущені на волю без всякого клопотання за них. А коли вони дійсно винні, тут ніяке клопотання не допоможе«. Все це було сказано в дуже чемній формі. Інакше поводив себе жидок. Почувши, що справа йде про працівників школи Шведської Могили, він почервонів і з люттю вигукнув: »Там собралась одна контрреволюція. Всех их нужно арестовать и разстрелять«. На жаль, сталося так, як казав Порайко. В скорому часі я довідався, що Сапар був розстріляний, двоє моїх то-

варишів, заарештованих разом з ним, були випущені на волю. Я пішов до дружини Сапаря, щоб хоч трохи заспокоїти її. Вона була дуже хвора і в скорому часі померла, залишивши сиротою маленьку донечку.

Була вже половина вересня. До Шведської Могили почали приїздити студенти. Треба було розпочинати навчання. Але шкільні приміщення все ще були зайняті на концентраційний табір, і не було жодної надії, що вони скоро будуть звільнені. На посаду коменданта тепер, замість москаля, був призначений вірменин, який ще з більшою ненавистю ставився до школи і навіть робив заходи, щоб повернути до табору вивезене з нього шкільне майно. З такого становища треба було шукати виходу. Я знову почав ходити до відділу освіти в справах педагогічної школи і нарешті домігся згоди на перенесення її до містечка Білики. Студенти з великою енергією взялися за перевізку шкільного майна. За декілька годин вони перенесли в товаровий вагон, що стояв на залізничній колії в якихось 200 кроках від богадільні, все шкільне майно. Коли довідався про це комендант табору, він, як скажений, прибіг до мене і погрожував мені арештом, але було вже пізно. Разом із студентами поїхала у Білики і моя родина, а я примушений був залишитись у Полтаві. Відділ освіти навантажив мене великою роботою, а крім того, я викладав в університеті. Тут я довідався про трагічну долю Автонома Скирти. На нього зробили донос дві студентки, яких я знав ще з 1917 р., коли вони вчились у гімназії Морозівської. Це були красуні, одна чорнявка, друга білявка з золотистим волоссям. Обидві вони пішли працювати до ЧК. В наслідок доносу Скирта був заарештований і посаджений у в'язницю. Коли його вели на допит, він вирвав в одного з червоноармійців рушницю, вдарив його по голові, а сам почав тікати. Перескочив через паркан, але там розташувався чималий загін червоноармійців. Вони почали стріляти. Скирта впав, і червоноармійці добили його. Так смертю героя загинув молодий палкий український патріот, один із кращих учнів школи у Шведській Могилі.

Із Білик декілька разів приїздили до мене студенти, інформували про стан школи і домагались, щоб я виїхав до Білик. Я ходив у цій справі до відділу освіти, але мене не відпускали. Нарешті, на початку 1921 р., приїхала делегація студентів. Вони пішли до Лісовика, який був тоді керівником відділу освіти, і той дав мені дозвіл на виїзд. Про життя і працю школи у Біликах я докладно розповів у своїх спогадах »Історія однієї школи«. Тепер же я коротенько розповім про її долю в Біликах.

Це був період упертої і мужньої, часом жертовної боротьби, що її провадив український народ, переважно селянська молодь за національну освіту. В 1921 і 1922 рр. боротьба ця мала великі успіхи. За короткий час, завдяки участі студентів, педагогічна школа набула культурного вигляду. Були організовані й

обладнані кабінети, особливо природничий і педагогічний. При школі була організована майстерня, в якій, під керівництвом колишнього полковника Вержемківського, студенти виготовляли досить складні приладдя, як естезіометр, спірометр, тахіскоскоп та інші. Було також виготовлено багато таблиць і картин для педагогічного кабінету. В кабінеті провадились психологічні експерименти, в яких дуже активну участь брали студенти. В природничому кабінеті було зібрано багато експонатів. Студенти під керівництвом талановитого природника Педана, що потім працював у Києві, робили часті екскурсії в природу і, між іншим, робили геологічні дослідження на берегах Ворскли. Студенти ретельно відвідували лекції, брали активну участь у семінарах. При школі був організований учителем співу Сидоренком прекрасний хор. Школа часто давала концерти і влаштовувала вистави, на які приходило багато мешканців Білик. Крім того, хор виїздив з концертами в містечко Санжари, що було 8-10 кілометрів від Білик.

Добре була організована і педагогічна практика студентів, що відбувалась у місцевій семирічці. В її молодших класах випробовувались нові методи навчання. зокрема навчання грамоти за методою Монтесорі.

В школі панував яскраво виявлений український національний настрій, що завдяки концертам, виставам, рефератам студентів під час національних свят ширився і серед місцевого населення. Свої успіхи школа мала можливість продемонструвати літом 1923 р. на педагогічній виставці в Харкові. Експонати Білицької школи звернули на себе увагу багатьох педагогів, що були тоді в Харкові, і це було відзначено в пресі. Але в 1923 р. розгорнувся рішучий наступ на школу. Почався він ще раніш. Треба перш за все відзначити, що з перших же часів перебування школи в Біликах до неї із великим недовір'ям поставилося місцеве большевицьке начальство. Особливо ненавидів її голова комнезаму, людина надзвичайно жорстока, типовий бандит. Він навіть домагався арешту викладачки німецької мови Зінаїди Григорівни Егерс за те, що вона тримала себе незалежно і перша не віталась з ним. Її врятувало тільки заступництво жінки голови виконкому, що була учиницею Егерс. Але основна боротьба провадилась у середині самої школи. Розпочав її комсомол на чолі з Яковом Майстренком. В комсомол увійшли найгірші студенти педагогічної школи. Більшість їх була родом із села Опішні, де населення переважно займалось ганчарством. Це були люди, які в більшості відійшли від землі і легко підпадали большевицьким впливам. Комсомольці слабо відвідували лекції, не брали активної участи в семінарах і праці кабінетів. Усю свою увагу вони зосередили на боротьбі проти національного напрямку школи. на боротьбі з українськими педагогами і національносвідомими студентами. Спочатку вони не мали жод-

ного успіху. Студенти ставились до них із призирством, і тому вони навіть рідко виступали на загальних студентських зборах. Але вони діяли через доноси. В наслідок цього, був призначений на посаду викладача діямату ренегат Мирон Логвин, який був раніше в петлюрівській армії, а потім перейшов до большевиків. На допомогу йому була надіслана з Полтави по лінії комсомолу Роза Абрамович. Мирон і Роза об'єднались, очолили комсомол і повели рішучий наступ на школу. Вони вживали всіх заходів, щоб внести розкол і ворожнечу серед студентів, поділити їх на »куркулів«, »підкуркульників« і »незаможників«. Ґрунтом для цього було те, що школа могла існувати тільки при хоч невеликій підтримці педагогів з боку студентів харчами, без чого педагогам загрожував голод. Питання про кількість харчів, що їх мусіли привозити студенти, вирішувалось на загальних студентських зборах. Це використав Логвин і комсомольці. Вони домагались, щоб звільнити від обов'язку привозити харчі студентів-незаможників, а фактично тих, хто йшов на руку комсомолу, і накладали більші обов'язки на других, виставляючи їх, як синів куркулів. На цьому ґрунті виникали великі суперечки між студентами і навіть сварки. Поряд з цим, Логвин на лекціях і поза лекціями провадив серед студентів комуністичну пропаґанду, часто перекручуючи факти і підриваючи довір'я студентів до викладачів. Крім того, Мирон і Роза розкладали молодь морально. Але основним засобом боротьби були доноси. Майстренко з товаришами вже мріяли про те, як вони з револьверами в руках поведуть мене в Кобеляки на розстріл. Тільки чудо врятувало мене від смерти (про це докладніше в спогадах »Історія однієї школи«).

А все ж таки школа не здавалась і продовжувала свою роботу в національному дусі. В 1923 р. на посаду політрука школи був призначений Казанівський, людина з темним минулим, обмежена і жорстока. Наступ на мене і школу посилився. Казанівський вимагав, щоб я беззастережно виконував усі його накази. На цьому ґрунті в мене з Казанівським виникли гострі суперечки, в наслідок чого мене було покликано на суд у місцевий виконком. Справа могла б закінчитись для мене трагічно, бо тоді на селах большевики не церемонились з інтеліґенцією. Але під час розслідування моєї справи, між Казанівським і головою виконкому виникли гострі суперечки, і остаточне вирішення моєї справи було відкладено на наступні збори. Я скористався з цього і тієї ж ночі, залишивши родину, виїхав до Полтави, де за згодою керівника професійною освітою Фарбера приступив до роботи в ІНО.

Школу тепер цілком взяли в свої руки Казанівський і Логвин. Приблизно місяців через півтора я приїхав у Білики, щоб відвідати свою родину. Були Різдвяні ферії, і студенти роз'їха-

лись. Перше, що вразило, коли я вступив у шкільну залю, це великий бруд: підлога, як видно, давно не милась, стіни були сірі від пилу. Мої рідні розповіли мені, що під час моєї відсутности в школі, проти мене провадилась уперта аґітація. Я сам у цьому переконався, коли зайшов у залю і побачив стінну газету, а в ній спрямовану проти мене статтю, як видно, написану Логвином. Зміст статті такий: Під час мого керівництва школою, школа перебувала в »патріярхальному періоді«. Правив школою я і »дванадцять апостолів« (себто близьких до мене студентів). Замість науки, студентам подавалась найшкідливіша містика. Але викладачі і студенти, вірні совєтській владі і комуністичній партії, викинули мене, як шкідника із школи, і тепер вона вступила в новий період життя. Перед нею відкрились прекрасні перспективи розвитку на засадах справжньої марксистської науки. Коли я читав газету, близько коло мене пройшов студент, мешканець Білик. Він із надзвичайним призирством і ворожнечею подивився на мене, відвернувся і пішов далі. Я зрозумів, що спрямована проти мене аґітація швидко дала наслідки. Але цим справа не обмежувалась. Місяців через три до мене приїхала досить велика група студентів-біличан. Всі вони були дуже стурбовані і пригнічені. Виявилось, що педагогічна рада Білицьких педкурсів виключила 27 кращих студентів, саме тих, що допомагали мені в розбудові школи. Мене здивувало й обурило те, що за виключенням студентів стояли не тільки Логвин і Казанівський, не тільки викладач математики Колісник, який при мені підлабузнювався до большевиків, а навіть Леонтович, що був моїм приятелем.

Виключені студенти прохали мене, щоб я поклопотався за них у відділі освіти. Я пішов з ними туди, але там уже були Логвин і Казанівський. З мого клопотання нічого не вийшло. Мало того, Логвин і Казанівський злобно посміялись із студентів. Це так вплинуло на одну з студенток, С. Я., що вона побігла в напрямку Ворскли топитись. Товаришам із трудом пощастило догнати її і зовсім знесилену привести на мою квартиру. Вона впала мені на груди і довго ридала. А я відчув, що не в силі нічим допомогти студентам, які раніш так багато допомагали мені.

Але школа швидкими темпами йшла до повного розвалу. Під впливом Логвина статева мораль студентів настільки упала, що приводила місцевих селян до жаху. В літі 1924 р. Полтавський відділ освіти закрив школу, дозволивши студентам перейти в Полтавський педагогічний технікум. Так трагічно закінчилась боротьба за національну школу в Біликах. Це була і моя особиста поразка, яку я пережив, як катастрофу в моєму житті.

Живучи в Біликах, я мав можливість спостерігати злочинну діяльність большевиків на селі і опір їм з боку національно свідомого селянства. Перше, що я помітив під час свого перебування у Біликах, — це великий занепад сільського господарства.

Широкі лани найродючішої чорноземлі залишались необробленими: селяни не бачили жодного сенсу в своїй праці на землі, бо все, що здобували своєю працею, грабували большевицькі бандити. Наслідком цього була велика недостача харчових продуктів і неймовірне підвищення цін на них. Хлібина на базарі коштувала 5 мільйонів карбованців. Про такі продукти, як масло і м'ясо, нічого було й мріяти. Настрій селян у відношенні до большевиків був дуже ворожий, що виявлялось у повстаннях. Хоч у 1920 р. повстання було жорстоко придушене большевиками, але все ж таки не було зовсім ліквідоване. Невеликі повстанські загони з'являлись то тут, то там і вбивали большевицьке »начальство«: голів, членів виконкомів і комнезанів. Літом 1921 р. загін повстанців переходив залізничну колію недалеко від Білик. Повстанці зупинили потяг, що їхав до Полтави, витягли з вагонів декілька чоловік, між ними начальника Білицької міліції, розстріляли їх і поїхали далі. Все це дуже нервувало і лякало Білицьких большевиків. Вони із свого боку жорстоко розправлялись із селянами, т. зв. »куркулями«: вбивали їх і грабували їхнє майно. Такий випадок, між іншим, трапився літом 1922 р. Майже всі члени виконкому, між ними керівник відділу освіти, а також голова комнезаму виїхали на один із хуторів біля Білик. Тут вони розстріляли дорослих членів заможної родини Бортів і пограбували їхнє майно. Але старшому синові Бортів пощастило втекти, і він став месником за цілу родину. Він дістав човен, їздив ним по плавнях Ворскли, зарослих очеретом, і нападав на виконком. Білицька міліція вирішила знищити Борта і, озброївшись, пішла в плавні. Але Борт відстрілювався і вбив нового начальника міліції. Большевики організували бучні похорони вбитого і на них поклялися помститись на »бандитах«. В скорому часі дійсно прийшов із Полтави броневик і почав обстрілювати плавні під Біликами. Стрілянина тяглася досить довго. Нарешті броневик повернувся до Полтави. Через декілька днів селяни знайшли вбитого Борта, що сидів у човні.

Але вже в кінці 1922 р. повстанський рух на Кобеляччині був ліквідований. Велику участь у ліквідації брав Чесак, що до революції був носильщиком на станції Кобеляки. На чолі карного загону він їздив по селах і жорстоко розправлявся не тільки із справжніми повстанцями, але і з людьми, які в повстанні жодної участи не брали. На початку 1923 р. він був призначений на посаду голови Білицького виконавчого комітету, а восени того ж року був переведений у Полтаву на досить високу посаду.

Від Ред.: Продовження статті проф. Г. Ващенка **»Педагогічна наука в СССР«** буде в наступному числі »В. Ш.«.

Полк. І. Кисіль

Перші концентраційні табори в СССР

Совєтський уряд увесь час твердить, що провадить виховну роботу і »трудову« політику, дає »перевиховання« людям, які з певних причин стали на шлях політичного чи кримінального злочину. Суд і пропаґанда в СССР безперервно голосять, що їхні форми й методи засудження людей до ув'язнення — не є караючі, а »виховні«.

»Совєтський суд не карає людину, а перевиховує чесною працею, в дусі соціялістичного світогляду«. Мовляв, кожний покараний — це ще не злочинець, а громадянин, що тимчасово ізольований від загального колективу людей і повинен »перевиховатись«.

Так писала совєтська преса в період, коли кремлівські можновладці саме почали організувати перші концентраційні табори.

Ідею про організацію таких »виховних таборів« і установ вигадав совєтський професор кримінального права — Сольц. Він був заступником голови совєтського вищого суду ще в роки т. зв. НЕП-у (1924–1928). Проф. Сольц висунув теорію »ліквідації« в'язниць, і пропонував замість них нову систему — організувати »виховно-трудові колонії« і »виховно-трудові табори«. На його думку, в'язниці повинні бути лише місцем тимчасового відокремлення злочинців. Пропозиції проф. Сольца затверджено вищими партійними органами СССР і в 1928-29 рр. вони увійшли в життя. Так почались експерименти з таборами примусової праці, які були контрольовані органами безпеки (НКВД). Їх організовано на Соловецьких островах та Білому морі. Були це перші експерименти, як зародок нелюдської експлуатації, відібрання волі і людського права.

Щоб закрити від людського ока те, що діється в цих нових большевицьких концтаборах, совєтська пропаґанда скрізь оголошувала, що каторга за царських часів приводила людей до винищування. Стогін, крики й муки мільйонів людей, запроторених у совєтські концтабори, треба було приглушити шляхом крикливих голосників — гасел »соціялістичного перевиховання« і »соціялістичного будівництва«.

Між основоположниками цієї нової рабської праці, які теж відбували ув'язнення в Соловецьких таборах, зокрема вирізнявся Френкель — засуджений за фальшування грошей (до 7 років), по професії інженер текстильної промисловости. Він був першим із організаторів, які застосували примусову працю в таборі. Френкель із своїми товаришами Б'ельським і Марієнго-

фом організували фабрику виробництва дитячих забавок і кошиків. Їх виробництво в умовах самостійного таборового виробничо-господарського розрахунку (скор. »Хозрасчет«) дало позитивні наслідки. Такий »господарський розрахунок« у совєтському соціялістичному пляновании є головним фундаментом та мірилом у нормах праці. »Хозрасчет« означає впровадження виробничої системи за рахунок власної праці людей при нормальних життєвих умовинах. Одночасно взято до уваги те, що в таборах ув'язнених нема свобідних людей, є тільки в'язні, отже, вони мусять обов'язково, без власної волі й бажання, виконати і »перевиконати« пляни праці.

Тим, хто не виконав норми — послідовно знижують харчову пайку. Таке плянування в нормах стало ще не баченою в цивілізованому світі жахливою експлуатацією совєтськими органами ув'язнених людей.

В 1932 р. совєтський уряд приймає постанову відкрити величезні будови Біломорсько-Балтицького канала, який мав стратегічне значення. Цю будову передано в розпорядження і під догляд ОГПУ. Сам головний начальник ОГПУ Ягода очолив цей, так важливий об'єкт. Усі пляни й організація праці проходили через начальника ГУЛ-ага (»Главного Управленія Лагерей«) ОГПУ М. Бермана, який був відомий із його жорстокости в ГПУ та мав кличку »Кровавий Мальчік«. Так відзначив його голова ВЧК ОГП Дзєржинський за те, що Берман, маючи під час революції 17 років, керував управлінням ВЧК у м. Іркутськ (Східній Сибір) і прославився там масовими розстрілами людей. Отож для будівництва Біломорсько-Балтицького канала Ягода і Берман організували найбільший в СССР концентраційний табір п. н. »Бєл. Балт. Лаг.«. В цьому таборі було більше, ніж 500.000 ув'язнених. Начальниками були призначені Ягода і Берман. Одночасно прибули Френкель, Марієнгоф і Б'єльський. Френкеля призначено на посаду до робітшлюзу ч. 11., Б'єльського призначено до КВО (»Культурно-Воспітатєльний Отдєл«), а Марієнгофа — на працю технічних робітників.

На будівництво Біломорсько-Балтицького канала звозили людей з усього СССР. В основному це було селянство, себто люди найбільш витривалі у фізичній праці. Розподіл норм праці робили так, щоб на кожний квадратний метр ґрунту припадало по одному ув'язненому. На протязі цілої доби людей не відпускали від праці. Люди від перевтоми, в жахливих кліматичних умовинах, хворіли цингою (скорбут), маляріею, дезинтерією (бігунка) й іншими заразливими пошестями. Голод і холод косили сотні тисяч людей. Селяни, робітники та інтеліґенти, що покласти своє життя на будові Біломорсько-Балтицького канала, — навіки прокляли потворні імена Ягоди, Бермана, Фіріна та інших. До змучених непосильною працею людей, що падали не-

притомні й умирали, Берман, проїжджаючи біля них, кричав: »Теламі вашимі вистелєм берега, но канал построїм досрочно!«

А коли тілами в'язнів »построєно досрочно« канал, тоді Сталін, Калінін, Ворошилов, Ягода, Берман, Фірін, Максим Горький та інші — перші проїхали пароплавами каналом на знак його відкриття. А Максим Горький, здивований і задоволений цією будовою, вигукнув: »Человек ето звучіть гордо!«.

За виконання пляну робіт по будові канала та шлюзи ч. 11, Френкля, ціною тисяч людських жертв, звільнили від кари й нагородили орденом Леніна. А по закінченні будови Біломорсько-Балтицького канала відкомандировано його на Далекий Схід, у місто Свободний, з призначенням на посаду начальника будівництва Байкало-Амурської магістралі. Тут організовано Байкало-Амурський концентраційний табір, що звався »Бамлаг«. Він був розкинений майже в просторі 4.000 км. Френкель і Ягода оповістили в'язням, що за »хорошу« працю кожен отримає »дострокове звільнення«. Багато-багато людей і в цьому таборі захворіло, а решта була перевезена до інших таборів рабської праці.

Отака коротенька історія початків совєтських концентраційних таборів у комуністичному »раю«. Ця система виявилась дуже вигідною для кремлівської верхівки, даючи дешеву працю. Так винайшли комуністи спосіб позбутися людей, які не погоджувались із комуністичною системою. Партія осягнула свою мету, керуючись методами — »ціль оправдує средства«.

Совєтський таємний відділ, як правило, підбирає аґентів серед самих ув'язнених, не жаліючи жодних коштів на цю ціль. Підбирає переважно з елементів партійно-комсомольського активу, що засуджені за невеликі провини. А інколи, в окремих випадках, вербує осіб, що засуджені за кримінальні або й політичні провини. Взагалі — людей, які користуються довір'ям у них і серед ув'язнених.

Такий інформатор заходить в оперативно-чекістський відділ у призначений йому час, не менше, як один раз у тиждень. За свою »працю« одержує нагороду в сумі 30-40 карб. На кожного такого аґента-сексота запроваджується аґентурно-службова справа з його автобіографією, фотознімкою і аґентурною кличкою. З такими сексотами серед ув'язнених ніхто із членів розвідчого відділу не має права розмовляти, за виїмком тої особи, яка з ними пов'язана в роботі. Аґент мусить тримати себе серед ув'язнених так, щоб ніхто не міг догадатися про його зв'язки з розвідчим відділом. У випадку деконспірації аґента з його вини — йому загрожує карний табір, під доглядом оперативно-чекістського відділу. Якщо деконспірація приходить не з вини аґента, його переводять в інший таборовий пункт або табір. Особливою методою слідкування є т. зв. »підсадка« аґента, який намагається увійти в довір'я намічених осіб-жертв. До такої жертви під-

силається декілька аґентів (осведомітелей), які один про одного нічого не знають. Якщо жертва піймається на гачок аґента, її вивозять у штрафний ізолятор, а звідти ув'язнений вертається з додатковим »строком« кари, або взагалі вже не вертається.

Концентраційні табори складаються із людей віку старшого, середнього, а також і частини молоді. Остання, перевихована вже в соціялістичному дусі, в більшості попадає в концтабори за кримінальні злочини. Таку кримінальну совєтську молодь породила колективізація, що залишила мільйони сиріт, голод 1933 року та ліквідація »куркульства«. В наслідок цього, багато молоді залишалося без батьків, без опіки й даху над головою. Багато з тих безпритульних дітей попало у совєтські дитячі будинки, де їх »перевиховували« й забирали до праці в органах НКВД. Частина молоді, що виросла без батьків, для забезпечення свого існування займалась крадіжками, а навіть убивствами, і потрапляла до в'язниць та концентраційних таборів, в яких займала керівні посади та використовувалась, як сексоти для НКВД.

У концентраційних таборах усі ув'язнені мусять працювати щоденно десять робочих годин, із обов'язковим виконанням у 100 % норми. Ув'язнені, після оглядин медичної комісії, попадають до трьох категорій:

1-ша категорія — здорові і молоді;
2-га категорія — малокровні і з невеликими фізичними ушкодженнями;
3-тя категорія — слабовиті, хворі, старші віком і неповнолітні.

Перша група це були »роботяги«, себто працюючі більше від інших. Третя група складалася з тих, які вже доходили до кінця свого життя.

Медична комісія не завжди дотримувалась такого розподілу й не старалася допомагати слабосильним. Таборове керівництво також не було в цьому зацікавлене й тому нераз слабі люди, працюючи на тяжкій праці, масово гинули.

Ув'язнені, що відбули свою кару, не мають права повертатись до свого місця замешкання. Для них є усталена спеціяльна режимна зона для життя.

В сучасний момент майже вся далекосхідня частина СССР покрита густою сіткою концентраційних таборів, у яких уже запроторено десятки мільйонів невинних людей, що від непосильної праці, холоду, голоду й пошестей сотками гинуть щоденно. Отакою є держава соціялістичного »раю« — держава жорстокого терору над людиною. Катівня органів НКВД.

З матеріялів про голод в Україні

Б. Т.

Призабуті злочини Москви

(Продовження)

(5)

Знищування збіжжя, призначеного на вивіз. У половині квітня 1923 р. в Миколаєві згорів елеватор. В ньому 580.000 пуд. збіжжя, призначеного до вивозу закордон. Хліб належав кільком московсько-большевицьким установам (Держбанкові, Наркомпродові, Хлібопродуктові); ввесь цей хліб силоміць відібрали московські окупанти від голодного українського селянства, засудженого на голодову смерть. Харківські аґенти Москви були дуже збентежені цією пожежею й постановили ні перед чим не поступатися, аби лише виконати всі зобов'язання совлади перед закордонними покупцями щодо вивозу збіжжя.

Під головуванням Кельмансона, представника уповнаркофіна, було утворено комісію для виявлення всіх фінансових справ, сполучених із знищеним у Миколаєві зерном.

Харківський »Коммунист« з цього приводу лементував: »Перші відомості, одержані з Миколаєва, говорять про злочинний підпал; наші вороги хочуть нам завдати удар у спину«.

Московські »Известия« (з дня 20 квітня, 1923 р.) подали про призначення спеціяльного слідства у справі знищення елеватора в Миколаєві.

Для охорони елеваторів большевицька влада робила все можливе, навіть, як звичайно, систематично поширювала рекордово фальшиві, неймовірно брехливі відомості, ніби »новоросійський елеватор став базою для постачання в озівсько-чорноморський край«. (Київська »Пролетарская Правда«, 10 березня, 1923 р.).

Одночасно з цим, »всеукраїнський староста« Петровський на сторінках Харк. »Коммуниста« (12 квітня, 1923 р.) доводив »несвідомим« голодним українським селянам, яка то велика вигода для них буде від того, що через Миколаївський елеватор большевики вивезуть український хліб із голодної України.

Але на сторінках того самого числа цієї газети, відповіли Петровському листом селяни з Дементівки, Харківського повіту, рішуче доводячи у своїй відповіді Петровському, що з України не можна вивозити хліба. Навпаки — треба довозити хліб в Україну для забезпечення України на випадок нового неврожаю та голоду, який того року знову починав загрожувати вже навіть і північній Україні. (»Коммунист«, 12 квітня, 1923 року).

В тодішніх часах такий »лібералізм«, як полеміка з поглядами чернових фараонів — з причин тактичних міркувань — ще вряди-годи допускалась на сторінках комуністичної преси.

Тоді ж, у квітні 1923 р., Харк. »Вісті« подали такі повідомлення: »Цими днями знову зграя повстанців зухвало ограбила Терещенківський

сільський виконком« (19 квітня). Та про те, що Ткаченка, який у своєму повіті доконав 60 нападів і знищив 140 комуністів, забито на Катеринославщині (11 квітня). Крім цього, »Вісті« подали цілком фальшиво зредаґоване повідомлення: »В Борзенському районі (Чернігівщина — прим. ред. »В. Ш.«) за останній час ограбовано 26 сільських споживчих товариств; повстанці цілком паралізують роботу кооперації« (»Вісті«, ч. 79, 1923).

Тоді, весною того ж року, на московському з'їзді РКП, в наслідку дискусії, в якій, крім Зінов'єва, Сталіна та Бухаріна, брав участь також і Скрипник, згадуючи за 7 мільйонів українського населення, що живуть у РСФСР (Вороніжчина, Дон, Кубань, Ставропільщина, Курщина і т. д.) і що їм бракує українських шкіл, від дискусії перейшли до практичних постанов.

Це сталося з того приводу, що Раковський і Фрунзе вдавали, ніби вони намагаються направити постанови грудневого з'їзду партії, які проголосили утворення СССР. Поруч з першою палатою СССР, в якій РСФРС мала 269 місць на всіх 370, мала бути утворена друга палата, де РСФСР не мала б такої переважаючої більшости.

Справді дійшло й до утворення другої палати, але в цілком протилежній формі: на 80 місць — Україні призначено 4, Кавказові і Білорусії — також 4, а решта, себто 68 місць Москві, заступленої у 17-тьох республіках.

Даремно скаржився Раковський, що »ми ж, мовляв, Україна, ми ж вам даємо стільки хліба, вугілля, заліза та податків, а ви нам даєте стільки ж місця, скільки у Чукчам...«

Але Сталін рішуче пояснив, що III-тій інтернаціонал дивиться обличчям на Схід і для нього має більше значення малий Аджаристан (коло Грузії) з його 120.000 населенням ніж 40-мільйонова Україна. »Бо коли ми, — казав Сталін — зробимо помилку в маленькому Аджаристані, то ще відіб'ється в серцях 300 мільйонів мусулман Індії, Африки, Месопотамії, Арабії і т. д., а в Україні ми можемо досхочу робити помилок, бо це в нічиїх серцях не відіб'ється. Такий, принаймні, був короткий сенс його промови.

На цьому практично й закінчилася ця вся балаканина про національне питання, а Раковський і Фрунзе повернулися в Україну, щоб там практично вирішувати національне питання — винищуванням українців зброєю та голодом.

Влітку 1923 р. діяльність повстанців в Україні знову збільшилася. Хронікар еміґраційної »Нової України« нотував:

»Вогонь повстання, стлумленого в травні, знову починає розгорятися на Правобережжі. На Лівобережжі (за совєтською пресою, — прим. ред. »В. Ш.«) лютує карний бандитизм. Щодня у хроніці »Коммуниста« знаходиш мало не цілу шпальту, присвячену оглядові бандитських нападів та безуспішній боротьбі міліції з ними. У столиці УССР (Харкові, — прим. ред. »В. Ш.«) »шайки роздєвателєй« провадять цілком реґулярну акцію, при чому в організації цих підприємств часто замішаний командний склад червоної армії«. (»Нова Україна«, жовтень, 1923 р., ст. 133).

Припинення діяльности АРА. З днем 1 липня 1923 р. мала припинити свою діяльність АРА. Комісар Баткіс прочитав з цього приводу »прощальну« промову, надруковану (24 червня) двома мовами — московською

в »Коммунисті« і українською у »Вістях«. Баткіс перш за все вихвалює до небес совладу, беручи до уваги »всю суму безкоштовних послуг, які ми робили для АРА, як, напр., безкоштовне користування транспортом, вантажні операції і т. п.«. Але вкінці спромігся якось видусити із себе такі кисленькі слова: »Оцінюючи загальні підсумки Американської Допомогової Організації (АРА), ми (!!!) переконані, що всі органи совєтської влади на місцях, усі організації та установи по заслузі (!) оцінили діяльність АРА і приєднаються до того привітання, яке недавно висловлено від імени совєтського уряду для АРА«. (»Коммунист« і »Вісті«, 24 червня, 1923 р.).

Із щомісячних »Бюлетенів« АРА можна витягти дещо більше даних про умови праці АРА в Україні, аніж у самохвальній та бундючній статті Баткіса.

Перш за все слід ще раз ствердити, що совлада зовсім не спішилася закликати АРА на рятунок вимираючої з голоду України. Під час розмов представників совпедії з АРА, в серпні 1921 р., Літвінов, як пише »Бюлетень« АРА (ч. 24, травень 1922 р., ст. 9), не то що не впімнувся ані словом про потребу допомоги голодуючим в Україні, але навіть ретельно подбав про те, щоб випадково проїздом ніхто з АРА не дістався в Україну.

»Під час переговорів у Ризі, в серпні 1921 р. — читаємо у згаданому числі »Бюлетеня« — раніш, ніж хоч би один корабель вирушив до Росії, ми зажадали від совєтського уряду, щоб у додаток до портів Балтицького моря, якими ми мали користуватись, призначено було ще декілька Чорноморських портів для перевозу збіжжя з американських кораблів до Надволзької долини. Пан Літвінов, совєтський представник на ризьких переговорах, спротивився цьому побажанню з огляду на технічну вбогість південних залізниць та з огляду на бандитизм в Україні«.

Проте, дещо згодом АРА, всупереч Літвінову, дісталась в Україну (але не для допомоги Україні), приладнавши Одесу і Новоросійськ для перевозу збіжжя на Волгу, побачивши, що Балтицькі порти та совєтські залізничні шляхи, що йдуть від кордонів Латвії та Естонії, не могли прийняти все збіжжя АРА, призначене для Волги.

Наприкінці 1922 р. »Бюлетень« АРА зазначив, що ця організація почала допомагати населенню України значно пізніше в порівнянні з допомогою Надволжю:

»Американська Допомогова Адміністрація розпочала годувати дітей в Україні через вісім місяців після того, як було приступлено до виконання Волзької програми« — писав »Бюлетень« АРА (грудень, 1922).

Це саме число »Бюлетеня« писало: »Допомогу Волзі вже було добре влаштовано, коли почали надходити до Централі допомоги Росії вісті про кепське становище в Україні, і в грудні 1921 р. вислано спеціяльного посланця (д-ра Лінколна Гетчінсона), який об'їхав Україну, щоб скласти звідомлення про її становище«.

Тоді, в розпалі голодових страхіть в Україні, довідатися офіційно про існування України на світі можна хіба було лише на Волзі, де, поруч з АРА та різними місіями шведського, данського та інших Червоних Хрестів, існувала також і Українська Місія, яку згадує »Бюлетень« АРА (Березень, 1922 р.). Цю місію вислала совлада з України на Волгу, де

їй доводилось працювати, залишивши Україну на поталу голодовій смерті.

Крім цього, Віллям Ґров у своїм звіті про допомогову чинність АРА в Україні (див. »Бюлетень«, грудень, 1922 р., ст. 13-16) зазначив аж двічі дуже цікаві методи політики совлади супроти українського населення України. Дня 25 квітня п. Ґров, д-р Боґен та Артаманов (представник Совєтського Червоного Хреста і разом з тим Харківського Совнаркому) обговорювали остаточну програму та розподіл допомогової акції. Ґров виразно пише:

»Це було бажання самого уряду (харківського) — підтримувати голодних Донецької губернії, особливо робітничих центрів, своїми власними силами, так, що АРА одержала дозвіл годувати лише в південно-західній частині (Донецької губернії), де мешкає більшість чужоземних колоністів«.

Отже, для рятування авторитету »единоспасенної совлади« Артаманови та Баткіси не пустили АРА допомагати робітникам у Донбасі. Американцям дали можливість допомагати лише чужоземним колоністам, які мешкали на південному заході Донеччини, переважно німцям та грекам.

Далі у своїм звіті п. Ґров, на ст. 29, обговорюючи становище поодиноких місцевостей зокрема, між ними і Донеччини, ще раз каже це саме:

»У Донецькій губернії є більшість копалень України. Український (???) уряд бажав сам піклуватися допомогою шахтарським повітам. На вимогу українського уряду АРА годувала лише в південно-західньому куті Донеччини, де розташовані чужоземні колоністи«.

Відомий свого часу комісар та совєтський журналіст Макар (Жвіф), у своїй статті »Что такое меноніти« (»Коммунист«, 27 липня, 1922 р.) вмістив звіт голови В. Токмацького, повітового виконкома, виголошений на четвертій сесії Запорозького губвиконкома: »Менонітська організація годує в нас 13.000 осіб, але саме тих, які могли обійтися й без цієї допомоги... А українська частина повіту голодує; на цьому ґрунті виникають сумні явища. В колонії Шенвізе був навіть випадок розгрому їдальні. Говорять із певним переконанням, що допомогу дають саме тим, хто її не потребує...«.

На жаль, тов. Макар-Жвіф забув у своїй статті зазначити, що саме совєтська влада обмежила закордонну допомогу Україні, направивши її виключно для рятування неукраїнських колоністів та виключивши українське населення від можливости користуватися допомогою.

Наступного року »Коммунист« (з 9 березня, 1923 р.) подав, що голляндці-меноніти, які мешкають у південних місцевостях України, звернулись до Харківської влади з проханням дозволити їм зробити за кордоном позичку на 1 мільйон долярів для віднови сільського господарства в голляндських колоніях. Уповнаркомфіл УССР та інші високі установи цілком прихильно поставилися до цих пропозицій та обіцяли підтримати це прохання перед совнаркомом.

Дальший перебіг цієї справи, поданої в цій нотатці, нам невідомий.

Знову неврожай та посуха. Зима 1922-23 року була несприятлива для озимих хлібів, які значною мірою потерпіли від відлиги.

Московська »Экономическая Жизнь« 21 січня 1923 р. містить таку вістку з України:

»Київ, 19 січня. За звітом Київського губекосо (»Экономическое Совещаніе« — прим. ред. »В. Ш.«) на губземз'їзді стан озимини на Київщині пересічно оцінюється на 4. В Бердичівському та Радомиському повітах засів попсований відлигою. Стан засіву в цих повітах оцінюється на 3½«.

Взагалі того року в цілій Україні заповідався поганий врожай: від частої відлиги, яка довго тривала протягом тої зими, озимина »перепріла« майже всюди по Україні.

За даними Центральної Статистичної Управи України (див. Київська »Пролетарская Правда« з 27 квітня, 1923 р.) стан озимини по окремих губерніях був такий (за п'ятибальною системою):

Катеринославська	2,7	Волинська . . .	2,8
Донецька	2,7	Поділля	2,6
Полтавська	2,3	Харківська . . .	2,3
Київська	2,7	Одеська	3,6

Далі, ця сама »Пролет. Правда« подала, що »на Катеринославщині, Харківщині та Київщині озимина дуже потерпіла від квітневих приморозків. Зазначається кепський стан озимини в Білоцерківській окрузі на Київщині, де пшениця — 1,9, а жита — 2,2«.

Таким чином на врожай того року покладати великих надій ніяк не можна було, але не зважаючи на це, большевики квапились якнайшвидше вивезти з України мізерні рештки зерна з минулого літа, видерті від умираючих із голоду українських селян, та лаштувалися далі ударними темпами грабувати знедолену Україну.

На нараді 26 березня 1923 р. в Харкові, з участю представників уповнаркомфілу, наркомпроду та наркомзему, комісар Кельмансон пропонував відібрати від українських селян не більше й не менше, як сто вісімдесят мільйонів пудів збіжжя.

За словами цього самого Кельмансона, навіть торік, тобто 1922 р., вони зрабували значно менше, а саме:

»Приблизно 103 мільйонів пудів житніх одиниць; грошовим податком безпосередніх податків зібрано й лишилося зібрати приблизно 24 мільйони пудів; посередні податки дадуть з 12 мільйонів пудів. Потім слід зазначити, що інші податки дають приблизно суму 20 мільйонів пудів житніх одиниць. Отже, загальна сума податку, стягненого із села, дорівнює 147 мільйонам пудів посереднього податку« (Харківські »Вісті«, 27 березня, 1923 р.).

На пропозицію наркомпрода Лобачова, нарада »вирішила уважати 165-170 мільйонів пудів за мінімальний податок. Для детального розгляду й вирішення цієї справи до Москви виїхала спеціяльна комісія представників усіх трьох комісаріятів і держпляну«. (»Вісті«, ч. 69).

На жаль, тут подана лише висота мінімального податку і не сказано ані слова про розміри максимального податку. Але справу продподатку 1923 р. ми розглянемо докладніше дещо згодом, бо тут нам лишається висвітлити несприятливі природні явища того року, які знову мусіли катастрофічно відбитися новим неврожаєм.

Совпреса дуже нерадо й лише зрідка та із запізненням, як то кажуть, »у свинячий голос« згадувала за посуху, що того року знову довгими місяцями, подекуди майже півроку, лютувала в Україні.

Докладний опис посухи знаходимо в дописі Н. Аріфєва, роз'їздного кореспондента Харківського »Коммуниста« (2 жовтня 1923 р.), який подав свої подорожні враження п. з. »Посуха в південно-українському степу«:

»Над селами південної України повисла велика загроза у формі затяжної посухи. Вже чотири місяці, від 28 травня, не випало ані одної краплини дощу. Земля висохла майже до стану каміння. Трактори Фордзона, якими тепер орють перелоги та цілину на землях совхозу Дернбурґ, не пушать землі, а розламують її величезними брилами й мало не щодня потребують направи.

Степові рослини згоріли цілковито, трав'яні стеблини повисихали такою мірою, що, колихаючись од вітру, дзвенять, наче шкло. На ріденьких кущах, із великими труднощами виплеканими на цьому безводному степу, листя пожовкло і згорнулося у звитки.

Поди (низькі місцевості, де звичайно збирається дощова вода) також попересихали і стоять без краплі води. Навіть вівці, найбільш невибаглива худоба, й ті не знаходять у степу паші. Шляхи повкривані грубою верствою сірого пороху, що здіймається хмарою не лише від фаетону, але й від пішних подорожніх. Щоб уникнути цього пороху, що густо вкриває обличчя й убрання кожного, хто наважується проїхати чи пройти хоч декілька верст, населення проклало нові дороги, до речі — рівний наче скатертина степ дозволяє на це.

Посуха така, що, звичайно, сіяти не доводиться. Дехто, правда, вже посіяв, покладаючись на дощ і наражуючи себе на втрату посіяного насіння. Але ця надія завела: дощу нема й нема. Час для засіву вже минає, і коли в найближчих днях не буде дощу, то центр уваги доведеться перенести на весняну кампанію.

Через посуху населенню бракує молока, бо корови, не знаходячи паші на пасовиськах та повертаючись додому голодними, не дають молока. Мало й городини: картоплі, баклажанів, капусти немає там, де немає чим зросити огородів. Сіна зібрано багато, але почасти перестоялось і значною мірою позбавлене своєї корисности.

Часто-густо трапляються степові пожежі. Необачно кинений сірник чи недокурок цигарки бувають часто причиною того, що висохла степова трава загоряється як порох. Через те, що при великій спеці дуже рідко трапляються дні без вітру, пожежа перекидається так хутко, що не встигають заховатися і гинуть у вогні зайці й навіть лисиці. Пожежі могли б мати й певні корисні наслідки, бо вони нищать шкідників, коли б не загрожували господарствам, господарським будинкам та незібраним із поля копицям сіна й хліба.

Совхози понастановлювали варту на вежах, і при появі диму в полі чи в степу все населення мобілізується до боротьби з вогненною стихією, кидаючи всяку іншу працю. Для боротьби з поширенням пожежі окопують господарства та хутори. Пожежу гасять ударами кожуха по вогні: про воду й не доводиться думати, бо степ цілковито без води; колодязі дуже глибокі, при чому воду качають найпримітивнішими засобами й дуже помалу«.

Довготривала посуха того року дуже негативно відбилася на осінньому засіві. Про те, якою мірою вона відбилася на зборі хлібів — комуністична преса мовчала.

»Вісті« з 15 вересня 1923 р. писали: »Цьогорічна осіння засівна кампанія для Єлисаветщини дуже невдала. Всій кампанії помішала посуха. За цілий серпень у середині місяця випав один дощик. Тоді приступили до праці на ранньому і чорному парі. Дехто вкинув жито і пшеницю в землю, але користь із того дуже мала, або й зовсім не буде користи, а тільки шкода. Бо цілий місяць серпень стояла спека. Не можна було нічого в полі робити. Лущення стерні не провадилось. Городина позасихала«.

Не краще було й на Полтавщині. Ось допис із Комишної на Лубенщині:

»Вже три місяці, як у районі не було дощу. Вже й сезон сіянки пройшов, а дощу нема, і як його ще неділь дві не буде, то на 1924 рік наш район зовсім лишиться без озимого хліба«. (»Вісті«, 19 вересня, 1923 р.).

Навіть Харківський совнарком заворушився з цього приводу: »У зв'язку з осінньою посухою, дуже шкідливою для сільського господарства, раднарком визнав потрібним розвинути... широку агітаційну кампанію серед селянства за засів переважно жита. Наркомземові доручено до 5 жовтня подати доклад про осінню засівну кампанію і про заходи для переведення її, а Центральній Статистичній Управі — одночасно подати доклад про стан атмосферних опадів«. (»Вісті«, 2 жовтня, 1923 р.).

Так само і з узбережжя Озівського моря повідомляли про катастрофальну посуху. З Мелітополя писали до »Вістей«:

»Посуха, що панувала цілий вересень, розбила пляни засівкампанії. Найкращий час для засіву озимої пшениці проминув марно. Через посуху не можна було сіяти, а хто посіяв, то пшениця не зійшла. До того ще вияснилось, що в населення недостаток насіння озимої пшениці, що площа її засіву 1923 р. була незначна, а також занечищена житом і куколем«.

Жито взагалі почало тоді значною мірою витискати давніше більше розповсюджену пшеницю.

Київський »Большевик« 1 листопада 1923 р. подавав, що 1916 р. під озимою пшеницею на Київщині було 21,31 % площі, 1922 р. — 9,61 %, 1923 р. — 9,36 %. Натомість збільшилася площа під озимим житом, а саме: 1916 р. — 23, 43 %, 1922 р. — 32,93 %, 1923 р. — 33,73 %.

У 1916 р. цукровий буряк займав 6,42 % усієї засівної площі Київщини, а 1922 р. — 0,73 %, отже, менше 1 відсотка всієї площі.

Одеський дописувач »Правди« писав про загрозу повторення голоду: »Ще досі на Одещині не вгамувалися тривожні настрої, викликані побоюванням за долю озимини. Майже цілковитий брак дощів у вересні та жовтні не лише шкідливо вплинув на стан ранніх засівів, але затримував, і досі значною мірою затримує, сіянку в околицях Чорноморського побережжя. Загроза недороду в майбутньому році до цієї пори тяжить над значною частиною Одеської губернії й небезпека повороту голодного 1921 року здається досить реальною«. (»Правда«, 11 листопада, 1923 р.).

Ховрашки, пацюки й інші шкідники. В наслідок винищення населення України продподатками, голодом, терором та пошестями, які у свою чергу прийшли разом із москалями-окупантами, в Україні почали дуже по-

ширюватися всілякі небезпечні для врожаю шкідники сільського господарства.

»Коммунист« із 9 травня 1923 р. писав: »Питання про боротьбу із ховрашками в Україні набуває з кожним роком все більшу й більшу господарську вагу. Площа, захоплена ховрашками, вже досягла поважної цифри: коли 1912 року в Україні були лише окремі острівці, де розвелися ховрашки, то в 1922 р. ховрашки встигли вже захопити більше, ніж два мільйони десятин, а в 1923 р. зареєстровано вже 3,500.000 десятин, на кожній із них від 20 до 300 заселених ховрашками норок.

Таке значне й численне збільшення ховрашок протягом кількох останніх років, пояснюється величезним зменшенням засівної площі та браком плянової боротьби з ними. Ховрашки появилися великою кількістю там, де раніш їх не було зовсім, або де вони зустрічалися дуже й дуже рідко і не як загрозливі шкідники. Тепер їх появу зазначено навіть у таких губерніях, як у Чернігівській (Сновська, Конотопська округи, райони Березного, Олександрівки і ін.) і в такому числі, що це вже загрожує засівові. Цього року вони захопили Одеську, Катеринославську, Донецьку, Полтавську, Харківську і Чернігівську губернії, перед якими постає, при найобережнішому обчисленні, загроза недоборів пудів зернохліба, що дорівнюється трьом четвертинам зібраного торік продподатку«.

Далі надходили відомості про появу чуми на худобу. »Коммунист« (30 травня, 1923 р.) подавав: »У селі Янному, Богодухівського повіту, викрито велике гніздо чуми. Чума занесена з Курщини«.

»Коммунист« 22 червня 1923 р. повідомив: »За одержаними відомостями у Першомайському повіті, Одеської губернії, появилася велика сила вовків, які нападають на худобу і приносять великі втрати...«.

Другого ж дня в цій самій газеті читаємо вже про сарану: »Починаючи від половини червня (1923 р.), наркомзем почав одержувати відомості про появу в різних місцевостях України італійської сарани. Брак у наркомзема засобів на боротьбу не дозволяє розвинути працю так, як цього вимагають обставини ..

В Таранівському районі, Харківської округи, появилася сарана... Потрібне приладдя вислано, але в недостатній кількості... На Харківщині це вже третя округа, де появляється сарана. Брак спеціяльного приладдя та брак потрібної кількости отруї певною мірою ускладнюють справу...«.

Слід зазначити, що цим разом появу сарани можна було зарання передбачити. Уповноважений у справі боротьби із сараною, Володін, писав у »Известиях« ще в грудні 1922 р., що нечувано великий урожай в Азербайджані того року знищила до останнього колоска »не знищена у свій час« сарана.

Володін писав також, що тоді в Азербайджані було зареєстровано понад 175.000 десятин покритих яєчками сарани. В інших місцевостях РСФСР становище краще, бо Володін сподівався, що там самі морози винищать яєчка сарани. Отже Азербайджан та Дагестан були готовими базами для мандрівок сарани в Україну в 1923 році.

»Коммунист« від 23 червня 1923 р. згадував також про наплив пацюків та про те, що на Херсонщині в селі найбільше відчувається брак

худоби. »Під час голоду селянство втратило не лише коней, але й корів. По багатьох селах поїли всіх котів та псів. Тепер коти стали дуже потрібні на селі, після навали пацюків, і ціняться дуже дорого. Часто трапляються випадки, що за кошенят дають у натурі декілька пудів жита, або по 25-50 мільйонів карбованців. Крадіж котів тепер дуже часте явище на селі«.

Нарешті, сам Харківський совнарком звернув свою високу пролетарську увагу на інвазію мишей. Офіціоз цього »уряду«, цей самий »Коммунист«, 18 вересня 1923 р. писав: »Совнарком визнав, що масовий наплив мишей загрожує сільському господарству України«.

»Вісті« з 13 вересня 1923 р. писали докладніше: »Останнього часу до наркомзему з місць надходять дедалі тривожні відомості про появу сили-силенної мишей, які чинять господарству величезну шкоду. Донеччина майже цілком заражена мишами, на Харківщині, у Зміївській та Ізюмській округах миші нищать зерно у зсипницях. На Одещині в Березинському районі спостережено силу-силенну мишей не тільки в полі, але і в селах. В Одеському районі мишва захопила побережню смугу 50-60 верст завдовжки і 50-60 верст завширшки. Охоплений мишами район із кожним днем дедалі поширюється«.

13 вересня 1923 р. »Вісті« подали, що сільську худобу (рештки!) на Катеринославщині нищить віспа, свиней — чума, коней — сап.

18 вересня 1923 »Коммунист« звітував: »Ветеринарне Управління Наркомзему розробило плян протисапної кампанії. Наркомземові доручено провадити кампанію по боротьбі з мишами, з притягненням селянських ресурсів (?)... Наркомфінові запропоновано видати Наркомземові позичково в рахунок кошторису 4.000 (!!) червінців на боротьбу з мишами«.

(Далі буде)

---

* * *

»... Усе, чого тобі сей світ не дасть,
Знайдеш в душі своїй ясніше, краще:
Найвищу правду і найбільшу власть.

Ото й минай все темне, непутяще,
Весь злудний блиск, тріюмфи хвильові,
Все підле, самолюбне і пропаще,

І бережи на своїй голові
Вінок незв'ялий чистоти і ласки
І простоти, мов квіти польові.

У маскарад життя іди без маски,
На торжище цинізмів і наруг
Виходь з ліхтарнею з старої казки:

В ній щезне тіло, появиться дух,
Прозора стане явищ темна маса.
І будь ти людям не суддя, а друг

І зеркало й обнова. Guarda e passa«.

(Іван Франко)

Проф. В. Щербаківський

Археологічні відкриття на Близькому Сході

З причин тяжких політичних обставин, у яких ми жили останніх 40 років, мимо нашої уваги пройшли непомітно дуже цікаві події з области мирної, тихої, наукової праці. За цей час у передній Азії, себто в Ірані, Іраку, Сирії та Палестині, а також у Малій Азії та Єгипті, на цикладських островах, Кіпрі й Криті, в Греції, Італії та Балканах і навіть у нас в Україні різні держави, можна сказати, навипередки, робили археологічні розкопи й розкрили незвичайно багато незвичайно цікавих речей. Цікаве, між іншим, те, що совєтська влада теж дуже зацікавилася ними і відпускає на розкопи великі суми грошей. Очевидно, що у совєтської влади стоять при тім якісь політичні інтереси, які примушують її це робити. Звичайно, вона нічого про них не каже, тільки прикриває їх фіґовим листочком глибоких наукових інтересів. Правда, совєти копають на своїй території і на територіях своїх невільних сателітів, особливо інтенсивно на територіях останніх, оповіщаючи, що роблять це для поглиблення науки і тільки з любови до наукової правди, яку вони, нібито, хотять за всяку ціну видобути.

З того стає ясним, що совєти уважають саму передісторичну археологію за науку особливо важливу саме в політичному значенні, бо вони до всього підходять з погляду політичної рації.

У нас же, на еміґрації, ця наука стоїть у загоні (в занедбанні), вкрай упосліджена, як і упосліджена є правда, а ще більше упосліджене є стремління до неї. Звичайно, тут можна думати про працю ворожої аґентури, яка старається всіма силами приглушити, так би сказати, притовкти стремління до чистої науки, не меркантильної, бо наука така розкриває правду, є шуканням правди і стремлінням до неї.

Нам скажуть, що такими науками, а особливо передісторичною археологією ніхто не цікавиться. Але так скажуть вороги наші, вороги науки, в інтересі яких є вирвати в нас знання правди і науки, щоб ми лишилися темними, себто дурними, бо дурні не можуть боротися із злом тому, що його не розуміють. Так триста літ нищила нас царська російська влада, так нищила нас польська влада, так нищить нас, крім інших фізичних способів, і совєтська влада. Тільки незнання того, хто ми, незнання нашої правди, зробили те, що коли прийшов слушний час, про який у нас багато в піснях співалося, то ми в 1917 році не вміли нічого зробити й самі допомагали нашому ворогові винищувати наш нарід.

Як би наші люди знали, хто ми є, себто знали нашу правду, коли б знали, що наш нарід не має нічого спільного з московським народом, себто не має спільної крови, а це значить, що москалі чи москвини не є жодними »нашими братами«, то вони не далися б так легко піддурити і виставили б на границю з Московщиною ту свою п'ятимільйонову армію, яка озброєна верталася додому з австрійського фронту. Вона не пустила б москвинів до себе, сама дала б порядок, який хотіла б на своїй рідній землі. Всякі псевдонауковці обдурили тоді наш нарід, хитро поучаючи, що наша правда ніби лежить у марксизмі й комунізмі, з пролетаріятом яких нібито наші люди на війні з одного котелка їли. І що з цього вийшло — ми добре знаємо.

Але знову ж нас запитають, а де ж лежить наша правда, де її шукати? Там треба шукати, де всі шукають, — у землі, де вона спить, глибоко прикрита землею. А шукати її треба вміти, бо хто не вміє — може її знищити. Нам скажуть, що наші люди не цікавляться цим. Ні, так можуть казати тільки наші вороги, що хотять забрати нашу правду собі.

Наші люди цікавляться тою правдою, що спить глибоко в землі, доказом є хоч би те, що канадійська газета »Новий Шлях« постійно друкує статті на теми нібито нашої старовини. Але, на жаль, ці статті такі, що викликають сміх у людей, знаючих справжню історію та археологію. Сама редакція »Н. Ш.«, мабуть, розуміє це й тому пише, що відповідальности за ці статті не бере на себе і містить у такій рубриці, в якій так і написано. Автори цих дописів мають таку невисоку освіту та ще, здається, совєтську, що й не розуміють цього. Деякі з них пишуть під псевдонімами, бо, мабуть, самі знають вартість своєї писанини, і не хотять, щоб люди висмівали їх, знаючи їх, в очі. Деякі для більшої поваги чепляють собі й наукові титули, напр., маґістер або інженер, але якої школи і якого фаху — невідомо, бо писанина показує, що не з того фаху, на тему якого взялися писати, а всякий фах має свою методу й вимагає довгої і доброї науки. Напр., інженер лісництва (правдивий) не буде братися писати про історію монголів або взагалі про історію, так само, як добрий історик не буде братися писати про боротьбу медицини з хворобою рака і т. п. Але в цих писаків полемічний апльомб незвичайно грубого, майже совєтського характеру і примушує думати, що вони були виховані під совєтами і мали елементарну підсередню освіту. Їхній апльомб і совєтська грубість особливо виявилися у відповіді на дуже спокійну й речеву рецензію проф. д-ра Я. Пастернака, і треба дивуватися, як відповіді такого тону прийняла редакція газети. Діло в тім, що проф. Я. Пастернак є дійсно наш дуже визначний учений археолог европейського маштабу, який учився в ліпших европейських археологів, має докторат із археології з Празького п'ятсотлітнього Карлового Університету, і чеський уряд, маючи в себе багато своїх першорядних археологів, нікому іншому, а тільки йо-

му доручив копати т. зв. »Празький град«, себто чеське »святе-святих«, де жили і правили чеські князі. Але через два роки, він був запрошений ректором Львівської Духовної Академії (пізніше митрополитом Сліпим) викладати археологію, і він залишив вигідну й спокійну працю в Празі, щоб працювати на Батьківщині, де також вів знамениті розкопи в Крилосі на т. зв. »Золотім току« наших князів. Отже, до слів такого вченого треба прислухатися, а не відповідати по-совєтському.

Тепер хочу розповісти про археологічні відкриття на Близькому Сході, в Месопотамії, де за 1.800 літ перед Р. Христовим у городі Урі жив біблійний патріярх Аврам. Це приходиться зробити тому, що про ті краї якраз говориться в біблії. З другого боку тому, що через біблію ці країни увійшли в історію і що оповідається там про такі давні часи на цій території, про які жодна країна Европи не має ніяких історичних вісток. Для нас це цікаве тому, що мало вплив і на нашу старовину. З погляду історичного важливим є те, що розкопи підтвердили багато того, що було написано в біблії. Але вміння писати виникло в Месопотамії не раніше, ніж 3.200 літ перед Р. Христа. А розкопи відкривають нам останки людського життя з часів значно раніших. Отже, читачів буде цікавити, очевидно, якраз цей період, що був перед винаходом письма.

1948 р. розкопи в Іраку, себто в новій, утвореній після першої світової війни державі, відкрили дуже старовинне хліборобське селище, недалеко теперішнього селища, що зветься **Ярмо** (Jarmo). Цю саму назву і дали відкритому старовинному селищу. Трохи пізніше найшлося друге, подібне селище, що зветься **Гассуна,** яких пятдесят миль від Ярма. Обидва вони лежать на півночі Іраку, в його горбоватій частині, на південнім краю т. зв. урожайного півмісяця, себто пасма землі у формі дуги. Розкопи вів американський професор д-р Брейдвуд (Braidwood). У поблизу цих селищ, ще перед їх існуванням, у печерах жили люди палеолітичної доби. Палеолітична, себто стара кам'яна доба відрізняється від нової кам'яної доби (неоліту) тим, що в палеоліті люди жили з ловецтва (охотою), себто з полювання на звірів, м'ясо яких їли, а в шкури одягалися, або збирали різні рослини, які можна було їсти, і їхні плоди: груші, яблука, горіхи і всякі інші овочі. Звичайно, в тепліших краях можна було легше харчуватися рослинами і їхніми овочами, а жити могли в печерах. А це харчування овочами рослин мусіло привести людей до свідомости того, що, замість збирати овочі, які росли де попало, далеко одні від других, ліпше їх продукувати, посадивши або посіявши густо, щоб без потреби багато не ходити за ними і можна було їх більше зібрати.

Отже, неоліт, або нова кам'яна доба, відрізняється від палеоліту тим, що в неоліті люди продукували собі харчі. Але і цей період людського життя звався кам'яною добою, бо потрібні інструменти людина робила з каміння, особливо з кременя. Кре-

мінними приладдями можна було й дерево зрубати, і обстругати його. І не тільки дерево, але й кістку дуже добре обстругати й вирізати з неї те, що потрібне було. Одного разу, на розкопах у с. Гонцях, мені треба було загострити олівця. Я вийняв свого ножа, але не міг ним нічого зробити, бо він затупився. А в мене в розкопаних ямах було багато кремінних скалочок (бо це був якраз палеоліт у землі), я взяв таку скалочку і нею прекрасно застругав олівця. Тоді я хотів спробувати, як ця кремінна скалочка буде стругати свіжу кістку, що була в борщі, який я щойно з'їв. І виявилося, що вона чудово стругала цю кістку, даючи дрібненькі стружечки. Так я переконався, що кремінь був добрий матеріял для інструментів, якими можна було обробляти кістки і дерево. А в дальших розкопах я знайшов багато різних виробів із кістки, в тому числі одну тоненьку кістяну голочку, яка була така, як теперішні наші сталеві голки, бо довжиною була 5 сантим., грубиною тільки 1 мілім. і мала дірочку в ушку в розмірі всього $^1/_2$ міліметра. А це ж було роблене все з кісток людьми, які жили якихнебудь 12 або 15 тисяч літ тому назад, а може й більше.

Але вернуся до Гассуни і Ярмо. В палеоліті люди не жили селами. Жили невеликими групами в печерах, а тут були відкриті селища. Вони належать тепер державі — Іракові, що утворилася після першої світової війни і займає місце між Персією, Сирією і Палестиною. Уряд Іраку доручив ще в 1948 р. професорові Орієнтального Інституту в Чікаго Брейдвудові зробити розвідку в гористій частині Іраку, на півдні родючого пасма, чи не найдуться там якінебудь пам'ятки якоїсь цікавої старовини. В розкоповім сезоні 1950-51 року була розкопана місцевість Qualat-Jarmo. Селище **Ярмо** займало понад три акри на вершині горба. Разом із американським Інститутом працював також іракський державний директорат старовинностей. Ці інституції і раніше вели разом розсліди і відкрили в Іраку багато цікавих речей. Так, напр., у місцевості **Барда Балька** (Barda Balka) вони відкрили кремінні вироби, т. зв. ашельські кулачники, себто інструменти аналогічні до тих, які наш учений Бонч-Осмоловський найшов у Криму в печері **Кіїк-Коба** при похованій людині. Це є доба ашельська старого палеоліту, яка кінчалася перед останнім т. зв. вюрським наступом льодівця на Европу і Україну.

Потім у місцевості **Гацер Мерд** (Hazer Merd) вони найшли печери, в яких жили люди теж старого палеоліту, але трохи пізнішої, молодшої доби, що зветься мустьерською добою, або точніше — левалюазькою. І тут вони знайшли, відповідні цій добі, вироби з кременя. Далі вони знайшли печери, в яких жили люди молодшого палеоліту, і вироби їхні належали до типу т. зв. ґраветт (Gravett)), включно з інструментами мікролітичними (себто дуже дрібних розмірів) з кременя. Це в місцевості **Палеґавра Царці** (Palegawra Zarzi). В місцевості **Карім Шагір** (Karim Shahir) на відкритих місцях (не в печерах) знайдено ін-

струменти з крем'яних скалок — мікроліти і вироби з грубого каміння. Правдоподібно, що тут люди жили не довго, може тільки переходово. І, нарешті, відкрили й розкопали селище **Ярмо** (Jarmo). Тут були останки хат (ціле село), але з доби ще передкерамічної, себто, коли ще не вміли робити з глини посуду.

Як я вже згадав раніше, селище Ярмо покривало триакровий простір. Воно існувало на цьому місці досить довго, бо витворило горб, висотою в 7 мет., себто 3 сяжні або трошки більше, ніж 22 фути висоти. Цей горб утворився від того, що зроблені з глини хати, коли будь-чому руйнувалися, то розмивалися дощем, і на місці хати лишався невеликий горбок, але значно ширший, ніж була хата. Коли люди будували нову хату, то приносили свіжу чисту глину, бравши її далеко від хати. А тому, що така хата, ліплена з глини і крита соломою або очеретом, могла часто горіти, то й глина наростала і потрохи ріс горб. Так було не тільки із невеликими селищами, але й великими городами на Сході. Так, напр., Морґан копав у Месопотамії город Сузу. В тім городі стільки »наросло« землі, що посталий з неї горб мав до 40 мет. висоти, себто 20 сяжнів або 140 футів.

У селищі Ярмо Брейдвуд міг спостерегти 15 верств послідовних архітектурних змін і різних відновлень. Але це селище, не дивлячись на стільки послідовних змін, лишилося істотно поселенням **»одного періоду«**, — так каже Брейдвуд. Йому пощастило визначити лише одну дату, дату заснування цього селища, за допомогою нової методи т. зв. аналізи радіоактивного карбону (углероду). Ця аналіза показала, що село було засноване 4.857 літ (+/— 320 літ) перед Різдвом Христовим, Значить, що селище було засноване, щонайпізніше за 4.500 літ перед Р. Христовим. Щоб зробити цю хронологічну радіоактивну аналізу, були взяті черепашки з найглибшої верстви, що лежала вже на ненарушенім материку. А тому, що горб наріс аж на 7 мет. висоти, то це показує, що життя цього селища було довге і спокійне. Воно мусіло тягнутися не менше, ніж тисячу літ. Хати, в яких жили люди в Ярмо, були прямолінійні, чотирикутні, зроблені з пресованої або утрамбованої глини, і мали по декілька кімнат. У найвищих верствах стіни виводилися на фундаментах з каміння. Долівка була з тої самої глини, що й стіни, але часто була покладена на очеретяній підкладці. В хатах були печі з глиняним склепінням та комином. У нижчих верствах цього горба в хаті був у долівці випалений басейн, себто певної форми випалена неглибока яма. У нижніх верствах Ярмо ще не було горшків. Такі правдиві випалені горшки були тільки у п'ятьох верхніх верствах, а всіх верств було п'ятнадцять. Найстарші черепки були добре вироблені, ззовні помальовані й поліровані, але їх було небагато. Малювання було зроблене червоною фарбою і зверху поліроване. Здається, що ці гарні зразки посуду не були зроблені в самім Ярмо, себто на місці, а, мабуть, були принесені з якогось іншого місця. Це тому так приходиться думати, бо пізніші черепки були і гірше вироблe-

ні, і гірше випалені. Не були ані помальовані, ані поліровані. Тут же були знайдені глиняні фіґурки звірів і жінок. Останні були такого типу, як пізніші, відомі під назвою богині-матері, але не були випалені. Такі фіґурки були й сидячі. Деякі з них виявляють значний хист майстрів у пластичних зображеннях. Але дивним є те, що на зображення голови або грудей в одній фіґурці не було звернено уваги, але зате у неї ясно була підкреслена вагітність.

Інструменти в Ярмо вироблялися великою кількістю з кременя і обсідіяну. Був знайдений також серп із чотирьох кусків кременя, які були закріплені в дерев'яній кривій ручці за допомогою асфальту. Були знайдені теж мікроліти, себто дрібні частини інструментів крем'яних, гарно оброблені й у великій кількості. З грубого каміння були зроблені предмети різних форм. Уживалися також посудини, зроблені з каміння. Вони були знайдені в усіх верствах. Ті посудини виявляють добре вміння виробляти і велику витрату часу. Виявляють також більшу різноманітність свого профілю перед уведенням кераміки, ніж потім. Дуже часто оздобою були мармурові бранслети і, мабуть, чи не частішою, ніж намисто і всякі привіски. Більші кам'яні інструменти щоденного вжитку, такі, як клиносокирки, ступки, товкачі, жорна — теж були великою кількістю. Делікатніші речі, такі як шила, голки, ложки, ручки до інструментів і т. п. робилися з кісток.

Тут були знайдені також зерна пшениці, і Ганс Гельбаек із Данського Національного Музею визначив, що тут було два сорти пшениці і боби. А Фрідрік Барте, по кістках визначив козла, свиню, бика, собаку, якусь кінську породу (хоч то могли бути і ослячі кістки, або подібні), а теж небагато диких форм. Він звернув увагу на те, що кісток кіз і баранів була дуже велика пропорція, а зуби їх показували, що всі вони були до одного року. Це показує, що такий підбір молодих звірят не міг бути зроблений ловецтвом (охотою).

Що ж показує нам відкопане селище Ярмо? Воно показує нам, як жила початкова селянська громада хліборобів і скотарів у часи т. зв. передкерамічні, коли ще не уміли робити горшків і мисок, себто т. зв. кераміки. І показує нам, коли ця громада почала робити горшки і, як здається, вона навчилася виробляти горшки і миски від якоїсь іншої громади, яка вміла вже виробляти добру кераміку, а ярмовці виробляли значно грубшу пізніше. Але треба сказати, що ця грубша пізніша кераміка могла бути просто кухонною, в якій варили страву і вона мусіла стояти постійно на вогні, закопчуватися димом, а не виглядати парадно. Спочатку вони, очевидно, не варили їжі, а, мабуть, пекли собі щось подібне до млинців або коржиків на розпечених каміннях. А потім вони розвивалися, робили і хати, і речі все краще й досконаліше з кожним, мабуть, поколінням.

(Продовження буде)

Григорій Ощипко
ліц. екон.-фін. наук

Центральний банк у США

(Завдання, функціонування, грошова політика)

(3)

Потреби й завдання Центрального Банкового Організму

І. Спроби реформи

Вже віддавна банкові круги здавали собі справу, що цілковита банкова реформа є конечною, якщо хочеться обминути шкідливих сезонових коливань і якщо бажається успішно протиставитись економічним кризам. Не ходило лише про зміну, або додаток до якогось банкового закону. Це часто робилося дотепер. »Національний Банковий Акт« був змінюваний багато разів, але основа його залишалась, а разом з тим лишалися і всякого роду труднощі. Треба було перепровадити основну й остаточну реформу банкової системи в цілому, випрацювати зовсім нові правила й сперти нову банкову будівлю на старанно простудійованих основах. Іншими словами, треба було розв'язати справу центрального банку. Криза 1907 р. переконала кожного, що потреба такої реформи є конечною.

Безперечно, що в США не бракувало всякого роду приватних ініціятив, що базувались на різних теоріях і практиках і кожна з них представляла свій плян реформи. Можна б згадати »Plan Baltimore«, предложений »Об'єднанням Банкових Підприємців« на його річних зборах у Балтімор 1893 року. Цей плян основувався на канадійській банковій системі, себто повинно було існувати кілька великих банків з численними філіялами[7]).

Інша спроба, знана під назвою »Indianapolis Movement« була також попирана американськими банковими підприємцями. Цей проєкт був навіть складений у палаті громад, але був відкинений ще перед дискусією головно з політичних причин.

Під натиском кризи з 1907 р. Конґрес приступив вкінці до студіювання можливостей реформи. Міри, які він прийняв, були переходові. Це був свого роду тимчасовий закон, ціллю якого було змінити спосіб випуску грошей і зробити обіг більш гнучким. Цей закон, знаний п. н. »Aldrich-Vreeland Act« з 1908 року, мав закінчити свою силу в 1914. Протягом цього часу Національна Грошова Комісія повинна була випрацювати проєкт реформи, що мала бути повною й остаточною. »Aldrich-Vreeland Act« змагав до того, щоб побільшити грошовий обіг. Згідно з тим законом, національні банки повинні були групуватись у Національні Грошові Об'єднання, з яких кожне повинно було диспонувати капіталом висотою 5,000.000 дол.[8]). В кожному мі-

[7]) Steel (J.): La banque á succursales dans le système bancaire des Etats Unis. New York, 1926, p. 16.

[8]) Thomas (R.G.): Our Modern Banking and Monetary System. New York, 1942, p. 261.

сті не могло постати більше, ніж одно таке »Об'єднання«. Кожний банк — член »об'єднання« — мав право випустити за посередництвом »об'єднання« додаткові банкноти, заставлені всякими рухомими вартостями, з торговельними паперами включно. Кількість випущених банкнотів дорівнювалась 75 % заставлених вартостей[9]). Якщо застав складався із державних облігацій, у тому випадку банк одержував 90 % банкнотів до випуску, як це передбачалось у нормальній процедурі. Національні банки, нечлени »об'єднань«, продовжували користуватися далі привілеєм випуску грошей, що був у силі, це значить, що їх банкноти були ґарантовані публічними паперами. 45 »об'єднань«, які постали, згрупували 2.197 банків, що мали право випустити 386,444.215 додаткових долярів[10]).

II. Реформа й політика

Ми згадували вже, що »Aldrich-Vreeland Act« був дійсний лише до 30 червня 1914 р. У міжчасі Національна Грошова Комісія, складена із сенаторів і послів, повинна була опрацювати остаточний проєкт реформи. Комісія залучила ще до своєї праці найкращих фахівців і знавців США у фінансовій ділянці. Вона мала до своєї розпорядимости також колосальні фонди. Час, у якому вона повинна була опрацювати проєкт, не був короткий. Усі можливі засоби були використані. Співробітники Комісії простудіювали банкові системи всіх головніших держав і зібрана документація з цієї ділянки становить найбільшу бібліотеку фінансово-банкових питань, що її будь-яка держава мала до диспозиції.

Як тільки почалися праці Комісії, різні групи (політичні, економічні) намагалися забезпечити собі вплив у новій інституції. Було ясно, що найбільш спірною точкою буде основа нової банкової системи, це значить — централізація чи децентралізація. Фінансові кола, приватні капіталісти, як рівнож політичні партії намагалися впливати на анкети Комісії.

В цьому часі при владі були республіканці, які, як знаємо, були прихильниками зміцнення і поширення влади федеральної держави, отже, у фінансовій ділянці були схильні до централізації банку. Але можна сказати, що в загальному маса не була прихильно наставлена до центрального банкового організму. Таке саме було становище демократичної партії, що мала більший вплив серед нижчих верств населення. Комісія, здаючи собі справу з різнорідности поглядів на це питання, заявила, що основною ідеєю проєкту буде співпраця банків під кутом спільних інтересів та загального добра.

Плян реформи, що його випрацювала Конґресова Комісія, був названий »Aldrich Plan«. В січні 1912 р. він був запропонований в Палаті Послів під заголовком »Проєкт оснування Націо-

[9]) Thomas (R.G.): Op. cit., p. 261.
[10]) Id., p. 262.

нального Резервного Союзу США«. Плян цей передбачав створення банкового організму в трьох площинах:

— Національний Резервний Союз — свого роду кооперативна спілка всіх банків США. Союз діяв би лише для банків-членів. Його головними завданнями мали б бути: дисконти торговельних паперів для поодиноких банків, створення резевного банку завдяки депозитам банків-членів і скарбниці та, вкінці, він міг би перейняти деякі функції державної каси.

— Філії. Союз повинен був створити в цілій країні 15 філій, яких ціллю було б дисконтувати папери тих банків, що знаходились в обсягу діяльности поодиноких філій та забезпечити перелиття фондів для окремих банків.

— Місцеві союзи — мали б групувати банки на місцях. Одною із функцій місцевих союзів була ґарантія в потребі торговельних паперів, доручених для дисконту Союзові або філіям[11]).

В загальному, проект цей основувався на здорових засадах, але, на жаль, він не став законом. У міжчасі республіканська партія втратила більшість у Палаті Послів і цей проект навіть не був розгляданий. Його відкинено із зовсім політичних мотивів. Помимо того, що він не передбачав центрального банку в стислому розумінні, його відкинено тому, що був запропонований республіканцями — партією схильною до централізму.

Але праця, що її виконала національна Грошова Комісія не була даремною. Головні основи і думки проєкту були використані новою комісією, створеною демократами під назвою »Банковий Комітет для грошового обігу«. Цей Комітет перейняв завдання продовжувати студії реформи. Анкети й досліди фахівців почались знову. Але беручи до уваги факт, що стежка була протоптана попередньою Комісією, праця Комітету була значно улегшена. Треба зазначити, що обидві Комісії послуговувалися у своїх працях різними методами, як, напр., письмові анкети, інтерв'ю із промисловцями, директорами банків (hearings) і т. п.

Після одного року праці, в червні 1913 р., випрацьований Комітетом проєкт був запропонований Палаті Послів. Дискусія над ним тривала 8 днів. Проєкт був прийнятий і переданий до Сенату. В Сенаті ще мали більшість республіканці, отже їх становище було більш стримане. Після дискусії над проєктом, були введені певні зміни. Відтак відбулася ще дискусія обидвох Палат, де осягнено згоду і затверджено новий закон. Таким чином, після п'ятьох років праці, дослідів, проєктів і дискусій було випрацьовано Федеральний Резервний Акт (Federal Reserve Act) — підставовий закон банкової структури США, ціллю якого було усунути труднощі, що випливали з відсутности центрального банку і які непокоїли американські фінанси продовж цілого століття.

[11]) Steel (J.), La banque á succursales dans le système bancaire des Etats Unis, p. 16.

Компромісова розв'язка

У фаховій літературі дуже часто можна зустріти твердження, що Федеральний Резервний Акт є компромісовою розв'язкою двох тенденцій. Але яких тенденцій? — централізуючих і децентралізуючих? Ні, це не зовсім вірно тому, що централізуючі тенденції у фінансовій ділянці в США майже не існували. Американський спосіб мислення був завжди сприятливий децентралізації[12]). Страх перед великим капіталом у посіданні одної інституції, чи групи осіб (помимо того, що так є і сьогодні) був властивий американській духовості. Цим не хочемо сказати, що в США бракувало прихильників центрального банку. Вони безперечно були, але їхні переконання не випливали з американської традиції.

Я сказав би радше, що Федеральний Резервний Акт є компромісом між прихильниками децентралізації — з одного боку, і конечною потребою централізації — з другого боку. Бо ніхто не може заперечити користи із центрального банку в площині фінансів. Американці дуже добре це бачили в Европі. Також усі здавали собі справу з того, що всі недомагання банкової дії випливають із відсутности центральної банкової інституції. Тому то республіканці рішилися реформувати банківництво на централістичній основі.

З причин усіх тих труднощів традиційного і політичного порядків, чи просто всякого роду недовір'я — процедура реформи тягнулась досить довго. Але найбільш важливим є те, щоб інституція була добре подумана й пристосована до відповідної дії, що є в основі енциклопедії права. Тому можна сказати, що Федеральний Резервний Акт є законом, що вповні відповідає амбіціям американців. »Акт« не касує дотеперішньої банкової структури, але створює надрядну інституцію. Закон дозволяє створити від 8 до 12 провінційних банків із компетенціями центрального банку, які рівночасно є залежні один від одного і у своїй провінції (дистрикті) сповняють функції центрального банкового організму. Кожний з провінційних банків (або Федеральний Резервний Банк (Federal Reserve Bank)) об'єднує поодинокі банки, які існували дотепер, себто національні і державні банки, які стають його членами (Member Banks). Стаючи членами Федерального Резервного Банку підписують вимаганий капітал, а у випадку державних банків одержують також »харту« від контролера грошового обігу.

Кожний Резервний Банк має власну Раду директорів (Board Directors), які заступають інтереси банків. Рада директорів організує адміністрацію і управляє банком, згідно з вимогами банків-членів. Вона наладнує працю так, як уважає за відповідне. Отже в цьому і є децентралізація. З другого боку, Резервні Банки не є вилучені з-під усякої контролі. Координацію поміж Ре-

[12]) Сьогодні, натомість, помічається еволюцію до централізму, особливо в політичній площині.

зервними Банками забезпечує Федеральна Резервна Рада (Federal Reserve Board) — організм, що має свій осідок у Вашінґтоні й ціллю якого є завідувати й унапрямлювати грошову політику, політику кредиту, це значить — реґулювання дисконтової стопи та інших середників, які мають вплив на грошову ситуацію. Резервна Рада займається також контролею Резервних Банків. Вона уточнює Федеральний Резервний Акт у своїх постановах і обіжниках. Її рішення відносно різних питань є формульовані в т. зв. напрямних (Regulations), які є певного роду декретами для Резервних Банків. Рада посередничає поміж Резервними Банками і Урядом. Завдяки їй Уряд може провадити одностайну політику у фінансовій ділянці.

Резервні Банки — це банки банків. У принципі вони пертрактують лише з банками-членами. Їхній капітал можуть підписати лише банки, а не поодинокі громадяни. Але це правило має вийняток і Резервні Банки можуть купувати або продавати публічні папери (державні облігації) на вільному ринку (Open Market Operations).

Федеральний Резервний Акт передбачає у своїй системі обов'язкове членство всіх національних банків. Це зроблено тому, щоб уже від самого початку забезпечити достатне число членів. Національні банки, які відмовлялися б приступити до цієї системи, втратили б свою »харту«, що є рівнозначне із розв'язанням банку. Для державних банків членство є добровільне.

Взагалі, помимо широкої влади, якою користується Резервна Рада, як координуючий орган, реґіоналізм відограє в новій системі значну ролю. Кожний Резервний Банк бере під увагу економічні умовини й особливі інтереси своїх банків-членів. Резервна Рада узгляднюючи ці умовини (напр., сільсько-господарської провінції) може встановити іншу дисконтову стопу для Резервного Банку цієї провінції[13]).

Треба зазначити, що компромісова розв'язка між потребою централізації і децентралізуючими тенденціями виявилася одиноким середником для забезпечення нормального функціонування банкових інституцій та задоволення різних розбіжних тенденцій у площині фінансів.

IV. Завдання нового організму

Поодинокі завдання нового банкового організму, що його створив Федеральний Резервний Банк випливають з усіх тих труднощів і перешкод у справному функціонуванні банків і недоліків, що їх посідала американська банкова система перед реформою з 1913 р.

Одним із головних завдань було розв'язання питання центрального банку, себто створити інституцію, яка була б відпові-

[13]) Звичайно відсоткова стопа є однакова.

дальна за справність банкової і грошової організації. Треба було передусім постаратись про рівномірний розподіл капіталів, себто створити резервні центри в багатьох містах, а не лише в Нью-Йорку й Чікаґо. Ці фінансові резервуари мали уможливити банкам доповнювання потрібних фондів шляхом редисконту чи позичок.

Дотепер законні резерви, що їх банки зобов'язані були втримувати (національні банки) в банках резервних міст, були усталені раз назавжди і їх ніколи не можна було переступити. Тепер ходило про те, щоб зробити механізм більше гнучким, себто піднести або обнизити вимагані резерви (Required Reserves) у випадках, коли банки розпоряджають надмірними фондами або їх потребують.

Відтак треба було зробити більш гнучким грошовий обіг. Було конечним уможливити створення правдивого дисконтового ринку, себто торговельних паперів, які служили б рівночасно заставом випуску банкнотів. Операції Резервних Банків повинні були бути співзвучні з економічною активністю країни, це значить, що поширення або скорочення грошового обігу повинні бути пристосовані до торговельних трансакцій. Противага випуску грошей (застав), основана на торговельних паперах, є ґарантією першої якости. Вона полегшує операції і стимулює виробництво. З точки погляду зобов'язань емісійного банку вона дає користь у тому змислі, що торговельні папери є звичайно короткоречeнцеві. Таким чином ці вклади дуже скоро повертаються, звичайно при кінці трьох місяців. Тому емісійний банк може розпоряджати стало свіжими приходами фондів.

Інше завдання, пов'язане з попереднім, це кредитова політика, яка дотепер не була однорідною. Через достосування дисконтової стопи та інших середників уможливлюється кредитову політику. Центральний банк підвищує або обнижує цю стопу у випадку потреби поширення або скорочення кредитового об'єму.

Іншими словами — треба було розв'язати питання, як зробити банкову систему більш оборонною і відпорною на всякі сезонові коливання, а впарі з тим — на всякі економічні кризи. В другій частині побачимо, в який спосіб ці питання були розв'язані і наскільки їхня розв'язка була задовільною.

(Продовження в наступ. числі)

»Завжди терновий вінець буде кращим, ніж царська корона,
завжди величніша путь на Голготу, ніж хід тріюмфальний —
так спредвіку було, і так воно буде довіку,
поки житимуть люди, і поки ростимуть терни.
Але стане вінцем лише тоді плетениця тернова,
коли вільна душею людина по волі квітчається терном,
гордо й одважно скидаючи з себе квітчасті покраси,
тямлючи вищу красу, ніж ту, що кричить на майданах:
— Гей, люди добрі, ходіть, я кожному в руки даюся! — «

(Леся Українка)

Д-р філ. Микола Аркас

Дещо з життя мого незабутнього батька

(Із спогадів)

В попередньому уривкові із спогадів про мого батька (див. »В. Ш.«, ч. 11/86) я вже писав, що за студентських літ він захоплювався театральними виставами української трупи М. Л. Кропивницького, що тоді (в 70-их рр. минулого століття) виступала в Одесі. Сам батько кількакратно грав на сцені чи то як статист, чи як танцюрист. Акторським хистом батько не визначався. Але мав досить гарний голос баритонального тембру, і Марко Лукич застосував його до хору. Коли приходило до танку — тут він викликав у глядачів бурю оплесків, бо танцював він дуже гарно, не зробленими вибриками танцюристської школи, а по-народньому, по-селянському. Тут було широке поле для імпровізації і, так би мовити, до індивідуальних »па«.

Цей недовгий період його артистичної діяльности не минув даремно, він надхнув батька скомпонувати оперу »Катерина« за сюжетом Т. Г. Шевченка і взагалі зацікавив його музикою, піснею та народньою поезією.

Вже тоді, поруч із компонуванням опери, батько ревно вхопився записувати українські народні пісні й перекладав їх на ноти. В результаті після його смерти залишилися два грубезні зошити народньої поезії. Пісні він записував із перших уст, себто від простолюддя, і мали вони величезну вартість, бо чимало із записаних ним пісень давним-давно вже забулись. Обидва ті зошити я беріг як зіницю ока, але не вберіг: вони загинули на моїх очах у морі коло Ялтинського молу, коли я з моїм полком сідав на транспорт.

Отже, вже в Одесі батько здружився з Кропивницьким і це приятельство може тривало б аж до старечих літ, але їх розвела непогамована пристрасть Марка Лукича до полювання. Він був палким, просто навіженим ловцем, і — як сам жартував — навіть у сні бачив, як падають дикі качки під його меткими стрілами. Кропивницький частенько навідувався у наші маєтки, Христофорівку та Богданівку, і довго там гостював. Одначе, в часи того гостювання він старався не попадатися на очі батькам свого приятеля, які скоса позирали на товаришування свого свавільного сина-чудака з »усякою бездомною шантрапою«.

Знаючи заздалегідь про його приїзд, батько кликав свого кухаря, кажучи йому:

— Ну, стережися, Якиме, завтра тут буде пан Кропивницький, знаєш, що йому варити й скільки саме.

Після цього відбувалася консультація з Якимом.

Марко Лукич, як сам казав, любив поїсти по-козацькому, себто їв багато й часто. Улюбленою його стравою був борщ із качкою та пшоняною і гречаною кашею, пісний борщ із товченими бичками у піст, і вареники; велетенські галушки із темного борошна він завжди вітав задоволеним вигуком: »О, галушечки-душечки, мрія моя, в юшці варена! Ану, джуро молодецький, давай но їх сюди!« — і побожно брав тарілку з рук лакея.

Їв він галушки »шпичкою«, а потім дерев'яною розмальованою ложкою — юшку.

Дві або й три тарілки галушок чи борщу він з'їдав мов би й не помітивши, а потім приступав до »другого«, потім до »третього« і так далі. Залюбки при тому прихиляв чарочки горілки та різних наливок, але пив уміру. Його меню складалося виключно з наших народніх страв, у яких фігурували згадані вже вареники, левашники (солодкі вареники), шуліки, пампушки тощо. І в цьому відношенні він цілком сходився з моїм батьком, який теж не любив їсти »панських витребеньок«. Отже, за їжою бувала повна згода, але з полюванням справа стояла гірше: щоразу при своєму приїзді він упрохував батька дозволити йому хоч трошки пополювати: »Ну, хоч один раз стрільнути по якійсь там пропащій качці«, але мій батько був запеклим і невблаганним ворогом ловців. Цю нехіть до ловецтва він перейняв від своїх батьків; на наших землях було дуже суворо заборонено стріляти дичину. Скрізь на помежжі Аркасівських ґрунтів виднілися прибиті таблички з попередженням, що велике лихо спіткає того зухвальця, який не зверне на пересторогу уваги і піде на небезпечну для себе ловецьку авантюру.

Земель у Аркасів було багато, і конем легко не об'їдеш; тому для догляду над степами було призначено об'їждчиків, яких ще й я добре пам'ятаю: двох молодців козацької статі, Ярему та Василя. Ці два хлопці були справжнім бичем Божим для невітаних німродів; вони мали такий рух, що здається ні одному зухвальцеві не пощастило поживитися дичиною на наших ґрунтах. Вони їх ловили, відбирали у них зброю і, скрутивши за спиною руки, гнали »полоном« в поміcтя до пана. Одного разу таким чином вони впіймали самого »городського голову« з трьома гласними. Вся та знатна компанія була відчайдушними ловцями і якраз підкрадалася до дров. Та марно! Раптом з'явилися Ярема з Василем і з огляду на те, що ловці »пручалися« й не захотіли віддати зброю, а крім того, »безсовісно« лаялися, скрутили їм руки і, прив'язавши один до одного, »взяли на корду«, себто приторочили аркан до сідла і примусили полонених гусаком бігти за кіньми на розправу до пана. Ця історія наробила великого клопоту батькові, голова люто образився, зненавидів тата і почав робити йому всякі урядові прикрості. Але батько не піддався, погрозив, врешті-решт, що »пропечатає в газеті неславні степові пригоди голови з гласними«, і той змирився.

Тато мій був людиною принциповою, ніколи не відступав від своїх засад. Тому й на благання Марка Лукича не зглянувся. Кропивницькому так і не пощастило полювати на наших степах, хоч їдучи до нас, він віз із собою рушницю-двостволку з цілим асортиментом набоїв на всяку дичину; а дичини на наших степах було безліч, навіть вовків вешталося стільки, що взимку вони робили великі шкоди на кошарах — душили вівці і ягнята.

Врешті-решт ця ловецька згарливість Марка Лукича і непохитна впертість мого батька хоч і не розсварила друзів, але значно охолодила їхні відносини і Кропивницький перестав до нас навідуватися.

Знав мій батько також відомого терориста Желябова, який либонь був однокурсником батька. Татові він дуже не подобався: »антипатичний суб'єкт із звірячою психологією«, — говорив про нього батько, — »не лекції йому слухати, а в лісі чигати із захалявним ножем«. Але все ж таки, будучи вже адьютантом свого батька, він переховував його у палаці головного командира Чорноморської фльоти від переслідування поліцією.

До лікарів батько відносився з великим застереженням та недовір'ям і ніколи не вдавався до їхньої допомоги; ліків жодних не вживав, хворобам не піддавався і завжди переходжував їх, не лягав; сам, однак, охоче допомагав недужим »власними засобами«. Треба сказати, не без успіху. Так він урятував одного нашого робочого від холери в момент, коли той у корчах аґонізував. Батько тер його суконкою доти, доки корчі не перестали і згодом цей дворовий одужав. Коли на селі починалися небезпечні епідемії скарлятини, завалок (дифтериту) і тифу, там зараз був батько і, нехтуючи елементарними антисептичними засобами, лікував хворих по-своєму якимись травами-зіллям, домашніми »декохтами« та компресами. Він уважав, що кращий лікар — це добрий настрій і бадьорість духу у хворого. Тому з недужими шуткував, оповідав їм всякі цікаві речі, ніколи своєю поведінкою не виявляв небезпеки стану недужого.

Серед селян батько користувався славою непомильного ескулапа, і вони тільки примусово зверталися до »земського« лікаря.

До останнього часу Богданівці пам'ятали, наприклад, як батько вирвав із пазурів смерти помираючого хлопчика тим, що боляче ущипнув його за вухо. Хлопчик з такою силою скрикнув, що нарив у горлі прорвався і хворий дослівно воскрес. Одну бабусю, що збиралася вже Богові віддати душу, він урятував, як сам казав, »драконівськими заходами«, вливши в неї силоміць, прямо з бутелі, добру шклянку лампадної олії, а потім наказав дядькам підхопити бабку за руки й за ноги і трясти щосили. »Екзекуція« принесла небавом свої наслідки, старушенцію прорвало та так, що вона не встигла й до загати добігти. Випадок із порятуванням бабусі, яка об'їлася кукурудзяних глевтяків, зчинив серед селян справжній фурор, тим більше, що сама хвора замогильним голосом оповідала, що вона вже на Божій

дорозі; вона стиснула в схрещених руках воскову свічку, попрохала навіть поставити коло свого узголів'я блюдце з чистою водою для того, щоб її душа, випурхнувши з тіла, могла якслід викупатися перед відлетом до Всевишнього. Але в той час явився батько, витягнув з її рук воскову свічку, відсунув блюдце і так напичкав старушенцію олією, що смерти як не було.

Батько був також надхненним хірургом. Розрізати нарив, вирвати зуба, вправити вивихнуту руку — він був тут, як тут. Мої брати, сестра, а пізніше і я, як огню боялися цих хірургічних експериментів батька, всіма способами силкувалися затаїти від його пильного ока хворе місце, але батько дізнавався і приступав до операції.

— Ану, Мокось, гайда сюди! — кликав він мене до свого кабінету. — Подивимося, що з твоїм зубиком діється.

В передбаченні батькових маніпуляцій, я холов і змісця починав ревти на ввесь дім.

— Ов-ва! Бачу, поганий з тебе козак буде. Ну, чого ревеш бузівком, наче тебе ріжуть. Он Морозенкові живцем серце вирівали, а він хоч би що, вуса собі крутив; Байду за гак ребром зачепили, а він собі виспівував та з султана глузував. Ти ж ревеш, не знати чому. Гляну на зубик — і все.

Я переставав »ревти« і тільки боязко схлипував.

— Ну ось, молодець ти, я бачу, прямо козак-запорожець. Завтра шаблю тобі куплю. Роззяв но ротика.

— Болітиме!.. — починав я знов скимрити, але бачучи, що в руках у тата немає жодних страшних інструментів, роззявляв рота.

Веселенько посвистуючи, тато хвилинку оглядав хворий зуб, доторкався до нього пальцем, а потім спритним рухом вмить вирував його так, що й скрикнути я не встигав...

Приїжджаючи до батьків у Богданівку на канікули, тато і там з особливою ревністю переводив у життя завдання студентського гуртка свободолюбних українофілів. Там він теорію перетворював у життя, використовуючи свої перебування на селі для зближення із простолюддям, для вивчення його побуту, вдачі, призвичаювань, психіки та нужд, а, щоб краще зрозуміти все те, — сам силкувався жити по-селянському, виконував селянську працю, помагаючи богданівцям у полі в час жнив. Для того, щоб проникнути в душу простолюддя і повалити забороло, яке відділяло його, панича, від мужика, сам хотів опроститися, здружитися із селянами-однолітками, жити інтересами хліборобської маси.

Мені здається, одначе, що батькові ніколи не вдалося цілковито перебороти ті перепони, що наверствовувалися сотнями літ між посполитим і паном.

По натурі розумний, практичний, меткий і остережливий наш селянин не міг зрозуміти бажання пана, якому все доступне і який все може наблизити своє життя до нужденного життєвого рівня безправного мужика, і він розумів батькове стремління до

опрощення, як чудернацьку, приємну для нього, панську примху. »Пани з жиру казяться«.

Майже такі ж самі наслідки були і з проповідування української ідеї та щирої поради батька не цуратися свого народнього, не коверкати рідну мову і чудову нашу пісню на російський лад. Мало-мало хто слухав цього палкого заклику батька; більшість, не розбираючися в своїй національній приналежності, вважала її, як і свою мову за покажчик мужицтва: добившись до кухарської або прикажчицької посади, наші Микити вже дерли кирпу і згори вниз позирали на своїх співбратів, які лишилися »мужвою«, а свою рідну мову обертали в якусь дику галіматью.

Слухав, слухав якийнебудь »Микита« батькові »откровення«, а потім, чухаючи потилицю, казав:

— Так-то воно так, ніби по-Божій правді говориться, а по-людській, однак, виходить. Хай панич візьмуть та й забалакають по-мужицькому з його високопревосходительством Миколаєм Андрієвичем, га? Та де ж то видано! — І додавав: Таким і панська мова й уся парада, а мужикам — мужицька та впридачу свитка куца й очкур на драних штанях...

В завершення слідували міркування: щоб вибитися в люди, треба, мовляв, в першу чергу говорити по-панському, знати панські манери, а одежу свою, разом із мужицтвом, закинути якомога далі. І виходило, що панич плете теревені.

У Богданівці тато майже ніколи не вдягався по-міському, на превелике незадоволення батьків він ходив у народньому українському вбранні, часто навіть — о, жах! — босоніж. Сірі черкасинові шаравари на очкурі, які шістдесят літ пізніше носив і я, малиновий пояс, вишита сорочка з стрічкою, на голові бриль або смушкова шапка, прості чоботи, — в такому вбранні тато з'являвся у свята, а в будні дні на нього »соромно« було й глянути: мужик-мужиком!..

Батьки жахалися, обурювалися й було з чого обурюватися: син генерал-адьютанта, владики Чорноморської фльоти, син презаможного дідича й пана — ходив »міхрюткою«. Але, не дивлячись на свій авторитет, дід мій не зміг справитися з свавільним сином і був змушений до певного часу змиритися з цим нечуваним чудацтвом його.

Одначе, чим далі в ліс, тим більше дров! Тато почав товаришувати з хлопцями; запарубкував, став пропадати на селі й часто вночі, увійшовши в спальню »паничів«, мати, Софія Петровна, жахалася, бачучи порожнє ліжко Колі. Вона будила мирно спочиваючого Костю*):

— Костя, де Коля?

— А де ж йому бути? На лугах із пастушками хороводи водить.

— З якими пастушками? — не розуміла мати.

*) Молодший брат мого тата, Константин Миколаєвич, згодом ляйтенант Чорноморської фльоти.

— З нашими, богданівськими. Мало хіба у нас Горпин, Гапок та Мокрин?

Софія Петровна скорботно-довірливо підібгала губи: — Боже, в кого він удався, що за смак!

— Чудакам закон не писаний!.. Ти ж знаєш, що Коля омужичитись хоче, вважає це верхом блаженства.

Сумно хитаючи головою Софія Петровна йшла до дверей.

— Ради Бога, Костю, не проговорись про це папі, — затримавшись на порозі, казала вона, — якщо довідається — не минути Колі суворої кари.

Коля прекрасно знав про небезпечність своїх нічних екскурсій, знав, що суворий батько його по голівці не погладить, але як було встояти молодому гарному паничеві перед спокусами вечерниць і веселих розваг сільської молоді? Там чепурні дівчата, друзі-парубки, музика, пісні. В невимушених товариських розмовах, у жартах і співах так непомітно минали години і чи ж можна було порівняти ті приятельські бесіди з нудним, повним всіляких обмежень, перебуванням вдома чи в гостях? Тому то батько мій нетерпляче борсався в ліжку, а коли вже дім поринав у сон, — обережно, як »тать в нощи«, вилазив через відчинене вікно у сад й давав тягу на село, де брехали собаки й чувся приглушений гомін парубоцтва.

Рокотав мертвими перекатами хвиль древній Буг, співали свою чарівну думу цикади-цвіркуни, десь у степах нервувався деркач, аромат літньої ночі вривався в груди, а на високому таємничому небі —

Шовковим руном вздовж небозводу
Пливли-снувались сріблисті хмари,
А поміж ними, омлілий з ходу,
Тинявся місяць і діяв чари...

Що може бути прекраснішим від таких хвилин, коли все єство віддається споконвічним почуттям, зливається з природою, спостерігає її казкову красу, вбирає в себе її животворну силу?..

Тато поспішав на її поклик; перейшовши кладку через глибокий рівчак, уже виразно чув слова долітаючої пісні:

Ой у лузі, та й при березі,
Червона калина...

Одного разу співучі та говіркі вечерниці були обернені в бенкет з нагоди переїзду чумаків, які отаборилися в Богданівці. Чумаки вміли розважатися! А тут ще довідалися, що наступного дня має бути в селі весілля!

— За молодих треба, хлопці, випити, щоб їм легко жилося! — гукнув отаман валки, поставний дядько з хвацько закрученими »польськими« вусами. Чумаки туснули капшуком — і пішов дим коромислом! Тато, який ніколи не мав схильности до

алькоголю, на цей раз, щоб не соромитися перед таким славним товариством, перекидав чарку за чаркою і захмілів так, що його почало мутити.

— Нагрузився панич!

Чумаки поклали батька на мажу, накрили рядном.

— Хай проспиться — очуняє!

Батько в ту ж хвилину заснув.

Опівночі валка рушила в дорогу на Очаків; про панича чумаки забули. Повільно йшли круторогі, поскрипували-колисалися вози, а тато спав мертвим сном, як дитина в колисці.

Але, від'їхавши з 20 верст від Богданівки, чумаки згадали панича, свою дорогоцінну кладь, і почали його розштовхувати:

— Вставай, паничу, лихо сталося! Вже чорне море видно, а ти спиш; завезла тебе горілка аж он куди, доведеться тобі версти міряти панськими ногами.

Тато протер очі й ударив себе по полах:

— Двадцять верст передо мною, а за ними — грізний папа; лихо небувале, халепа триклята!..

І почвалав понуро тато з тяжкою від хмелю головою назад. Двадцять верст в такому стані відмахати — не іграшка!

Над степом сходило сонце, величне, палахаюче; славословило його радісним щебетом птаство, але не до них було подорожникові...

(Далі буде)

Павло Филипович

* * *

Візьмеш у жменю сонного насіння
І не пізнаєш власної руки —
Най синій день, най у землі коріння,
Жіночий сміх і соняшні книжки!

Я не люблю самотнього зідхання —
Нащо давать далеким зорям звіт?
Не долетить ні перша, ні остання
З моїх думок у невідомий світ.

Це ти така і тепла і принадна,
І над тобою все гудуть дроти.
Розстеле ніч свої похмурі рядна,
І знову не одзеленієш ти.

Надії мрійні і смутне квиління
Загублено в передранній млі,
А гострозоре, мужнє покоління
Уже росте на молодій землі.

Люба Вітошинська

Панорама Парижу

Коли Ви опинитеся в Парижі, після перебування в Німеччині, чи хоча б у такій відсталій країні, як колишня Польща, — Париж видається Вам незвичайно сірий, задимлений, брудний і засмічений. Та коли Ви до нього звикнете, — Ви зрозумієте, що інакшим він і не може бути. Бо ж жоден француз, — від міністра до консієржа, — не наважився б помалювати свого будинку якимсь веселим, напр., жовтогарячим чи рожевим коліром, коли він може розказати вам історію цього будинку ще з часів Людовиків чи навіть Жанни д'Арк. Тому в справжньому Парижі, — бо є ще й інший, — Ви не побачите ні одного навіть білого будинку. Весь Париж має один тон сірої патини, що над берегами Сени дістає ще зелене забарвлення від моху. Зелені також дахи, покриті мідяною бляхою, та ще зелений кожний клаптик землі, що якимсь чудом незабудований і творить місце хвилевого відпочинку втомленим парижанам на двох-трьох лавочках під мінливими, зеленосірими, лататими деревами.

І коли Ви вже звикните до цього загального тону, — Ви починаєте відкривати й інші кольори. Це перш усього вночі. Тоді, в цих перших днях, коли Ви зацікавитеся нічним життям Парижу — а це роблять усі туристи — Ви ствердите, що він червоний. Червоні світла усіх, навіть найневинніших »кафейок«, червоні оббиття фотелів і стін у ресторанах, кінах, театрах і театриках, червоні квіти на столиках і червоне, загальновживане, вино. У »кафе-шантанах« Ви майже завжди побачите на фоні червонобагряної котари, якесь червоноволоссе створіння жіночої статі, нерідко в полум'яно-червоній сукні, що співає, а радше деклямує (т. зв. »дізес«) про палке, до червоного розжарене, кохання...

Десь біля третьої-четвертої години ранком, Ви, заплативши солений рахунок у якомунебудь нічному льокалі, виходите на вулицю, щоб протверезитися й добратися до Вашого готелю. Ви здивовано протираєте очі: Париж срібний! Срібні хідники й уся вулиця, залита місячним сяйвом, срібна вода сонної Сени, що котить свої срібні хвилі попід різновидними мостами й срібна мряка, що окутує вершки Нотр-Дам, Тур-Ефель, чи собору Сакре-Кер.

Поки Ви зайшли на »Пляс Піґаль« — бо ж туди прямують завжди туристи всіх країн світу, — до свого готелику, чи пансіону в Картіє Лятен — бо ж Ваш снобізм не дозволяє Вам мешкати в іншому кварталі, — Париж залитий уже золотим сонцем і Ви напевно назвали б його золотим містом, коли б Вам так дуже не хотілося спати... Ви прихапцем випиваєте чорну каву в першій стрічній »кафейці« й навіть не дивуєтеся, що у Вашій кімнатці розстелене ліжко, глибоко запущені ролети, та ще й на вікнах натягнені важкі заслони, щоб ні гамір вулиці, ні промінчик світла не перешкоджали Вам у сні. Про це подбала передбачлива мадмуазель — майстер готелярського кунштy, добрий психолог.

Вона не турбуватиме Вашого сну, хоча б до Вас були десятки телефонів, прийшли сотні листів, чи навіть телеграма. Але все це Ви знайдете на Вашому нічному столику, як тільки відкриєте очі й важко Вам буде

нагадати собі, де Ви є? У царстві Посейдона, де похітливі Сатири виводять оргії з русалками в сукнях з риб'ячої луски, чи може в своїй Вербівці під Стрием? Та Вам зразу все стане ясно, коли Ви в освідомите причину Вашого пробудження: Вас по всьому тілі жахливо покусали блощиці. Ви мов м'яч вискакуєте з ліжка, розсуваєте заслони і відштовхуєте віконниці. Світло заливає кімнату й від нього швидко тікають з Вашого ліжка блощиці в щілини в тапетах. Ах, як дивували Вас учора ці старомодні тапети з великими коліровими квітами — Ви ж бо звикли вже були до наших, гладко мальованих стін. Сьогодні, коли Ви ім ближче приглядаєтеся, — бачите, що цих наклейок на стінах хіба з десять. Їх ніхто ніколи не зриває, а тільки наліплює нові на старі й це творить великі можливості прожитку для всілякого роду насікомих.

Ви натискаєте гудзичок дзвінка й коли з'являється мадмуазель — Ви щось мимрите про блощиці, але більше розглядаєте її елеґантну сукню, штудерну зачіску та плекані й лаковані нігті. — »У нас блощиці? Цей готель стоїть від 1673 р., в ньому затримувалися лорд Бівербрук, барон Мюнхгавзен, Саді-Паша й інші, але ніхто про ніякі блощиці не згадував!« Ви зовсім засоромлені й приголомшені. Вишептуєте своє, зрештою невмісне, »пардон«, і вже мовчки дивитеся, як тендітна мадмуазель швидко застелює Ваше ліжко, ще швидше потягне щіткою по витертому килимі, що закриває цілу долівку кімнати й з премилою усмішкою залишає Вас самого.

Коли Ви вже як слід познайомилися з нічним життям Парижу і ствердили помітне поменшення Ваших фондів, Ви — трохи з Ваших культурних зацікавлень, а трохи все ж таки зі снобізму, — йдете оглянути всі ці архітектурні й музейні пам'ятки, якими так славиться метрополія світу. Мовляв, »бути в Римі й Папи не бачити«! Звичайно Ваші ноги ведуть Вас у першу чергу в Лювр, про шедеври якого вже трохи знаєте з читання чи оповідань інших. Мусите власними очима побачити Джоконду й Мілоську Венеру. Блукаєте залями Лювру годину-дві й з острахом бачите, що до кінця ще далеко, та що оглянення Лювру вимагає бодай тиждень часу. Тоді вже не так пильно приглядаєтеся картинам та скульптурам і потрапивши на вихід, — опиняєтеся в Тюйлерівському саду з твердою постановою — знову колись повернутися в Лювр... Пізніше, так же само зробите з відвідинами десятка інших музеїв...

Та покищо Ви стали під »Арк де Карусель« і захоплені чудовою, просто унікальною перспективою від Лювру, почерез »Пляс де ля Конкорд«, з ориґінальним єгипетським обеліском, аж до »Арк де Тріюмф« на »Пляс де ль'Етуаль«. Здається, що дуже близько й Ви зараз маршуєте туди. Та куди там! Оця перспектива дає оптичну полуду, яка зникає, коли починаєте відчувати втому в ногах. Тоді йдете в метро й за декілька хвилин Ви вже на майдані »Етуаль«, від якого й справді, мов промені зірки, біжать дванадцять широких авеню. Виходите на дах Арки й розглядаєте прегарну панораму Парижу, яку згодом спостерігатимете теж із вежі Ейфля (з якої видно навіть Англію в далековид), чи з Сакре-Кер на горі Монмартр. Залишаючи Арку, відчитуєте на її стінах прізвища вояків, що воювали з Наполеоном, а серед них знаходите й прізвище якогось Ласовського (чи не предка нашого маляря?).

Ще може поклонитеся прахові »невідомого вояка« з вічним вогнем, до якого завжди приносять вінці якісь делеґації, часом і українські.

Вам уже крутиться голова від цього оглядання — хоч це ще тільки початок, — але увагу привертає щось інше. Коли бездумно повертастеся до Арки, Елізейськими полями, — попадаєте в найелеґантнішу вуличну юрбу в світі, особливо ж, коли це випадково буде п'ята година пополудні. Такого добірного смаку в одязі, такої вишуканої елеґанції, ґраційности й затушкованої екстраваґантности, — не побачите ні в одному місті земного ґльобу. І хоч би Ви були у цій справі цілковито »ляїк«, — Вам відкриваються очі на красу й до кінця життя кожний жіночий одяг даремне прирівнюватимете до елеґантної парижанки з Шамс Елізе. Це — ідеал, якого не досягнути іншим смертничкам!

При повороті до готелику, в якому за час Вашої неприявности зробили »погром« блощицям (виразно чуєте запах хемікалій), увічливий готеляр нагадає Вам, що треба виповнити »невеличку формальність«, а саме дістати в префектурі дозвіл на побут у Парижі.

Ви переспали чудово цю ніч після »погрому« й вранці йдете полагодити оту формальність, яку день-у-день полагоджують тисячі чужинців, що приїхали на тимчасове перебування до Парижу. Ця вимушена прогулянка Вас ні трохи не турбує: Ви ж ідете в »колиску« Парижу — давню Лютецію, що містилась колись на маленькому острівці в розгалуженні Сени. Переходите першим зкраю мостом, напр., найстаршим — »Понт о Шанж« на »Іль де ля Сіте«, і йдете за точно виписаними вказівками на мурах, сходах і подвір'ях префектури. Вони ведуть на перший поверх до залі ч. 312, де саме й видають довідки про тимчасове перебування чужинцеві. Там зустрічаєте свого знайомого зі Львова — маляря Х., який п'ятнадцять років тому студіював пластичне мистецтво в Парижі й тримає в руці цю ж саму довідку про тимчасове перебування чужинця з 1930 р., по яку прийшли й Ви. Довідуєтеся, що за п'ятнадцять років нічого не змінилося в процедурі паризької префектури й Вам треба тільки слідкувати за своїм знайомим, щоб за півтори години дістати й собі цю довідку. До речі — все йде гладко, коли Ви приїхали в Париж леґально з паспортом своєї держави. Нам же, українцям, та ще й у післявоєнний час, доводилося мати більше клопотів із довідкою. Але Франція — відома, як країна політичного азилю. Тому урядовець паризької префектури, а в нашому випадку урядничка — »спец« від усіляких »рюс« і »польоне«, — завжди вміє знайти вихід, щоб і закон був у пошані й щоб нікому не відмовити азилю. Вона просто відсилає Вас із незвичайно чемним і вродливим французьким поліцистом (розказують, що всі поліцисти у Франції, рекрутуються із сиротинців для нешлюбних дітей), до »Палє де Жюстіс«, що стоїть проти префектури й там затримують Вас під вартою отих поліцистів у окремій кімнаті. Коли маєте слабі нерви, або прикрі спомини від таких »затримувань« — Ви плачете, чи заломлюєте руки, чи хочете тікати, але Вас заспокоюють Ваші співзатриманці, якщо можете з ними якоюсь мовою порозумітися.

Через якої півгодини, той же самий ввічливий поліцист веде Вас назад до »спеца« для дальшого полагодження Вашої справи. Виявляється, що Ви отак »відсиділи« кару за нелеґальний перехід французької границі й тепер уже ніщо не стоїть на перешкоді, щоб Вам дати оту довід-

ку про тимчасове перебування. Ви незвичайно здивовані юрисдикцією »гнилого« Заходу, який за самовільний перехід границі не шле Вас у Сибір, але карає тільки »символічно«. Ледве видушуєте »мерсі«, непомітно залишаєте на бюрку коробку американських цигарок і щасливі, з довідкою в руках, виходите на набережну.

Після »кошмарних« переживань у префектурі, насолоджуєтеся »волею« і не завважуєте, що стоїте перед гордістю Парижу — »Катедраль Нотр-Дам де Парі«. Вам, звичайно, доводилося колись оглядати славний фільм »Дзвонар Нотр-Даму« і зараз же шукаєте оцих дивовижних Химер, по яких скакав горбатий паламар, геніяльно відтворений актором Лоном Ченеєм. Розглядаєте чудову архітектуру катедри та її просто коронкової роботи, зовнішні прикраси, а зокрема скульптури, виконані найкращими майстрами, що зображують то Страшний Суд, то життя Пресвятої Діви, чи творять ґалерію з 28-х монархів Франції. Заходите в середину й поринаєте в темряву, яку дають вітражі у формі розет, складені з усіх кольорів веселки. Зачаровані красою й величчю катедри, та разом з цим, починаєте відчувати якусь неокреслену лютість і жаль. Щойно згодом освідомлюєте, що це таке. Десь у Вашій підсвідомості виринули картини Михайлівського Собору, церкви св. Ірини, чи інших цінних пам'яток з того ж приблизно сторіччя, в якому побудовано й паризьку Нотр Дам. Її будували з 1163 по 1351 рр., а реставрували в 19-тому ст. Але ж бо Франція не мала за сусідів варварів-москалів!..

Щоб отрястися від поганого настрою, пригадуєте гімназійні лекції історії про французьку революцію й спішите поглянути на »Консієржері« — тюрму, в якій перебула Марія-Антуанетта, заки ступила на ешафот.

Переживання того ранку і довга прогулянка дають відчути, що Вам захотілося їсти. Помічаєте послаблення руху на вулицях, а з ресторанів несуться різнорідні запахи. З усіх магазинів роями висипуються т. зв. »мідінетки« (від слова »міді«-полудень), гарні й веселі дівчата, що в цій порі між 12-14 год. мають перерву в праці. До речі, це священна пора для французів і горе тому, хто поважився б турбувати французьку родину, яка засіла до столу й споживає обід за всіми приписами »бон-тону«. Вам доводиться ще й перейти попри »Готель де Віль« (Міська Управа) — в якому, якщо Ви приїхали на якийсь конґрес, — Вас вітатиме потисненням руки бурґомістер, Етієн Оріоль.

Заходите до маленького ресторану на набережній, щоб поїсти й рівночасно насолоджуватися видом ріки, мостів та старовинних будівель обабіч Сени. Тут, поблизу Вас, розташована »Еколь де Воз-Ар« і спостерігаєте на вулиці, під вікном Вашого ресторану, малярський станок із невеличким полотном та палітрою в руках юнака, що намагається перенести частину краєвиду на полотно. Він тут неодинокий, бо ось над самою рікою дівчина-малярка, а на мості біліють аж три полотна, яким приглядається, з-поза плечей малярів, принагідна публіка.

До Вашого столика підходить мадмуазель і питається, чи хочете їсти »меню«, чи »а ля карт«. Вас уже повчили, що при »меню« зазначена ціна кожної страви та цілого обіду, а при »а ля карт« — ніколи не відомо чи вистане грошей.

Очевидно, кажете: »меню«. Вам приносять »ор д'евр« і зразу ж виникає тихе непорозуміння. Чекаєте на м'ясо до тих грубо краяних бурячків, або тонше — селери, а мадмуазель дискретно пильнує, щоб Вам подати м'ясо саме тоді, коли впораєтеся з »ор д'евром«. Якщо вже трохи володієте французькою мовою, — просите, щоб Вам подали рівночасно м'ясо з салатою, якщо ж ні, Вам доводиться звикати з'їсти наперед бурячки, тоді м'ясо, а коли, вже за французьким звичаєм, витерли хлібом дочиста тарілку з підливи, Вам приносять картоплю. Ви дивитеся на неї безрадно, але що ж робити? Проковтуєте пісну картоплю і запиваєте її вином, яке завжди стоїть на столі, і вже зрезигновано чекаєте дальших страв. Можете ще дістати якунебуть шпараґову квасольку, або варену цибулю, компот або овочі, врешті — сир і накінець чорну каву. Отак Ви з'їли обід з п'яти чи з семи страв, а коли ще перед обідом пробували слимаків чи устриць, то й з восьми чи дев'яти. Та на диво — Ви зовсім не почуваєте себе надто обтяженим і могли б хоч і зараз починати другий обід...

Це саме й є отой »савуар вівр«, який створив найлегшу й найсмачнішу в світі кухню та відому засаду, щоб від стола вставати тоді, коли б була охота ще щонебудь поїсти. Але до цього ствердження прийдете щойно згодом, а тепер Ви лихі на всі ресторани й рішаєте поступити в першу з краю крамницю та купити чогось їстивного, і цим надолужити поганенький обід. За хвилину несете довгий, як палиця »багет« і півліктя ковбаси та, замкнувшись у своїй кімнаті, починаєте їсти. На Ваше превелике здивування — вкусивши двічі хліба й раз ковбаси — зовсім утратили охоту до їжі. Що за диво? Обід був такий легенький, але, виявляється, зовсім вистачаючим для Вашого організму й далі їсти було б понад потребу. Ось Вам і розв'язана загадка, що турбувала Вас від першого дня Вашого побуту в Парижі. Ви ніде не зустрічали товстюхів! Усі парижани невисокого росту, тоненькі, а жінки — такі вже тендітні, наче одна в одну вибрані з журналу мод.

Цього вечора вибираєтеся в оперу, запросивши для товариства знайомих земляка й землячку. Договорилися, що вони зайдуть за Вами до Вашого готелю. Ось Ви вже й готові: в темному одязі з твердим коміром сніжнобілої сорочки та з рукавицями в руках. Щоб не турбувати Ваших знайомих, сходите вниз і чекаєте їх у »голі«, що виглядає, до речі, багато краще ніж Ваша кімната. Тут і столики, і глибокі фотелі, і квіти в скриньках під вікнами.

Ваші роздумування перебивають земляки, що саме вбігли в »голь« і трошки здивовано, трошки іронічно дивляться на Ваш вечірній одяг. Вони ж бо одягнені звичайно. Ідете попід аркадами вулиці »Ріволі«, переходите »Пляс Вандом«, вулицю »де ля Пе« й виходите на »Авеню де ль'Опера«. Ця дорога не довга, але дуже цікава, особливо для Вашої землячки. Там бо містяться преславні магазини »от кутюр«, які диктують моду всьому світові й які зодягають всіляких королевих, президентових, магарань, мільйонерш та цілі сузір'я кінових і театральних зірок земної плянети. Крім цього — рю Ріволі, — це центр біжутерійного промислу, яким так славиться Франція, зокрема ж незвичайною якістю фальшивої біжутерії та всіляких цяцьок, якими так люблять обвішувати себе представниці »гарної« статі.

І ось Ви стали перед паризькою Оперою, найбільшою в світі, яка творить типовий зразок стилю ампір завдяки своїм люксусовим прикрасам: у мармурі, золоченій міді, у скульптурах, у дзеркалах, жирандолях і т. д. Праворуч і ліворуч Опери простягається т. зв. »Гран Бульвар« з найвибагливішими магазинами, крамницями, кавернями, цукернями й кінами. До речі, кожна крамнична вітрина — це теж мистецька насолода. Для декорацій вітрин, власники крамниць не вагаються анґажувати найбільш визначних мистців-малярів і тому »навіть черевики творять вищуканий мистецький малюнок« — як висловлюється Леонід Полтава. Неоподалік Опери красується своїм грецьким стилем та коринтійськими колонами церква »Маделєн«, будована Наполеоном на славу своєї армії. Дивним збігом обставин — а може завдяки тонкому французькому смакові — по другому боці Сени, перекликається з Маделєн — друга будівля в грецькому стилі »Шамбр де Депюте« — французький парлямент.

Сьогодні в Опері йде »Аїда«. Ви вибрали цю оперу тому, що десь-колись — ах, як це вже здається давно! — Ви бачили її у Львові в Оперному Театрі, де, на жаль, тільки короткий час блистіла українська опера своїм непідробленим мистецтвом. Слухаєте першорядних, світової слави, солістів, зачаровані оркестрою, Вам подобаються танці й багаті пишні декорації, одяги й сценічні ефекти, але вистава видається Вам наче мертва. Звіряєтеся із свого враження Вашим знайомим, але вони дивляться на Вас поблажливо, мовляв, — провінціял, не може сприйняти цієї театральности в театрі, такої прикметної французам. Та під час наступної дії, Ви вже вловили слабе місце. Це — хори. Відспівавши свою партію, хор стоїть, спочиваючи, як на концерті. А Ви очима своєї душі бачите рух і життя групових сцен львівської опери, в яких хористи і статисти забувають, що вони тільки »хор« і вони живуть, сміються й плачуть, дивуються й обурюються разом з героями і творять справжню величну юрбу, чи справжнє »високе товариство« в сальоні, чи справжню процесію вірних, але ніколи не бувають бездушним хором, що має відспівати кілька точок на концерті. На перерві розповідаєте Вашим товаришам про львівську оперу, яку режисер Блавацький поставив був на такому рівні, що в цих часах ніяка опера в Европі не могла їй дорівняти. І... Ви вже не провінціял, і — вже Вам завидують щастя бачити і захоплюватися своїм, рідним мистецтвом.

Ваші земляки дякують Вам за запрошення в Оперу й просять Вас піти з ними до »Фолі Бержер« — відомого кабарету. Звичайно, не відмовляєте, ідете і пильно слідкуєте за багатою, майже на циркові ефекти програмою, в якій головну й виключну ролю грають гарні жінки, які за весь одяг мають якийсь серпанок, фіґовий листок, або й ніщо. Тут, у »Фолі Бержер«, Ви зустріли друге українське товариство, складене з »американців« (в тому часі багато було в Парижі українців — американських вояків), і паризьких українців у ролі »водіїв«. При виході, вже в більшому гурті, вирішуєте ще піти до »Табарен«, найдорожчого »буат де нюї« (нічний льокаль) у Парижі. Очевидно, запрошують і фінансують таку ескападу — »американці«.

Ось Ви вже за вигідним столиком біля естради, а над Вами »гарсони«, що вітрять добрий »пурбуар« (»на пиво«). Вони, очевидно, у фраках і Ви, зрозуміло, не можете замовити ніщо інше, як шампанське. Починається

»програма«. Дошки естради розкриваються наче віко скрині й звідтам поволі підлазить вгору якийсь звір, дослівно обліплений жінками. На залі притемнене світло, а бічний рефлектор сипле різними кольорами по рожевих статуях, які виконують під музику якісь згини, перегини, танці рук, шлють усмішки й цілунки публіці й за хвилину зникають разом із своєю звірюкою. Такі »номери« чергуються із співами, чи монологами. Звичайно, виступає ще якийсь »князь« Трубєцкой, що низьким перепитим басом співає »Очі чорнія«, або ж »Хрізантеми«, чи якась »дісез«, що скандує якусь лірику про любов, зраду й розпач.

Виходите з »Табарен« уже над ранком. Паризькі українці заявляють, що найвідповідніше тепер піти в »Ле Аль« (великий паризький базар), чи, як окреслив Золя — »Шлунок Парижу«, — і з'їсти славнозвісну цибулеву юшку, яка невтралізує надмір алькоголю. Звичайно, ціле товариство погоджується й блукає довгими й широкими просторами під бляшаними дахами, що згущують запах м'яса, риб, сиру, городини й овочів. Там же й смакуєте цибулянку, кращу — так думаєте тоді, о 4-тій год. ранку — за найкращий шампан, та все ж не таку, як український борщ.

Ще ходите якимись незнайомими вулицями й врешті спинюєтеся над Сеною. Перед Вами якийсь інший міст, зовсім відмінний від усіх. Дивують Вас при вході до нього якісь незугарні постаті, надщерблені війною і огидні ліхтарні, що дуже нагадують »реклями« підозрілих барів. Вам пояснюють, що це міст Олександра III. в доказ »дружби« Росії з Францією, подарований Парижеві, якого добре виховані та ще й промосковськи наставлені французи, — не могли не прийняти...

Після цієї прогулянки Вас не тільки болить голова й увесь день хочеться спати, але Ви теж багатші на досвід. Ствердили, що цей »здеморалізований« Париж, це на 99% чужинці. Це ті багатії з усіх країн світу, що їдуть у Париж прогулювати маєтки й для них влаштували практичні французи всі оті Мулєн Руж, Фолі Бержер, Касіно де Парі і сотки інших »бютік«. Для них теж існує »Гран Гіньйоль« — театр страхіть, у якому на сцені »ллється кров«, а від картин божевілля їжиться волосся на голові. Мабуть теж для них, майже в кожному французькому фільмі чоловік б'є жінку в обличчя...

Наступного ранку твердо рішаєте приглянутися іншому Парижеві. Хочете підглянути життя цього міста не як покупець-споживач дорогоцінних забав, але як гарячий поклонник цього вогнища науки й культури. Ще на набережній спинюєтеся при »букіністах«. Їх, цих паризьких »букіністів«, які від віків продають старі книжки в скриньках, прикріплених до муру, що відділює Сену від набережної, — описали й оспівали письменники й поети. Про них теж розповідають багато анекдот. Ось одна з них: одного разу, елеґантна пані, що йшла з шляхетним парубком, крикнула вголос: »Ах, який цей старий крам! Хто читає оте дрантя?« — »Це вчені, мадам!« — відозвався, низько вклонюючись старий букініст.

Бульваром »Сен Мішель«, на якому юрби студентів обидвох статів і всіх рас указують, що Ви зайшли в »Картіє Лятен«. Виходите на гору »Сен Женевієв« із її кульмінаційною точкою — Пантеоном. По дорозі оглянули паризький університет, славнозвісну — та й узагалі, що в Парижі не славнозвісне? — Соборну.

У Люксембурзькому саду даремне шукаєте між статуями всіх королев Франції, нашої Анни Ярославни. Підписи на статуях затерлися, а фігури дуже подібні одна на одну.

Переходите попри »Палє дю Люксембург«, у якій 1947 р. відбулася »конференс де ляпе«.

Бульваром »Сен Жермен« Ви зайшли до церкви »Сен Жермен де Фре«, у притворі якої є стара ґравюра, що зображує бій козаків з поляками під Берестечком. Напроти церкви, далі на бульварі, знаходяться дві кавярні: »Кафе Фльор« і »Ди Маго«, — улюблені місця пересиджування екзистенціялістів, мабуть тому, що »сам« Сартр мешкає в кутку біля тієї ж церкви. Нечесані хлопці й дівчата, в коротких, по коліна, штанах та з перевішеними через плечі светрами, рукави яких зав'язані під шию наче шаль чи хустка, просиджують годинами в цих кавярнях майже беззвучно з похнюпленими очима й похиленими головами. Вони мають теж у бічній вуличці свій нічний »бютік« — що носить таємничу назву »Табу«.

Ще сто метрів по бульварі »Сен Жермен« і опинюєтеся перед церквою св. Володимира Великого. Вас трохи дивує, що українська церква має таке чудове приміщення в самому центрі інтелектуального Парижу — на кордоні найпопулярніших кварталів: »Картіє Лятен« і »Картіє де Міністер е дес Амбасад«. Саме відсіля починається відоме »Ке д'Орсе« з французьким парляментом та Міністерством Зовнішних Справ, попри які порозміщувалися амбасади всіх країн світу з горезвісною »амбасадою« СССР на »рю де Гренель«...

Древній вигляд церкви ззовні зразу ж міняється, коли ввійти всередину. Зовнішня сіра »патина« дає місце веселим візантійським колірам. Відколи тільки Українська Католицька Місія дістала дозвіл від міста відправляти в ній Богослуження та в невеличких приміщеннях створити адміністрацію Місії, — оформленням церкви зайнялися українські малярі. Бачимо тут пастелі та іконостас Кричевського, сина, малюнки на стінах В. Ласовського та — надівсе — чудові візантійські ікони А. Яблонського. Крім цього, церква св. Володимира Великого в Парижі зберігає у своєму притворі пропам'ятну таблицю сл. п. Отамана Симона Петлюри. Таблиця і невеличка вуличка Расіна, на якій сталася трагедія та могила на Монтпарнаському кладовищі — це німі свідки отої сумної історичної події. Від церкви по вул. »Сен Пер« за п'ять хвилин Ви вже перед будинком ч. 2 на рю де Ліль, де міститься »Еколь де лянг орієнталь« з українським відділом. Відтам їдете метром до ОУРФ-у, основником і душею якого є синдикальний діяч п. дир. Іван Попович, що своїми зв'язками, рухливістю й приємною манерою поведінки зумів створити справді імпозантну організацію українських робітників.

На поблизькій вулиці стоїть великий понурий будинок, на якому видніють здалеку криваві букви »Парті комюніст Франсе«. Ці »милі« сусіди з понурого будинку весь час »захищають« пролетаріят, але це не перешкоджає їм бути власниками готелів, ресторанів, »кафейок«, підміських вілл, авт і дорогих любовниць.

Ви знову метром доїхали до станції Мартен Надо, щоб оглянути Православну Українську Церкву. Ідете вуличкою Ганіє Гю й в будинках 3-5 віднайшли бюра »Громади«, »Братства« й скромненьку капличку,

де неділями відбуваються Богослуження для православних українців. Тоді ще не було Комітету будови храму УАПЦ в Парижі.

Ви ще не бачили »Українського Дому«, отож і їдете на вул. Тен ч. 13, де в невеличкому городці пищається колишня аристократична палата, а тепер містяться деякі українські установи та Сестри Служебниці ведуть т. зв. »четвергову школу«. В цьому домі відбуваються теж менші імпрези, бо якраз великої залі в ньому немає.

З упертістю туриста ще відвідуєте »Бібліотеку ім. Симона Петлюри«. Їдете доволі довгою дорогою на вул. Галієра 23. По дорозі спинюєтеся на »Пляс де ля Батій«. Це ж звідси, від »Фобург Сант Антуан«, — вирушила юрба паризьких санк'юлотів і здобула »Бастілію« — тюрму-фортецю, в якій на той час сиділо кількох волоцюг і яким зовсім не хотілося виходити з цього вигідного й дешевого приміщення. Але це саме й був початок великої французької революції... На місці спаленої тюрми, стріляє в небо струнка колона, а »Фобург Сент Антуан« стало осередком меблярського промислу, чи, властиво, підробки всіляких стилів: різних людовиків, ампір, рококо, барокко і т. д., хоч старі парижани говорять, що куди чистіший, непідроблений стиль знайдете на »Клінянкур« — великому базарі, де продають старі речі.

Ви приїхали до Бібліотеки. Серед запорошених, темних стін, серед старих книжок і журналів, зустрінете там і старих, як оті книжки й стіни, пп. Довженка й Рудичева. Їхні посірілі обличчя й сиве волосся так добре гармонізують з цим архівом, що у Вас постає враження, наче б Ви попали в інший світ — у минуле. Бібліотекарі розказують, як збирали вони книжку до книжки, як просили, жебрали в людей дарувати для бібліотеки непотрібні книжки й журнали, й як, врешті, домоглися поставити гідний пам'ятник своєму Вождеві. Та й що ж? Прийшли новітні вандали, наскочили на бібліотеку, порили, понищили й велику частину вивезли в Берлін... А тепер ось тут — тільки ці рештки, що зацілили, та те, що вже наново призбирали... Такий глибокий біль і сум відбивається на обличчях двох стареньких дідусів, що й Вам якось невиразно під повіками...

Відтам Ви, врешті, поїхали додому. Коли Ви другого дня прокинулися із заслуженого сну, Ви згадали, що Ваш побут у Парижі швидко кінчається й Вам необхідно познайомитися ще з одною ділянкою українського Парижу, а саме — історичною. Тому Ви почали бігати по французьких бібліотеках. Відвідали »Насіональ«, »Мазаріні« та »Французький Інститут« і Ви могли на власні очі побачити прецінні документи, збережені людьми науки в далекій від України Франції в той час, коли варварська Москва на нашій землі, у наших бібліотеках і архівах винищувала й винищує всі сліди нашої слави й величі.

Із старих, пожовклих листків паперу виринули постаті великих українців, що перебували в Парижі, збагачували знання французів про Україну. Ось листи, рукописи, виправлення текстів Григора Орлика, що шукав — декілька сторіч перед Вами, — у цих же бібліотеках, — примірника Бопляна для свого батька, який перебував тоді в Солуні. А ось перед Вами й титульна сторінка першого й другого видання праці французького подорожника Бопляна »Опис України«. З інших матеріялів довідаєтеся, що »Щоденник« Пилипа Орлика зберігається в бібліотеці Міністерства Закордонних Справ. А ось багато даних про Марка Вовчка,

яка сто років тому перебувала в Парижі, слухала різних викладів, писала й перекладала французькі твори на російську мову, що й давало їй прибутки для життя. Завдяки своїм принадам та письменницькій славі, вона ввійшла була в найкраще тогочасне літературне товариство Парижу, в ньому й познайомилася з визначним видавцем Гецелем, який і видав її ж »Марусю« французькою мовою, разом з нею писав деякі повісті й оповідання, а найважливіше — виробив їй монополію на переклади таких авторів як Віктор Гюго, Жюль Верн та ін. Нашою письменницею зацікавився теж був Проспер Меріме, автор не тільки »Кармен«, але й історичної розвідки про Хмельницького та великий приятель Гоголя. Гоголь приїздив кількакратно до Парижу й про нього Меріме написав статтю в »Ревю де ди Монд« з обговоренням »Тараса Бульби«. Також відомою українською постаттю був Михайло Драгоманов. По різних французьких виданнях, працях, збірниках, журналах, порозкидувані його статті, розвідки, нариси, а то й довші праці.

Це вже останній день Вашого перебування в Парижі. Покидаєте його з жалем, бо Ви свідомі того, що нам, українцям, таки корисно перебувати й працювати в Парижі. Здається, з усіх націй світу, — найменше слідів перебування українців у Парижі. Всі оці »мости Олександра«, »пам'ятники Міцкевичеві« викликують заздрість. Але вони, рівночасно, вчать. Учать — не робити помилок.

Ми ніколи не повинні осмішити себе халтурними »мостами«, від погляду на які ніяковіють французи, ні не виступати з гістеричними псевдовикладами, як це зробив Міцкевич у своїх лекціях »слов'янської« філології, й якого французи мусіли зняти з катедри за його »науковість«. Ми можемо дати з себе справжню науку й справжнє мистецтво всіх видів, так, як це робили наші світлі попередники й так, як це продовжують робити сучасні українці в Парижі. Але — Париж для нас теж знаменита школа, в якій можна багато дечого повчитися. Це, в першу чергу, віками плекана, французька куртуазія — загальна чемність від санкюлота-»кльошара«, що спить під мостом — до амбасадора й дипломата. Бо французи вважатимуть Вас так довго нецікавим чужинцем — поки не відкриють у Вас »жантій-ома«. А »жантій-ом« (д.кентлмен) — з якої нації він не походив би, завжди знайде приязнь і підтримку навіть серед найвищих аристократичних кіл французької еліти. Так було колись з українським гетьманичем і французьким генералом Григором Орликом, що був заприязнений з усіми тодішніми аристократичними родами Франції, так було з різними нашими видатними громадянами, напр., з панею Н. Г. Русовою, яка з нагоди Міжнароднього Жіночого Конґресу своїми виступами та розмовами, так завоювала приявних там графинь, маркіз, баронес, що вони наввипередки запрошували п-во Русових до своїх палаців. Так буде й з нашими науковцями, мистцями, дипломатами, громадськими діячами, коли вони прибуватимуть у Париж з вислідами своїх праць, із своїми творами, безсумнівної мистецької вартости, чи з глибоко продуманими, навіяними глибоким патріотизмом і прагненням волі — політичними концепціями. Бо Париж — це не тільки колиска усіх нових наукових і мистецьких течій, але й безсмертного політичного гасла: »Воля, рівність, братерство«.

Пам'ятник лицарськости

(Передмова до поеми — в перекладі)

У 1525 році, під час війни між еспанським королем Карльосом V. і французьким Франціском I., відбулася велика битва під Павією, в Італії. У найкритичнішому моменті французький князь Бордон зрадив свого короля, перейшов із своїм військом на бік еспанців, чим і вирішив бій на користь Карльоса V. Французький король потрапив до полону і був перевезений у Толедо-Мадрід. З ув'язненим королем прибув у Толедо по нагороду і його підданий — зрадник князь Бордон. Альказар — королівський палац в Толедо — був малий, а щоб гідно погостити француза-зрадника, король призначив йому палац свого ґрафа Бенавенте. Однак, гордий лицар ґраф Бенавенте замкнув брами перед Борбоном, погорджуючи зрадою.

Цю історичну подію відтворив поет, прозаїк, драматург та історик Анґель САВЕДРА, Дюк де Рівас (Angel Saavedra, Duque de Rivas) у прекрасній поемі »Вірний кастілієць« (Un castellano Leal). Відтворення сцен в Толедо з 1525 року — це не щось випадкове чи вишукане, а це утвердження безприкладної вірности своїм ідеям, передусім — вірности лицарської непокори й гордости, яка в ніякому разі не визнає, крім чесного бою, жодної зради. Немає ніякого сумніву, що ця лицарська духовість за старих лицарських часів мала свою найвищу ціну між усіма культурними народами; навіть найзавзятіші вороги цінили її і шанували. Здрібнів людський дух, а з ним відмерла лицарськість, помер аристократизм духу; підступ і зрада породили насильство й жорстокість, що часто переходять усі відомі форми варваризму...

Анґель САВЕДРА народився в Кордабі, у 1791 році. Його батько — це старий еспанський аристократ Хуан Мартін бе Сааведра і Марія Домінґо Рамірез де Бакедано і Кіньонєз (таке довге родове прізвище з іменами, — Д. Б.), а мати з роду маркізів де Андія і Віллясінда. Анґель Сааведра вже від шостого року життя належав до Лицарського Ордену Справедливости на Мальті.

Першими його учителями були французькі втікачі, радники консисторії Тостін і Бордес, які навчали його латини, французької мови, історії, математики і малярства. У 1805 році батьки віддали Анґеля у Семінарію Ноблеси у Кордобі, де він був найкращим учнем і багато більше знав, ніж його професори. За участь у протикоролівському повстанні в Ескоріялі у 1808 році, був арештований (на 16-му році життя) і від смерти врятувало його всенародне повстання проти французів. Учасник багатьох боїв проти Наполеона, а в битві під Оканья одержав 11 небезпечних ран. Лікувався в Кадізі. У 1822 році був вибраний до парляменту в Кордобі, був його секретарем і голосував за зречення короля Фернанда VII, за що був засуджений на смерть і мусів тікати закордон. Втеча та не була також простою, бо приятелі мусіли вжити проти самого Сааведри сили, щоб він рятувався від смерти.

На вигнанні (Ґібральтар, Італія, Мальта, Париж, Марсилія, Орлеан, Турс), що разом тривало повних десять років, Сааведра з туги за батьківщиною почав писати свої поезії. Він цілий час вірить у Божу справедливість; вірить, що терпіння його будуть винагороджені. В Еспанію

повернувся в 1834 році, щойно по смерті Фернанда VII. З того часу бачимо його на різних важливих державних постах: сенатор, амбасадор у Парижі, прем'єр королівського уряду (1854). Помер в 1865 році.

У 1825 написав поему »Вигнанець«, в 1828 — »Маяк на Мальті« та інші, між ними також »Вірний кастілієць«, що окремою книжкою появилася в Мадріді в 1841 р. п. з. »Історичні романси«. Всі історично-епічні поеми Сааведри — глибоко ліричні, надхнені ідеалізмом і нагадують стилево барокковий вірш.

З драматичної творчости найкраща його драма »Дон Альваро«, перший раз поставлена в 1838 році в Мадріді; з трагедій — »Обдурення в мрії« (1844), з комедій — »Ти стільки вартий, скільки маєш« (1840).

Більшість істориків еспанської літератури Сааведру відносять до найкращих романтиків, а Анґель Вальбуена Прат твердить, що в його особі еспанський романтизм досяг найвищої точки тріюмфу. Немає ніякого сумніву, що у »Вірному кастілійцеві« великою мірою відзеркалені й особисті духові переживання поета; цілком певно, як це підтверджує біографія поета, що духова горда впертість і прямолінійність Бенавенте — це особиста непохитність Сааведри, хоч подібних типів еспанська історія й література знає тисячі.

Мадрід, у квітні 1955 Р. Б.
Д-р Дмитро Бучинський

* * *

Анґель Сааведра

ВІРНИЙ КАСТІЛІЄЦЬ

Перша пісня

— Привіт вам, шляхто й гербоносці,
Міцного роду і герба!
Нехай до вас ніколи в гості
Не прийдуть задуми раба.

Мене боронить вірна брама.
На славу Бога! Не ввійти
Сюди тому, хто звик світами
У зраді й підлості іти.

Хоч заслужив в еспанця злота,
Свого продавши короля, —
Сюди не ввійдеш ти, підлото,
Хіба розступиться земля!

Свояк ти королівський... Може...
Та я — сестрінець! Близько трон
До Бенавенте. Як негоже,
Що звешся князем ти, Борбон!

Я маю з-поміж привілеїв
Один — святої висоти:
Еспанець я, і я своєї
Не сплямив честі, так як ти! —

Із палацу, де брама дужа
Трикратно замкнена була,
Гримів той голос — голос мужа
З гірською гордістю орла.

А перед брамою тією
Сидів на чорному коні
французький граф. Його лілеї
В щиті були такі брудні...

Чекав запрошення у палац
Борбон між пажів. Почекай!
Ще брама ця не відчинялась
Тому, хто зрадив рідний край:

Коли під Павією битва
Кипіла — здався у полон,
Забувши присягу й молитву,
З полком французький князь Борбон.

І до Толеда білим світом
Пригнав Борбон свого коня,
Щоб імператору вклонитись
І честь — на злото розмінять.

Друга пісня

В чудовій і просторій залі,
Одній із кращих на землі,
В толедськім славнім Альказарі,
Що знає славу королів,

Біля масивного, тяжкого,
Із позолотами стола,
Сама накидка для якого
В Неаполі ткана була,

Перед фотелем маврітанським,
Що височів перед столом
І мав на спині герб еспанський
З імперським сяючим орлом, —

Стояв еспанський імператор,
Найперший з перших в цім краю —
Шляхетнокровний Карльос П'ятий,
Непереможний у бою.

В германській мантії, що білим
І злотом вишита була,
Що короля могутнє тіло
Спокійно й вільно облягла;

У злотом вишитім корсеті,
Що в тіні мантії не гас,
Що пестив би погляд і поетів
Дорогоцінністю прикрас;

Із знаком руна золотого
(Шляхетний знак усім втямку!),
Що опадав на груди в нього
На миготливім ланцюжку;

В береті, хвилями зігнутім,
Із білим пір'ям, а при нім —
Найкращим в світі майстром кутим
Бранслетом, дивно-дорогим;

З обличчям свіжим, повнокровим,
(Хоча вже стать немолода)
Яке обрамили чудові
Русяві вуса й борода, —

Стояв володар. У правиці,
О бік опертій, він отак
Стискав блискучі рукавиці
І з янтару тяжкий держак,

А в лівій, добрій і ласкавій —
Він жезла сяйного тримав, —
Еспанії красу і славу,
Тягар обов'язків і прав.

Із комендантом — вірним сином
Імперії, говорить він
Про нові і старі руїни,
Про підшептів непевний дзвін;

Про в'язня: Франція ж забути
Свого не зможе короля!
Та про Німеччину, де Лютер
Нові шляхи благословля...

Зненацька — тихий тупіт коней
Росте, зростає, нароста.
Аж перед палацом з розгону
Спинилось. Тиша... Вагота...

Щось сталось у передпокоях,
І знову втихло між колон, —
Аж двері власною рукою
Прегордий відчинив Борбон!

Він проклинає все на світі,
Втикає погляд — наче ніж,
І Бенавенте проучити
Він вимагає чимскоріш.

Еспанський комендант прохає
Пробачити. Все буде вмить!
(За що? — і сам того не знає,
Та етикет двора велить).

Ледь здивування приховавши,
Обурився він... (та лиш лицем, —
Таке трапляється не завше
Із цим гартованим бійцем!).

На мить єдину імператор
Теж завагався, хоч мисль — жива.
Він мав французові сказати
Якісь розрадливі слова.

Але в душі — радів безмірно
За графа Бенавенте він,
І гордий був: еспанець вірний
Нечесті не схилив колін!

Такими підданими може
Пишатись він в усіх краях,
Бо ж честь і гордість на сторожі
Всього життя — поставив граф!

Але й Борбоні ж бо мусить
Подякувать за жест в бою... —
І у шаноби повнім русі
Він гордість стримує свою.

Гукнув гінця. І тим же ментом
Гінець стискає поводи:
Він мусить графа Бенавенте
Мерщій покликати сюди!

Третя пісня

Ось лектика з'явилась, мірно
Погойдуючись на руках:
То в супроводі пажів вірних
Наблизився до брами граф.

Це був старик з сухим обличчям,
Із суворим виразом святих,
Лиш очі, наче зорі ніччю,
Іскрилися з-під брів густих.

Які шляхетні риси!.. Входив
У палац так поважно граф.
Ця постать викликала подив,
А при наближенні — і страх.

Ясним Валенсії пурпуром
Покрито плечі; набоки
З ліонської тонкої шкури
Звисали різані пряжки;

Із ґаллісійської тканини,
Білішої за чистий сніг,
Був ковнір і ясні хустини,
Що в Барсельоні ткали їх;

Зелений плащ; вогнем рум'яним
В береті — сяйво янтаря,
А ґудзики, із шовку ткані,
Злотистим відсвітом горять.

Без руна граф (хоч руно має):
Не люблячи чужих відзнак,
Граф Бенавенте зодягає
Лиш Калятрава рідний знак.

Крутими сходами із долу,
У сяйві алебард і рук,
Граф підіймається поволі.
Його сокир вітає стук, —

То стукіт почести і шани,
То знак, що в палац увійшов
Магнат, свого достойний пана —
За честь, за меч, любов і кров.

В сальонах пажі перед графом
Вклоняються. Поклін, поклін...
Високі двері із розмахом
Відчинено. Проходить він.

І кроком певним і ноблівським,
Не знаючи про слово страх,
Іде в кімнату королівську
Без повідомлень гордий граф.

Монарх тим часом у задумі
Схливсь на різьблений держак.
Нікому ж він не хоче глуму
Ані образи. Бути як?

Борбонові багато винен
(І ще багато зробиш ти...),
Та графові король повинен
Найвищу шану принести.

О, нерішучосте! Нікого
Ти до добра не довела!
Вілляр, павійська перемога —
Обоє в мізку, мов стріла.

І Карльос П'ятий у фотелі,
Людей приймаючи своїх,
Відгонить мислі невеселі
Про недоречність, біль і гріх.

Суворо граф його вітає.
Одним коліном — на землі,
Та накриття він не скидає,
Сестрінок гордий королів!

В душі пом'ягшав імператор,
Лихих думок минає дим.
Прохає дружньо графа встати,
Розпочинає мову з ним.

Холодний голос... Та тепліють
Вже імператора слова:
Французуа-князя він воліє
Так, як той хоче, вшанувать. —

Схиливши голову в пошані,
Не знаючи про слово страх,
Перед своїм високим паном
Рішуче мовив чесний граф:

— Я — ваш, королю. Вашу волю
Уволити завжди готов.
І ваш наказ завжди уволю,
Віддавши все: і дім, і кров.

Я ваш, королю, і довести
Це зможу завжди, будь там що.
Але мого сумління й честі —
Я не запродам ні за що!

В моєму палаці — Борбона?..
Ви велите — хай буде так. —
Збезчестить це мої ікони,
Мій гордий рід, мій чистий знак!

Я вийду з палацу... Я жити
В Толеді маю де завжди...
Щоб зрадою не заразитись —
Я більше не ступлю туди!

А вийде з палацу Борбона,
Я повернуся, щоб навік
Вогнем очистити ікони,
Ввесь дім. — Промовив і поник.

Граф Бенавенте так промовив,
Поцілував у руку. Встав.
І, не сказавши більше й слова,
У залях палацу розстав.

Лиш починалося світання —
Почувся тупіт крізь туман:
На час чужого гостювання
Свій палац кинув гордий пан.

І дивувався Карльос П'ятий
З шляхетности (така земля!),
Що вміла вище цінувати
Еспанію ніж короля!

Четверта пісня

Барився недовго той Борбона
В толедськім домі. Відчував,
Що граф його хамелеоном
В душі щоденно називав...

Поїхав князь, і пишні пажі,
І варта подалась за ним,
Вдоволена... І ночі сажа
Осипалася... Сивий дим

Повився у місячному сяйві,
Занепокоївсь ночі птах... —
Вогню затанцювало сяйво
По стрімко піднятих дахах.

Чорніє, гусне дим ядучий,
З дахів над палацом звиса...
Вже непроглядні диму тучі
Закрили чисті небеса.

І раптом вибухло над дахом,
Над другим; кров'ю — між колон!
Аж у принишклих водах Тахо
Затріпотів страшний вогонь.

Росла, дикішала пожежа,
Блищали хмари від заграв;
Вогонь струнке високі вежі
І пишні стелі пожирав.

Заголосили дзвони; ментом
Міщани кинулись туди,
Де над маєтком Бенавенте
Червоні виросли сади.

Цокоче кінь... То імператор
Летить, щоб лихо зупинить,
Щоб зменшить біль, щоб врятувати...
Хутчіше! Цінна кожна мить! —

Усе даремно. Все згоріло, —
Та щось лишилось по добі:
То ж кастілійську вірність втілив
Згорілий палац у собі!

Ще й нині в сонячних завіях
Біля дорожних перехресть
В Толеді мури височіють,
Мов пам'ятник, що зветься: честь.

(Перекл. з еспанської **Л. Полтава**, Париж, 1955*)

*) Перекладач висловлює п. д-р Д. Бучинському подяку за звернення уваги на цей твір і допомогу під час праці над перекладом.

Василь Кучер

Устим Кармалюк

(Уривки з роману)

(7)

17

Кармалюк сидів на дубовому пні, підперши обома руками важку голову. Він дивився на пригасаюче багаття, що ледве жевріло червоними жаринами в теплому попелі і, здавалося, не чув розмови своїх побратимів. У верхов'ї лісу гойдалися могутні корони вікових дубів, шуміли гіллям височенні сосни. Рвучкий вітер бушував над лісом, і дерева то гули грізно й тривожно, то шуміли тихо і причаєно. Але тут, за озером, на грузькому болоті, було тихо, ніби в теплій хаті під Новий рік, коли надворі бушує хуртовина, а на столі блимає каганець, і його вогник навіть не мигне від скаженого вітру, що б'ється об вікно. Затишно в цьому лісі і безпечно, коли біля тебе сидять вірні хлопці, а округ по кущах стоїть надійна варта.

— Розуму не доберу, що нам діяти, — продовжує Захар Блажкун, раз-у-раз поглядаючи на зажуреного Кармалюка. — Що нам діяти, отамане, з таким розбосм? Учора в Кальній Деражні за одну ніч вкрадено чотири пари коней. Усіх з стайні вивели. Сьогодні в Ходаках під нашим носом знову схопили конокради шестеро. І все з бідноти беруть. Чоловік з останнього вибився, щоб стягнутися на конячину, а вони вкрали. Кого ж вони грабують, бісові душі? Своїх, чи що?..

Старшини запалювали люльки, і Кармалюк заговорив:

— Тільки ви не думайте, що конокрадів можна зловити за одну ніч. То волоцюги хитрі, мов чорти, і прудкі, як вітер. Спочатку треба знайти їхніх спільників — тих, що виказують, у кого треба й можна вкрасти коня, і тих, хто переховує і перепродує крадених коней. Напитайте собі по селах надійних людей, і хай вони придивляються та прислухаються до всього. Конокради передають коней з рук на руки. Часто вони і не знають того, кому передають, бо їх тут ціла зграя. Передають по прикметах. А які ці прикмети? Колись давно я чув, що такою прикметою для конокрадів була кінська голова, череп. Лежить такий череп у воротях, ніхто на нього уваги не звертає, а для конокрада — це і є потрібний знак. Він прижене в село крадених коней і одразу в ті ворота веде, під якими кінська кістка біліє... От як вони роблять. Придивляйтеся й до цього...

— Спасибі за раду, — сказав за всіх Захар Блажкун.

— І ще одного не забудьте, — продовжував Кармалюк. — Нашого Чорноморця, Івана Дроздова*) треба ближче познайоми-

*) До вигаданого москаля »Дроздова« автор додає прізвище Чорноморця — історичної особи, українця з Одещини. — ред. »В. Ш.«.

ти з маєтками. Слід звести його з нашими людьми по селах і хуторах. Він дуже гарячий, і ви його не випускайте покищо наперед. Хай більше придивляється і слухає, бачить і примічає, як тут, на Поділлі, люди живуть...

... Кармалюк вже обіймав Захара Блажкуна, тиснув руку Ількові Сотничуку, як над лісом двічі прокричав пугач. Хлопці насторожились. Це був умовний знак вартових. Що там у них могло трапитись? Кого принесло в табір о такій порі? Кармалюк прислухався.

По той бік болота шелеснули кущі, і, прогорнувши гущавину очеретів, на плесо вийшов вартовий, ведучи за собою старого бандуриста Діброву.

Побачивши бандуриста, Кармалюк насторожився. Перед ним виринули рідні Головчинці, своя, кладена в зруб, хата, перед очима постала жінка Марія, троє синів. Кармалюк пильно вдивлявся в очерети, ждав, що слідом за бандуристом Дібровою ще хтось буде йти. Може, котрийсь з синів чи навіть сама Марія. Але очерет стояв рівний і високий, навіть не загойдався. Старий Діброва прийшов до табору сам.

— Як живете, діду?

— Драстуй, сину, драстуй, — низько вклонився Діброва.

Він тупцював круг отамана, прикладав шкарубку долоню до вуха, щоб почути його мову. Дід відповідав Кармалюкові не в лад, бо недочував, і все розповідав своє: як він шукав Устима по селах і ярмарках, скільки доріг сходив і людей перебачив заради цього. Правда, він не насмілювався розпитувати кожного стрічного бурлаку про Кармалюка, але серцем чув, догадувався, знав, що Кармалюк тільки десь тут, у цьому краю.

Кармалюк подивився на старшину, зажурено похитав головою:

— Як же він постарів, і, видно, оглух... А здається, ніби ще вчора пісень нам співав... На бандурі грав...

— Що кажеш, сину? — наставляв вухо дід.

— Добрячий ще дідок, кажу хлопцям, — відповів Кармалюк, нахилившись Діброві до вуха. — Кажу — дебелий дідок, не підтоптаний.

Діброва недовірливо глянув на отамана, зміряв поглядом старшину, але, помітивши на їхніх обличчях лагідну посмішку, байдуже махнув рукою:

— Де там! Був кінь, отамане, та з'їздився. Загубив і мене посіпака...

— Хто?

— А хто, як не Ханенко. Як згоріла його гуральня, а тебе впіймали та повели на суд, просвітку ми не бачили. Тоді й мене взяли до двору. Виказала якась шельма. Били дуже тяжко осавули, по голові били. А я мовчав. Не діждете, думаю, од мене слова. Все про тебе і твоїх спільників допитувалися. Хто вони, як називаються, звідкіля родом? Нічого їм не сказав... Від тих побоїв і глухнути почав. Торік на одне вухо оглух, а тепер уже й друге часом почало закладати... Почув про це Ханенко

і вигнав мене з двору під три вітри. Нащо глухий каліка панові? От і пішов я в світ, по людях тинятися...

— Не журіться, діду, — сказав Кармалюк. — Зостанетеся в нас, пісень будете хлопцям співати...

— Ну, як, братове, приймемо діда, чи ні?

— Приймемо! — загукало кілька голосів.

Дід вклонився на всі боки, подякував за ласку і дав слово вірно служити повстанцям. Було вирішено влаштувати його в першій ватазі, у Захара Блажкуна. Нехай ходить по ярмарках і селах та розпитує людей, котрий пан дужче знущається з кріпаків чи, може, навіть торгує батьками й дітьми. Бо конем гасати чи піхтурою йти старому Діброві вже не сила.

Захар Блажкун хотів одразу й забрати з собою бандуриста, але Кармалюк зупинив:

— Сідайте, діду. На дорогу годиться посидіти, — і сам присів біля Діброви на вогкій траві.

За отаманом посідала вся старшина. Кармалюк довго мовчав, перебираючи пальцями густу траву, наче шукав у ній чогось, не наважуючись почати розмову. Він, певно, не хотів, щоб його зараз слухала старшина, але відіслати її звідси вже не міг. Тому й почав розпитувати діда стороною про Головчинці, про пана Ханенка і взагалі про новини в повіті. Він натякнув, що збирається скоро навідатися до рідного села, побачити Ханенка та його гуральню.

— Ой, що ти, отамане! — замахав на нього обома руками Діброва. — Забудь і думати про Головчинці. В село солдатів повно нагнали. Сторожа день і ніч стоїть навкруг села, на тебе чекає. Ждуть, поки ти з'явишся жінку й синів провідувати...

Кармалюк похилив голову, спершись ліктями на коліна. Краще було й не починати цієї розмови про жінку й синів, бо вона знову боляче пекла серце, навівала гірку печаль. Та Діброва не знав цього й провадив далі:

— По всіх церквах уже другий місяць анафему тобі оголошують, і читають публікацію, щоб люди усі твої прикмети запам'ятали. На зріст два аршини і шість вершків, коси русяві, очі блакитні, бороду голить, переднього зуба нема... Боронь тебе, Боже, з'являтися о такій порі в Головчинцях!..

Кармалюк випростався і стиснув кулаки, підійшов до Діброви:

— А як же Марія живе? Як сини мої? — голосно промовив він, мало не скрикнувши. Його дужий голос покотився лісом, вдарився об зелену стіну очеретів. Десь на болоті знялися наполохані качки і прошуміли над головою. Кармалюк ходив по галявині широкими кроками, обличчя його наливалося кров'ю, ніздрі широко роздималися. Всі добре бачили, що в отамановім серці наростає велика буря і треба її вчасно зупинити. Захар Блажкун почав сіпати за полу старого бандуриста, показуючи йому очима на грізного Кармалюка. Діброва, нарешті, зрозумів, чого від нього хочуть і змінив тон своєї розмови.

— Дякувати Богові, жінка і сини живі й здорові, — відповів Діброва. — Просили низько тобі кланятися. Марія знає, як тобі важко прийти до них і через те не гнівається. Сини твої ростуть, як після доброго дощу... Іван скоро женитися буде... А Остап вигнався, як молодий дубок... Менший уже коней пасе...

Кармалюк зідхнув, і очі його заблищали.

— А хазяйство ж їхнє як іде? — запитав він.

— Марія коня купила на хазяйство. Для Івана все, на весілля йому дбає, — пояснив Діброва.

Кармалюк одразу підняв голову, і обличчя його засяяло якимсь внутрішнім вогнем, що пробивався десь з глибини, мабуть, від самого серця. Блакитні очі округлились, подобрішали, спалахнувши сліпучими іскорками. Отаман немов ожив, став веселіший і, здавалося, забув, що біля нього сидять люди. Він одійшов від них убік і почав говорити сам до себе, тихо й повільно ніби роздумував уголос:

— Син жениться... Весілля скоро в моїй хаті буде, а мене й досі там нема. Бач, яке щастя, хазяїнами поставали, коня купили на хазяйство. І все самі, без мене. Помагай їм Боже... Не журіться, діти, я скоро прийду до вас, — бубонів Устим, але раптом спохватився і, соромливо озирнувшись на старшину, весело запитав: — Чого ж замовкли і носи повішали? Хіба не чули — мій син жениться! Уставайте, хлопці! Діла ж у нас скільки всякого зібралося! Треба скрізь встигнути...

Старшини підвелися і рушили за Кармалюком в густі очерети.

18

... Кармалюк думав про Марію. і йому здавалося, що він ніколи не стояв перед судом у Кам'янці, що на той суд ніколи не приходила Марія, що малий Остап не бачив його, закованого в кайдани і в арештантській одежі. Йому здалося, що він зараз уже зовсім вільний і цю в'язку хмизу несе до своєї хати в Головчинці. Ось вибіжать йому назустріч діти, і він знову розповідатиме їм казку про хитрого зайця, який обдурив лисицю.

Ось уже й хата. тільки не його. Біля хати з високими вікнами, край битого шляху, стоять чиїсь вози і бричка. Устим скоса розглядає їх. не підводячи голови. Він скидає на дривітню в'язку але до хати йти не наважується. На поріг вибігає хазяйка Ходаківської корчми, гладка і корената Тетяна. Витираючи фартухом червоні руки. вона гукає до Устима:

— Михайло! Поклади хмиз та наноси води в діжку. Вічно ти огинаєшся від роботи...

Кармалюк бере дерев'яне відро й ключку, йде до криниці. Він носить воду по піввідра. але діжка вже майже повна. Він навмисне затримується біля криниці, до корчми зайти не може, бо вози й бричка ще стоять біля воріт. Нарешті до брички підходить якийсь панич, на вози сідають солдати, і на дорозі вже курить пилюка по їхньому сліду.

— Хай вони тобі вигорять, — кидає бриля на лавку Устим, навіть не глянувши на Тетяну. Вона прибирає з столу недопиту горілку, закуску і хитро підморгує до Кармалюка:

— Сам поліцмайстер був...

— А хоч би й цар — мені однаково, — гримає Кармалюк і надовго затихає на лавці коло вікна. Тетяна вже знає його вдачу. Краще не зачіпати Устима, коли він так спохмурнів. З того часу, як його привіз сюди Захар Блажкун, якому Тетяна доводилася далекою родичкою, в корчмі все пішло інакше. Тетяна була замужем за корчмарем-вихрестом, життя її проходило в достатку, але волі і щастя вона не знала. Дні її минали серед пиятики і розгулу заїжджої шляхти і багатих подорожніх, яким вона повинна була догоджати й прислужувати. Вихрест спочатку примушував до цього, а потім просто привчив. І коли Кармалюк з'явився в корчмі, Тетяна немов ожила. Вона землі не чула під собою, впадаючи біля Устима, бо знала ще замолоду про його славу й подвиги... Їй часом аж не вірилося, що це насправді цей самий Кармалюк, що про нього ходять леґенди і складаються пісні. Тетяні було важко звикнути до того, що Устим Кармалюк живе в неї за пахолка і його треба лаяти на людях, щодня посилаючи на різну роботу, щоб хтось, бува, не помітив у ньому підозрілого й дивного наймита. Отже, на людях Тетяна бережлася, а коли чоловік виїздив з корчми, вона щебетала біля Кармалюка, зігрівала його ласкою, але він був байдужий і холодний до Тетяни. Ось і зараз він такий неприступний сидить...

Тетяна, пораючись біля печі, голосно зідхнула. Кармалюк знову навіть не ворухнувся. Наче Тетяни для нього в хаті не було. Ну, що він там зобачив у вікні, що влип очима? Осінні хмари пливуть над сірим лісом, по дорозі вітер жене куряву, і в її клубках кружляє пожовкле листя. Надходить вечір, і холодно стає надворі.

— Може, лежанку протопити? — питає Тетяна.

— Я сам, — підводиться Кармалюк і виходить з хати. Він приносить сухого хмизу, кладе його в лежанку і сам розтоплює, присівши навпочіпки в кутку.

Вечоріє. В сінях хтось стукає, просячись до хати. Кармалюк відчиняє подорожньому двері і, не діждавшись поки той зайде, вертається і присідає до своєї лежанки.

— Слава Йсу, — вклоняється білявий хлопчина, — а шинкарка вдома?

— Навіки слава. Дома, — не обертаючись до хлопця, відповідає Кармалюк.

Хлопець переступає поріг і роздивляється хату. Біляве волосся низько спадає йому на лоб, а в ясноблакитних очах світиться втома. Одежа на ньому проста, латана, ноги босі, брудні. В руках він тримає високого ціпка. Видно, що прийшов здалека. Кармалюк уже хотів заговорити з ним, але нагодилася Тетяна.

— Прошу, пані, — знову низько вклоняється хлопець. — Може, ви чули, пані... У нас коня вкрадено... Я шукаю його...

Тетяна притулила до губів пальця, потягла хлопця до другої кімнати. Кармалюка кинуло в холод, і він скочив до дверей, причаївсь. Перших слів він не міг розібрати. Тетяна промовила їх пошепки, але потім до нього долетіли голосніші уривки з розмови за дверима.

— Скільки ти даси? Кінь пропав давно, шукати його треба далеко, — долинав Тетянин голос.

— Я багато не можу дати, пані. Батько мій бідний, в Сибіру був... Тепер, кажуть люди, він вернувся, але я ніяк не знайду його, — сказав хлопець.

— А хто твій батько? — запитала Тетяна.

— Кармалюк, пані, — прошепотів хлопець і голосніше додав. — Шляхта говорить, що це він краде в людей коні, а я не вірю. Нащо б він і в нас украв?

Двері рвонулися і мало не полетіли з петель. На порозі виріс Устим Кармалюк. Погляд його був страшний, очі палали вогнем. Втупивши очі в хлопця, він, здавалося, ждав почути ще раз від хлопця правду. Він боявся, що то привид, що його знову обдурено. В очах тремтіла сльоза. Хлопець теж стояв мовчки, недовірливо, спідлоба міряючи поглядом старого й сутулого пахолка. Але обличчя його мінилося, світлішало, хлопець раптом гойднувся і тихо скрикнув:

— Тату! Таточку...

— Остапе! — гукнув Кармалюк і кинувся до сина.

Він схопив його на руки і почав міцно пригортати до грудей. Він гаряче цілував сина, гойдав на руках, потім поставив на землю і відчув у серці якесь хвилююче, давно незнане тепло. Перед Кармалюком стояв уже не той Остап, який колись виказав його на суді. Перед ним був вродливий і міцний підліток, з м'яким пушком, що пробивався на верхній губі. Від нього віяло чимсь рідним і недосяжним.

— Дитино моя! Як же ти забився так далеко? І не страшно було йти лісами? А як же кінь отой? Де він, кажеш, подівся? — говорив Кармалюк, посадовивши хлопця на ослоні, а сам присів перед ним навпочіпки. Почувши про коня, Остап метнув оком на перелякану Тетяну і опустив голову. Тетяна стояла серед хати, безпорадно скубла шлярку на фартусі.

— Вийди звідси, молодице, — устав Кармалюк. — Не оскверняй своїм оком мого сина. Я про коня потім з тобою поговорю...

— Отамане! То напасть на мене... Я того діла давно одцуралася... Повір мені! — благала шинкарка.

Кармалюк мовчки взяв її за плечі і, випровадивши за поріг, щільно причинив двері. Остапові це сподобалося, і він, затуливши долонею рота, тихо засміявся.

— Отакий з мене батько, Остапе, навіть гостинця тобі не маю, — сказав Устим.

— То дарма, аби самі живі й здорові були, — весело відповів Остап.

Вони сіли поруч і повели щиру й задушевну розмову про домівку. Хата їхня ще міцна. Правда, хлів похилився, але його взявся полагодити сусіда їхній, дядько Опанас. Вони купили коня і думали в тому хліві його поставити, а от маєш мороку. По всіх селах почали коней красти, і всі кажуть, що то Кармалюк робить. »Але нащо ж він тоді украв єдиного коня в своїх дітей?« — не раз казала людям мати. Та хіба їмуть їй віри? Отож і розійшлися вони всі шукати коня. Іван пішов на Молдавський шлях, він, Остап, у ці краї. Важко одній матері з ними, і вона надумала після Різдва оженити Івана. Все якась полегкість буде. От тільки йому, Остапові, ніякої полегкости не ждати вже. Гнівається мати все на нього. Він уже й з дому не раз тікав.

— Цвікають у вічі всі: »Ти батька виказав«, — похмуро промовив Остап. — А хіба я хотів цього? От і втік з дому, блукав по шляхах і на ярмарку. Усе вас шукав, у чумаків розпитував. Ну, мене поліція впіймала і назад до матері одвела. По етапу...

— Остапе, що ти говориш? Стривай, стривай, — злякано зупинив його Кармалюк. — Може, ти вигадав це все? Не могло такого бути, я не вірю...

— А от було, — тихо сказав Остап і замовк.

Кармалюк насупився і не знав, що відповісти синові.

У вікнах тужливо завивав осінній вітер, торохтіло в шибку оголене гілля. Кармалюк не зогледівся, як приїхав з міста Тетянин чоловік-вихрест, не чув, коли вони полягали спати. Перед ним був його син, дивний і загадковий Остап. Іноді Устимові ввижалося, що це не його син, а якийсь чужий хлопець, зовсім і не схожий на колишнього слухняного і лагідного Остапа. Куди ж тільки Марія дивилася всі ці роки? Що вона робила з ним? Ні, ні! Це страшно...

— Добре, що я знайшов вас, тату, — знову озвався Остап. — Тепер я не вернуся додому. Я буду у вас служить... Я вмію на коні їздити...

— Викинь це з голови, Остапе, і забудь, — суворо сказав Кармалюк і помітив, як хлопець здригнувся в плечах, тихо схлипнув.

Устим постелив долі рядно й кожуха і поклав Остапа спати. Вони довго лежали, міцно обнявшись, ніби прислухалися, як грізно гудуть у лісі сосни і скиглить за вікном осіння ніч.

— Спи, синку. Я вам цілу пару коней добуду. Та хіба таких, як ваша шкапа? Тільки слухайся матері...

— Не можна нам одразу пару коней, — зауважив Остап. — Усі побачать і догадаються. Знову матір поліція забере...

— Ну, я грошей дам, — заспокоїв його Устим.

Остап не відповів батькові, а тільки дужче пригорнувся до нього і скоро заснув.

Ще до схід сонця вони вийшли з корчми. Кармалюк провів сина до перехрестя, і тут вони попрощалися. Тричі поцілувавши Остапа, він сказав:

— Не приходь, сину, до мене. Малий ти ще... А поки слухай матір, не зобіжай її...

Остап пішов, не оглядаючись. Він повернув з лісової стежки на шлях і йшов усе далі й далі понад ровом, а закам'янілий Кармалюк стояв і дивився йому вслід. Синова постать двоїлася і розпливалася в його очах, але він навіть руки не підняв, щоб витерти з очей сльозу.

19

... Від тих спогадів про рідне село й сім'ю Кармалюк ставав похмурий і мовчазний. Він думав про Остапа і картав себе за те, що не дотримав даного слова. Ось і зима вже минула, а він синам і жінці навіть звістки не подав про себе. Що там у них робиться тепер? Може, Остап знову втік з дому? А як Іванове весілля? Чи справили його, чи ні? Коли справили, то хто ж був за посадного батька?

Не знав того всього Кармалюк. Одно тільки знав. Його хати в Головчинцях сторожа не кидала цілу зиму, а весною й поготів не кине. Та біда невелика. Обминати й обдурювати сторожу йому не первина. Треба таки побувати цієї весни в Головчинцях. Ось розпрощається з службою і поминай, як звали твого бородатого мовчазного пахолка. Скоро вже й хлопці почнуть збиратися в лісі. Кармалюк жде їхніх посланців з дня на день. Хто пройде чи проїде селом — Устим уже на воротях. Виглядає своїх.

І от одного разу, пораючись у корівнику, Кармалюк почув ледве вловиме бренькання струн. Вітер то прибивав його на подвір'я, то заносив десь на городи, і важко було вгадати, звідкіля лине той звук. Вийшовши до воріт, отаман ледве на ногах устояв. Попідтинню по той бік вулиці шкандибав старий Діброва з бандурою через плече. Він ішов повільно, злегка перебираючи худими пальцями струни. Кобзар співав якусь невиразну, схожу на церковний псалом, пісню. Легітний вітерець обвівав його блискучу лисину і гонив пісню вздовж вулиці.

Кармалюк схопив дерев'яні відра і пішов навперейми Діброві, до криниці. Замкнувши в залізну ключку відро, повільно почав опускати журавля до води, не зводячи очей з бандуриста. Діброва ще здаля пізнав Кармалюка, але йшов до нього повільно й байдуже, ніби вперше бачив пахолка загонової шляхти.

Порівнявшись з криницею, бандурист уклонився Устимові.

— Дозволь, добрий чоловіче, води напитися, — сказав він.

Кармалюк поставив на цямрину відро, відповів:

— Доброго здоров'я пивши...

Йому хотілося схопити в обійми діда і безупину розпитувати про свою сім'ю, про хлопців, Івана Чорноморця і Захара Блажкуна, але всі вікна в хатах виходили на шлях, на подвір'ях

вешталися люди, і Кармалюк тільки лагідно посміхнувся в русяві вуса і вже начеплював на журавля друге відро.

— Ждуть тебе, отамане, цієї ночі за Ходаківською корчмою в Гнилому яру. Уже прийшов Іван, Захар Блажкун, Ілько Сотничук. На їхній клич злітаються твої діти, — схилившись до відра, проказав Діброва.

— Прийду. А як мої живуть у Головчинцях? — запитав Кармалюк.

— Не час тепер. Хай опісля, — відповів старий.

— Пождіть мене за селом. Разом у яр підемо, — запропонував Кармалюк.

— Не можу. Мені наказано в Деражню йти.

До них ішла сусідка з відрами. Діброва помітив її, ще як вона з воріт на вулицю виходила і, втерши рукавом губи, вклонився Кармалюкові:

— Спасибі, чоловіче...

— Богу дякуйте, — холодно відповів Кармалюк.

— Приходь конокрадів судити, — шепнув на прощання Діброва і, кинувши за плече бандуру, почвалав уздовж сільської вулиці.

Наздоганяти його за селом було небезпечно, і Кармалюк не пішов на це. Він сказав своєму шляхтичеві, що завтра вранці збирається на прощу до Києва, і, склавши благенькі свої пожитки, пізнього вечора вирушив із села. Йшов поза городами до лісу, а там тільки йому одному відомими стежками добрався до перехрестя доріг проти Ходаківської корчми.

Займався світанок, над лісом лежав туман. Цілюща лісова прохолода підіймалася від землі. Почувши лісовий простір, збагнувши, що скоро вже кінець важкій дорозі, Устим широко розставив міцні руки, так, ніби хотів обіймати всю велич і красу в ранковому лісі. Після холодної зими, весняний ліс видався йому справжнім раєм. Все важке і огидне — голод, знущання, безпросвітна туга за рідними — раптом зникло й забулося. Кармалюк знову стояв на порозі своєї волі, і йому здалося, що навіть стоголосе птаство почуло його радість, привітавши першого лісовика голосною піснею. Він заклав два пальці в рот і несамовито засвистів, аж у вухах залящало. Лункий виляск пішов лісом і завмер десь у глибині. Йому у відповідь теж розітнувся посвист, і Кармалюк побіг йому назустріч.

На узліссі під березою Устим побачив Івана Чорноморця. Він був у довгій сірій свиті, сивій смушевій шапці і опирався на гострого списа. Густі русяві вуса одросли ще більше і круто, як у запорожця, спадали на підборіддя. Кармалюк і Іван стояли нерухомо якийсь час, немов упізнавали один одного, а потім матрос кинувся Устимові на груди і міцно обійняв його широкі плечі. В першу мить жоден з них і слова не вимовив — такою довгою і незвичайною видалась їм зимова розлука. З кущів вибіг Захар Блажкун і кинувся на них обох, розкрив міцні обійми. Іван Чорноморець враз видихнув з грудей повітря, весело сказав:

— Ну, от і зустрілися! А ти, Устим, боявся за мене...

— Все могло трапитись, Іване, — сказав Кармалюк

— Де там! — махнув рукою Іван. — Мене скрізь приймали, наче сина. Навіть оженить уже хотіли...

— Такі вже в нас люди, — сказав Кармалюк. — Що поробиш? Але треба тобі стерегтися. Читав публікацію поліції про себе?

— Читав.

— І що думаєш? — запитав Устим.

— Збрию вуса, запущу бороду... Нехай міняють тоді, — засміявся Іван. — Пани і цар довіку не забудуть Сенатської площі...

— Слухай, Устиме! Диви, мало не забув! У нас тепер спільник знайшовся в земському суді. Канцелярист Матвій Барабаш. Бідовий парубок!..

... Блажкун, перед тим, як зайшли до печери, зупинив Кармалюка в густому очереті, сказав:

— Отамане, я впіймав конокрадів. Всі троє — шляхтичі загонові. Це вони пустили про тебе поговір. Миршаві людці, а конокради, видно, добрі. Цієї весни знову п'ять пар повели...

Кармалюк слухав його понуро, сховавши очі під червоними, обважнілими повіками. Коли він схиляв голову і опускав повіки, а над повіками кущились густі й волохаті брови, тоді в глибині його душі закипала гаряча ненависть, і він знову напружено думав про страшну, люту кривду, що її принесла людям шляхта...

— Вони призналися, — вів далі Блажкун, — але я своє горе почув у тому признанні. Наша Тетяна з корчми замішана в те чорне діло... Вони платили їй мізерію, а собі брали добрі бариші...

Кармалюк підвів голову, метнув гострими очима на Захара:

— Я ж так і знав! Скрізь горе, та й годі...

Він уже не слухав Захарових пояснень про незначну провину Тетяни, про кляту шляхту, яка почала красти коней навмисне, щоб посіяти серед народу ненависть до Кармалюка. Устим думав про розумну й ефективну помсту своїм ворогам, бо тільки помста може розкрити людям правду про конокрадів і їх спільників — поліцію, панів, дуків. На порозі кам'яної печери Кармалюк притишив ходу, низько вклонився своїй варті. Варта дружньо відповіла йому на привітання, поскидавши шапки.

Пов'язані конокради сиділи в далекому кутку і не почули Кармалюкових слів про кару, бо він сказав їх тихо, так що ледве розібрали Іван з Блажкуном. Його рішення було круте і крайнє, але перечити йому ніхто не зважився. Кармалюк повторив його в печері.

— Судити й повісить. А своїй Тетяні скажи, хай теж збирається в дорогу. Сестра в неї живе в Кариченцях?

— Так, — ледве чутно прошепотів Блажкун.

— От і добре, — кивнув головою Кармалюк. — Там, де повелися конокради, корчми не повинно бути. Коли ми прихова-

ємо корчму, люди не приховають. Видно, не один сіромаха приходив до цієї корчми шукати свого коня... Хай тепер люди знають, хто такі були конокради... А місце, де корчма, хай стане проклятим навіки.

Побачивши Кармалюка, конокради попадали йому до ніг, почали лементувати й волати пощади. Устим з огидою зморщився і одійшов убік, ніби боявся, що вони забруднять йому своїми руками нові постоли. Тільки й сказав їм:

— Чого кланяєтесь? Хіба я цар чи король варшавський?

Суд відбувся того ж вечора, і після нього вночі спалахнула Ходаківська корчма. Тетяна ледве встигла вихопити з вогню невеличкий вузлик одежі та бляшану коробочку з грішми. Вона вибігла у двір і вже хотіла здіймати гвалт, але те, що вона побачила біля воріт під гіллястими осокорами, змусило її замовкнути. Шинкарка аж тепер повірила, що вчорашній посланець від Блажкуна казав правду. Сплеснувши руками, Тетяна чимдуж кинулася через городи до лісу.

Вранці її шукала на згарищі поліція, кликали соцькі в околицях, але так і не дізналися, де вона поділася тієї ночі.

Коло воріт на осокорах висіли на мотузах три шляхтичі-конокради. За ніч вони вже посиніли, і ранковий вітерець присипав їхні голови сірим попелом з пожарища. Люди, що їхали на базар, боязко озиралися на повішених. В кожного конокрада на грудях був прив'язаний білий кінський череп. Побачивши його, люди зрозуміли все і спокійно їхали далі. На сосновій дошці, що була прибита над повішеними, чиясь невправна рука вивела квачем смоли одне тільки слово: »Конокрад«. Люди пам'ятали ходаківську корчму, добре знали шинкарку Тетяну і догадувалися про все, що тут трапилося.

(Далі буде)

Богдан Ігор Антонович

РАНОК

Ранок блиснув. Сонце, мов червона цегла,
Покотилось бляхою дахів.
Ранок тіні й мрії розгорнув і знагла
Піснею возів прогомонів.

Знову перекреслить неба синь безмірну
Зір падучих лінія крива.
Місто дивно біле, майже неймовірне,
З мли, немов з уяви, виплива.

Тільки цей куток ще тінню обійнятий,
Скрипка, струни обвільнивши, спить.
Сонна тиша, лиш перо дзвінке й крилате
По папері, мов стріла, дзижчить.

На мовні теми

НОВИЙ »УКРАЇНСЬКО-РОСІЙСЬКИЙ СЛОВНИК«

Інститут Мовознавства Академії Наук УРСР видав у 1954 році давно обіцюваний **»Українсько-російський словник«**. У такім словнику віддавна була не абияка потреба, адже московські колонізатори всілякими методами намагалися й намагаються зрусифікувати, наблизити українську мову до російської, стерти грані, яких стерти не можна. Та хоч цей словник чисельно багатший від, наприклад, такого ж словника Б. Грінченка, виданого ще до революції (15.000 слів), однак, він цілковито не сприяє кращому розмежуванню, збереженню чистої української народньої і літературної мови, а навпаки, намагається сплутати поняття, подати якомога більше кальок із російської мови тощо.

Словник має 25.000 українських слів, при яких стоять російські переклади, а часто й пояснення. Попри свідоме баламучення авторами словника українського і також російського читача словник уже піддано критиці і тепер у совєтській пресі все частіше лунають голоси про те, що АН УРСР має ще і ще раз переглянути словник, у якому, мовляв, допущено деякі ухили в бік архаїзації української мови, не враховано всіх новотворів тощо...

Словник, попри свої 25.000 слів (українська мова значна багатша), має багато хиб і пропусків. Як пояснити, наприклад, той факт, що слово АЗАЛІЯ у словнику є, а з тієї ж ботанічної термінології слів АРАУКАРІЯ або ГЛЕДИЧІЯ немає? Є ДИНОЗАВР, але немає БРОНТОЗАВРА, є ГОРОБЧИХА, але немає БУЗЬЧИХА, ЧОРНОГУЗИХА, БОБРИХА тощо.

Зазначено окремо, що у словнику не вжито літери »ґ« (слова »ґава«, »ґерлиґа«, »ґанок«, »ґрунт« тощо написано через »г») — отож це вже одна із його величезних хиб, бо ж він не подає, як саме вимовляти (і писати) дані та подібні до них слова.

Українська фразеологія в цьому словнику значно багатша, ніж у словнику видання 1948 року, проте, вона все таки ще дуже збіднена. В українській мові існує понад 20 специфічних висловів і зворотів із словом ДУША (щира душа, чорна душа, мліти душею, виймати душу, витрясти душу тощо), а їх у словнику подано лише 14. Тим часом треба було б добре пояснити російському читачеві, студентові чи перекладачеві його мовою, як саме перекласти, наприклад, український вислів »аж душа завмирає« (у московських виданнях не раз уже доводилося бачити цей вислів перекладений так: »умирает душа«, що цілковито невірно, адже в українському значенні »душа завмирає«, означає, що душа аж холоне, аж терпне, аж завмирає від якогось зворушення, але зовсім не збирається вмирати). Багато специфічних українських фразеологічних зворотів у словнику взагалі пропущено. Наприклад, немає таких висловів: »Не в ті взувся«, »і тут гаряче, і там боляче«, »Аж гай шумить«, »Тихо, як у вусі«. Зате укладачі словника чомусь вважали за потрібне перевантажити його такими маловживаними, до того ж і чужими, словами, як АКУТ, АНАКОЛУФ, АНАКРУЗА, АНАМНЕЗ, АНОФЕЛЕС, або такими діялектизмами, як АДДЕ, АНТАМ, АЛЯР тощо.

На догоду московським господарям, автори словника іноді йшли всупереч і самій українській мові, і елементарним науковим вимогам. Наприклад, вони подали під маркою »фразеологічного звороту« вигаданий ними вислів »почати ганити« лише для того, щоб мати змогу дати московське »начать порицать«, »начать хаить«, »начать захаивать«... ГАНИТИ — ХАИТЬ... — вже ніби є якесь співзвуччя між двома словами з різних мов, — автори щосили за чуба притягають слова. Зате слово »гудити« — випущено.

Штучно зачисляють автори словника багато слів української сучасної народньої мови до слів »вульгарних« — теж на догоду режимові. Так, наприклад, вони подають слово КОЛГОСПНИК, МОЛОДИЙ КОЛГОСПНИК тощо, а до слів ПАРУБОК, ДІВКА дочіплюють позначення »вульгарні«. Однак, добре відомо, що в селах і тепер ніхто не говорить на молодого хлопця »молодий колгоспник«, а говорять »парубок«, і це слово не має ніякого вульгарного забарвлення.

Упорядники словника зловживають словом — позначкою »редко« (тобто рідкісне слово, рідкісний вираз). Під те »редко« зачислено, наприклад, слова ВЕСНЯНО, БРИДОТА, БРЯЗК, БУЛЬКІТ, БУЛЬКОТІТИ, ВИДМУХУВАТИ, ВИПЛІД, ВИПЛЕСК, ВИМАХ, ВІТРИК, ВОРУХЛИВИЙ, ГАДАННЯ, ДБАЛИЙ, ДНЯМИ, ДРІБЧАСТИЙ та багато інших.

Чи не з метою збіднення української народньої мови подано у словнику слово МОРДА, як слово »вульгарне«, тоді коли відомо, що ніхто ще не говорив, і не говоритиме »кінське обличчя«, а таки тільки »кінська морда«. Те ж саме стосується і до слів »дурний«, »голічерева«, »голопузий« (наприклад, нічого вульгарного не чуємо у вислові »голопузьки«, або »голопузі пташенятка«).

Багато живих слів сучасної української мови зараховано до РОЗМОВНИХ, себто фактично тим самим викреслено — цілком безпідставно — з української літературної мови: ВИМІРЮВАЧ, ВІДТУЛИНА, ГОДІВЕЛЬНИЙ, ДИТЯЧІСТЬ, ВОЛОХАТІСТЬ, ГОРТАТИ (наприклад, »оповідаючи, вона гортала сторінки минулого життя« — приклад взято із твору письменника Л. Смілянського, доброго знавця літературної української мови). Безпідставно занесено до »застарілих« живі українські слова БОРОТИ, ГНІВЛИВИЙ, ГУБАНЬ (бо, наприклад, ГУБАНЬ у російській мові — ГУБАТИЙ, слово, яке є і в українській, і тому саме автори його висувають наперед...). При словах ЖАЛІБНИЙ, ЖАЛІБНИЦЯ, поставлено упорядчиками словника позначки »застаріле, іронічно«. Чому? Хіба лише тому, що в російській мові справді подібні слова (ПЕЧАЛЬНИК, ПЕЧАЛЬНИЦА) вживаються тільки з насмішкою.

Під категорію розмовних слів поставлено ще багато таких слів, яких насправді в українській мові не існує; вони напевно вигадані самими впорядчиками словника на догоду »старшому брату«: ДІЛЬЦЯ (російське ДЕЛІШКИ), ВДАЧКА (ХАРАКТЕРЕЦ), ВІДМОВНИК (ОТКАЗЧИК) тощо. Слово »ВІДМОВНИК« у нашій мові може бути вжите хіба в понятті людини, яка відмовляє, наприклад, молитву над домовиною, але не в значенні характеристики людини, яка відмовляється від чогось.

Кидається у вічі надзвичайна ретельність упорядчиків словника тоді, коли вони подають російські відповідники до українських слів чи вира-

зів; вони вищукують всі найможливіші російські слова, враховують найтонші семантичні і стилістичні нюанси слова, чого ми, на жаль, не помічали відносно української мови у Російсько-Українському Словнику, виданому тим же Інститутом Мовознавства при АН УРСР у Києві... А, впарі з цим — незрозуміле часом збіднювання значень українських слів. Наприклад, наше слово ГОНИ перекладено тільки як ГОН (мисливський термін), а не сказано, що воно має значення також і »бегов«, »скачек« тощо, що воно також має значення простору (»І шумлять тривожно гони«). Слово БІЛЯК перекладено тільки як »заєць«, »чепурун«, »сдягнений у біле«, тоді як відомо, що слово БІЛЯК — це також і БІЛОҐВАРДІЄЦЬ, біла московська наволоч. Навіть у М. Бажана є такий вислів: »Резерви ввів у бій біляк несамовитий«... Деякі слова перекладені так, що викликають при читанні вибух сміху. Наприклад, вислів »У неї в очах горіли чорні бісики« перекладено як »У нее в глазах горели черные чертики« (замість, наприклад, »горели озорние огоньки«).

До разючих помилок в перекладанні слів із української на російську треба зачислити, між іншим, переклад слова БОРВІЙ, як БОРЕЙ. БОРВІЙ, БУРЯ, а БОРЕЙ — це виключно північний вітер. Слово ВОЛІТИ перекладено — вірно — як ЖЕЛАТЬ і — невірно — як ХОТЕТЬ; наше слово ГІНКИЙ означає по-російському не тільки ГОНКИЙ, а й ВИСОКИЙ, СТРОЙНЫЙ; слово ГИГИКАТИ означає реготатися, а не ГИКАТЬ (по-російському »гикать« значить коротко і голосно викрикувати під час полювання, їзди на коні тощо).

При перегляді джерел, із яких брали упорядчики словника слова, виявляється, що з українських клясичних авторів вони взяли приблизно 30 % слів, із сучасних українських радянських письменників понад 35 % слів, а решту — із політичної літератури, наукової літератури, газет тощо. І лише 5 % із теперішньої живої мови українського народу. Досить багато взято прикладів із творів Т. Шевченка, П. Мирного, але замало із Л. Українки, М. Коцюбинського, І. Франка. Ні одного прикладу не взято із творів визначного стиліста Аркадія Любченка (оголошеного напевно »ворогом народу« за вибрання свободи), ані з творів десятків українських письменників, поетів і драматургів, засланих чи й розстріляних окупаційною владою в Україні.

Інститут Мовознавства АН УРСР і на цей раз не зміг видати такого словника, якого сподівається український народ і на який він — надзвичайно розвинувши рідну мову за останнє півстоліття навіть в умовах утисків — має право.

Ф. В. Фіолетовий

ЧИТАЙТЕ, ПЕРЕДПЛАЧУЙТЕ І ПОШИРЮЙТЕ

»ВИЗВОЛЬНИЙ ШЛЯХ«

З чужомовних видань

СОВЄТСЬКИЙ РЕЖИМ — КОМУНІЗМ НА ПРАКТИЦІ

(W. W. KULSKI: THE SOVIET REGIME — COMMUNISM IN PRACTICE. Syracuse University Press 807 p. 1954)

»Багато вже сказано й написано про зло комунізму, але релятивно мало американців мають ясний образ життя поза залізною заслоною« — пишеться в редакційній примітці до монументального твору **»Совєтський режим — комунізм на практиці«**, що вийшла з-під пера **В. В. Кульського,** професора міжнароднього права університету в Сиракузах. Можна б доповнити вищесказані слова й ствердити, що безліч праць про СССР, які дотепер появилися не тільки, що не давали ясного образу життя за залізною заслоною, але взагалі його затемнювали, викривлювали і вносили хаос у голови читачів. Чому? Тому, що в більшості »специ«, які їх писали, це або росіяни з походження, або вихованки російських професорів. Вони під їхнім впливом з'ясовували американцям відносини в Совєтському Союзі з »единонеділимського« імперіялістичного становища. Діяльність того роду »наукової« аналізи підсовєтського комплексу тривала довгі роки і мала в кінцевому ефекті фатальні наслідки на практичне формування американської політичної думки в східньоевропейських питаннях. Для неї поняття СССР рівнялося поняттю Росії не тільки в імперіяльному, але і в національному значенні. Не диво, отже, що коли американцям прийшлося робити певні конкретні заходи в справі організації антибольшевицького фронту, вони під впливом свого русофільського комплексу і своїх російських дорадників поробили ряд кардинальних помилок, які вже дають свої негативні наслідки і можуть звести цілу їхню акцію до нуля, якщо вони не постараються виправити дотеперішніх своїх помилок.

Безумовно, якщо йде про практичні заходи усунення русофільських впливів, то в тому напрямі ще дуже мало в США зроблено. Правда, всякі русофільські дорадники американських політичних кіл у совєтських справах відійшли вже подекуди в тінь і не відіграють такої вирішної ролі, як ще донедавна. Видно теж хитання на відтинку національного питання. Але до вирішного звороту, одначе, ще далеко. Він почався щойно серед науково-дослідчих кіл США.

Одною з найосновніших праць про Совєтський Союз, зокрема якщо йде про питання національних проблем і про оцінку російського імперіялізму та ролі яку він, пов'язавши себе з інтернаціональними ідеями марксизму, відіграв у формуванні сучасного обличчя Совєтського Союзу, є вищезгадана нами праця професора університету в Сиракузах, В. В. Кульського: »Совєтський режим — комунізм на практиці«.

Основним підложжям совєтського режиму, згідно з твердженням автора, є російський націоналізм: »Концепція совєтського патріотизму містить у собі три основні поняття: російський націоналізм, льояльність неросійських громадян до совєтської держави і комплетне підпорядкування цій державі з боку всіх »прогресивних« чужинців (комуністів)... Неросійському громадянинові (Совєтського Союзу) не вільно попадати в »буржуазний націоналізм«, це привілей тільки російського громадянина«. — Так

починає автор аналізу російського націоналізму в розділі, що й носить цю назву. Зовсім слушно цей розділ виходить ключевим у автора. Без нього не можна б зрозуміти цілого комплексу інших підсовєтських життєвих явищ. Особливо заплутані й викривлені вони стають, коли до них підходити з позицій інтернаціонально-марксівського комунізму, як це часто трапляється в різних дослідників большевизму. Багатий джерельними цитатами розділ про російський націоналізм (так зрештою, як і цілість праці), дає основний перегляд розвоєвих тенденцій російського націоналізму в СССР за останнє десятиліття. З хвилиною виголошення Сталіним відомого тосту в честь російського народу 1945 р. почалася в Совєтському Союзі правдива, нічим непідкрашена оргія російського шовінізму. З надзвичайною докладністю позбирав автор весь джерельний матеріял, що відноситься до цієї теми і опрацював його в окремих підрозділах. На підставі цього матеріялу американський читач може собі виробити ясний образ дійсного, непідфальшованого різними русофільськими псевдоспецами, обличчя совєтського режиму.

З особливою яскравістю підчеркує автор русифікаційну політику, що її проводить Москва в неросійських республіках та колоніяльну залежність цих республік. Партійне гасло: »Росія передусім« — викликує питання, що ж діється з другою половиною совєтського населення, з тими людьми, що не мали привілею мати російських батьків? Чи їм теж вільно бути гордими з їх країн — України, Грузії, Узбекістану, Азербайджану, Казахстану й інших? Партія ясно каже, ні!« Автор стверджує, що в неросійських країнах не тільки проводиться русифікаційна політика, але що совєтський режим виявляє виразні тенденції в майбутності зовсім їх, як окремі національні одиниці, ліквідувати і влучити в російський народ. Ілюструється це сталінською дефініцією нації. Згідно з тою дефініцією, тільки ця нація має право називати себе нацією, яка має за собою чотири основні фактори: спільність мови, спільність території, спільність економічного життя і спільність національної культури. Якщо бракує одного з цих чотирьох факторів, нація перестає бути нацією.

Багато людей на Заході живе ілюзією, що після смерти Сталіна зайшли в Совєтському Союзі великі зміни на краще, зокрема в національному питанні. Автор обговорюваної нами праці заперечує цю тезу і стверджує, що наслідники Сталіна в основному продовжують його політику, в тому й політику російського націоналізму.

Автор стверджує, що найбільш загрозливою проблемою для большевицько-російських шовіністів є в першу чергу проблема України. »Видається, що партія є особливо вражливою на потенціяльну небезпеку українських національних аспірацій...« Через те боротьба з українським »буржуазним націоналізмом« безперервно продовжується. Це доказує автор цитатами з різних совєтських джерел.

Особливо яскраво виявляє автор відосередні тенденції і аспірації неросійських народів та русифікаційну совєтську політику на прикладі малих народів. Цим способом ця праця вповні заперечує твердження американських русофілів і їхніх російських еміграційних дорадників наче б совєтський комунізм був інтернаціональним, неросійським, а навіть антиросійським явищем, що національна проблема в Совєтському Союзі відграє підрядну ролю і боротьбу з большевизмом треба поставити

тільки в площині ліквідації комунізму, а не в площині ліквідації російської імперії.

Одною з найкраще опрацьованих проблем в книзі є проблема правного становища поодиноких неросійських республік СССР. »Довга листа національних об'єднань може викликати враження, що національна проблема в Росії є розв'язана на базі федерації багатьох національностей, що кожна з них втішається свободою культурного і адміністраційного життя. Цей оптимістичний образ є ліквідований самою таки конституцією, яка переливає всі права на федеральний уряд« — стверджує автор, обговорюючи позицію автономних республік російської федерації. Це саме на практиці стосується і до всіх так званих »союзних республік«. Є це, за його словами, фікція, що не має нічого спільного з дійсністю. Аналізуючи конституційні права поодиноких республік і фактичний стан, автор консеквентно на підставі совєтських матеріялів доказує, що Совєтський Союз є на ділі централізованою російською державою в кожній ділянці життя.

Так же само солідно й джерельно є опрацьовані всі інші проблеми цілого комплексу життя Совєтського Союзу, що торкаються партії і її ставлення до Заходу, відношення між громадянином і совєтською державою, судівництва, поневолення індивідуальности, становища робітництва і селянства, проблеми колхозів, колективного керівництва після смерти Сталіна, тощо.

Слабою сторінкою праці треба уважати брак історичного аспекту в оцінці цілости совєтського комплексу. Через те сучасний аспект виходить трохи відірвано, наче б він існував сам для себе. Історичне тло надало б деякої повноти загальному сучасному образові й вияснило б багато проблем, які через те виходять часом дещо замазано. Наприклад, сучасний совєтський імперіялізм і російський націоналізм були б ще більше зрозумілі на тлі розвоєвих тенденцій російської історії. В тих же місцях праці, де автор старається вплести історичні пояснення виходять вони у нього блідо, часом зовсім неправильно. Не можна мішати давної Русі з пізнішою Московією-Росією і вважати прийняття християнства з Візантії причиною ворожого ставлення Московії-Росії до Заходу. Авторові, що є польського походження, повинно бути відомо, що Київська Русь ніколи не ставилася ворожо до Заходу та що пізніші нащадки русичів, українці, знаходилися весь час під більшим чи меншим впливом західньої цивілізації. Неправильним є теж твердження наче б російська ворожнеча до Заходу є наслідком жалю до Заходу, що він залишив Московію на призволяще татарам. Татарське володіння над Московією, як це стверджує сьогодні навіть російська історіографія, не мало надто суворого характеру. Доказом є хоч би факт, що ліквідація того панування пройшла майже мирно та що московські царі в часі татарського панування не надавали йому великого значення й поводилися наче суверенні володарі. Теперішня совєтська ворожнеча до Заходу є типово старомосковського походження і не має нічого спільного ані з давною Руссю, ані з Візантією.

Одначе цілість праці, як це ми вже сказали, дає нам правильний образ сучасного положення в Совєтському Союзі і треба тільки побажати, щоб американські політичні чинники саме того роду теоретичні заложення взяли в основу своїх визвольних концепцій. **М. С.**

ПРЕСА І ЧИТАЧІ

Преса і Читачі — дуже важливе, але так мало обговорюване питання. Нераз у нашій еміґрантській дійсності відчуваємо брак необхідного контрольного сиґналу: чи наша преса на еміґрації стоїть на висоті своїх завдань, як сповняє свою ролю в сучасній визвольній боротьбі українського народу, як ставляться до неї читачі, чи дають їй належну моральну й матеріяльну піддержку? Це лиш загально. Подібних питань є значно більше, бо завдання української преси на еміґрації, як вільної преси поневоленого, але воюючого за своє визволення народу, справді великі й особливі. Відомо ж нам усім, що на Рідних Землях душу українського народу затроює преса окупанта. А українська самостійницька преса в умовах існуючого жахливого терору в Україні може появлятися тільки підпільно, коштом великих зусиль і жертв у людях. Інакше на еміґрації. Тут наша преса існує вільно і повинна повністю служити інтересам українського народу, його визвольній боротьбі та ідеям, за які він бореться. На жаль, не завжди і не вся українська преса є такою, якою повинна бути, і не всі читачі свідомі її значення. Мабуть, у цьому й треба шукати одної з причин, чому рівень певної частини нашої еміґрантської преси під кожним оглядом є більше, ніж убогий. Ця проблема повинна стати одною з головних тем, обговорюваних на сторінках нашої преси.

Тут будемо говорити про наш журнал. »Визвольний Шлях« осягнув поважне місце серед української преси на еміґрації. Але ми свідомі, що мимо його розвитку, мимо того, що в ньому співпрацює кількадесять кращих авторів, і мимо того, що він своїм змістом та об'ємом перейшов пересічний рівень наших журналів на еміґрації, — все ж таки він має недоліки, як у формі, так і в змісті. Він ще не охопив повністю тематики, яка входить у склад суспільно-політичного і науково-літературного життя. Ці недоліки є наслідком різних причин, а зокрема умовин, у яких видається журнал. І тому є різні числа »В Ш.« — кращі й гірші, з малими і більшими недоліками, передусім у тематиці.

Крім цього, читачі мають різні »смаки« і тому не всі однаковою мірою вдоволені журналом. Основною причиною тут є, здається, не різниці світоглядово-політичні, партійні і т. п., а те, що інтелектуальний рівень читачів української преси дуже зрізничкований. Вина в цьому не тільки читачів, а теж певної частини нашої еміґрантської преси, яка розраховує тільки на »пересічного читача«, при чому саме поняття про нього спрощує майже до неграмотности. Така преса годує »пересічного читача« дилетанством, шабльонами і фразами. Очевидно, від цього читач інтелектуально не зростає, не поширює свого знання і його національна свідомість так і залишається поверховою. Сьогодні в усіх культурних країнах світу ліквідується неграмотність, поширюється й підвищується освіта. В деяких країнах майже кожний громадянин обов'язаний осягнути середню освіту. В той же час у нас, на еміґрації, стає »модним« гасло повороту до примітивізму і напівграмотного стану. Бо ж власне преса і книжка — це джерело освіти і знання для кожного українського еміґранта. Тим часом деякі видавці й редактори зводять частину нашої преси і видань до найнижчого рівня. Немилосердно псують рідну мову чу-

жою духові українського народу фразеологією, засмічують її різними русизмами, полонізмами, германізмами і т. п. Взагалі не дбають про чистоту української національної (літературної) мови, чим шкідливо діють на розвиток мовної свідомости українського читача. Таке недбальство ті видавці й редактори нераз пояснюють »низьким інтелектуальним рівнем читачів«, але здається, що справжні причини зовсім інші. Спостерігаючи »розвиток« цієї частини нашої преси (яка, до речі, коштує нашу еміґрацію грубі гроші!), так і постає враження, що в найближчому часі її головною тематикою будуть »комікси«, »екзотика«, різні »сенсації« і бульварна лайка (її часом називають »полемікою« чи »дискусією« і то навіть »в ім'я правди«). А побіч них — трохи пустої фразеології і штучного патосу для »батьківщини«, »визвольної справи« чи »добра громади«, бо інакше треба б попрощатися з читачами. Такий »духовий корм« дає свої наслідки: читач стає знеохочений до поважної політичної, суспільно-виховної чи науково-літературної преси. Йому здається, що вона »не популярна«, бо ставить перед ним проблеми, вимагає від нього мислення, підвищування освіти і знання та зростання національної свідомости на ґрунті рідної історії, традиції, науки, літератури і т. п.

Згадуємо про ці явища тільки побіжно, щоб одночасно дати відповідь деяким голосам, які твердять, що й »Визвольний Шлях« не відповідає рівневі »пересічного читача«, якому треба дати щось »легшого«. Розуміємо, однак, рівень »пересічного читата« інакше. Загал Читачів »В. Ш.« не тільки свідомий потреби такого журналу в суспільно-політичному й науково-літературному житті української еміґрації, а ще й активною співпрацею і прикладною жертовністю допомагає йому. І »Визвольний Шлях« завдячує своє існування лише Читачам. Це є доказом, що можна лише за українські гроші, без чужої допомоги з різних »фондів«, видавати щомісяця збірник-книжку з різних ділянок українського життя: політики, історії, науки, мистецтва, літератури, економіки і т. п.

Наші погляди на завдання журналу не суперечать бажанням наших Читачів. Хочемо, щоб журнал був цікаво й популярно редаґований, і всі недоліки намагаємося направляти. Мірою можливости даємо перевагу літературно-мистецькому і популярно-науковому матеріялові, зберігаючи в основі наші ідейно-політичні позиції, себто позиції Українського Визвольного Руху і його формацій, діючих в Україні і на чужині.

На цьому , однак, крапки ще не ставимо. Одною з головних справ уважаємо також постійний зв'язок із Читачами. Обмін думок і зрушування різних нових проблем — є передумовами правильної співпраці між Редакцією і Читачами. На жаль, Редакція не має можливости вдержувати безпосередній листовний зв'язок з кожним Читачем, бо, як ми вже згадували раніше, в Редакції працює тільки одна людина, до якої належить уся редакційна і технічна праця. А в листах, які приходять до нас, справді нераз є дуже цінні думки й важливі проблеми. Щоб скріпити зв'язок між Редакцією, Співробітниками і Читачами — будемо на сторінках »В. Ш.« вміщувати виїмки з важливіших листів і матеріялів, яких не використовуємо у формі статтей. Таким чином проблеми і думки читачів знайдуть шлях до ширшого загалу.

В цьому числі починаємо друкувати декілька виїмків з листів до Редакції.

Д-р інж. **Ю. Т.** (Нью-Йорк) пише:

»... Мене прямо дивує, що Ви спроможні видавати такий люксусовий журнал та з такими прекрасними статтями й поезіями.

Читав я цікаву оцінку на оперу »Богдан Хмельницький«. Було б дуже добре, щоб хтось написав Вам ще оцінку на другу велику оперу »Ярослав Мудрий«, написану в російському дусі, бо ж уся Київська доба в СССР рахується, як російська...

Друкуйте далі цінні поезії наших великих постатей літератури. Вміщуйте чудові вірші пера Рильського та других поетів...

Добре було б, якщо б Ви друкували щось із матеріялів недавньоминулої нашої історичної доби 1918-20 рр. на тему дипломатичних стосунків... Про ці речі маємо дуже мало друкованого, а те, що й є, то в основі друковане у 20-тих чи 30-тих роках і ці статті нині нам недосяжні, бо журнали і книжки позникали в краю без вістки. Було б добре, щоб Ви зробили навіть передруки із старих журналів чи альманахів.

Врешті, було б добре Вам потягнути за »язик« наших ще живучих дипломатів, які донині мало написали про ці справи і, йдучи у вічність, беруть із собою їх цінні думки, переживання тощо — все, що важливе для нашої історичної науки...«

Дуже радо дамо місце на сторінках »В. Ш.« відповідним матеріялам із ділянки української дипломатії в минулому. Шукаємо тільки способу, як, власне, потягнути за »язик« наших колишніх дипломатів...

Інж. М. П. (Беразабеті, Аргентіна) пише:

»Зміст Вашого журналу нагадує мені »ЛНВ« д-ра Донцова у Львові. Ваш журнал мені знаний і я його радо читаю.

... Чому Ви не маєте у Вашому журналі статтей на господарсько-економічні теми, як створити економічно-фінансовий центр, щоб придбати грошей на визвольно-пропаґандивний фонд України? Чейже роками не будемо жебрати грошей від наших людей на визвольний фонд України. На 1,500.000 наших земляків жертвує заледве 20%! Чи жиди протягом довгих років жебрали грошей? А хіба ми слабші матеріяльно від жидів? Мусимо зрозуміти й прийняти до відома, що ще навіть тепер жиди доплачують до своєї держави-Ізраїлю місячно 84.000 долярів? А скільки ми платимо на УПА? Але ж УПА загальноукраїнська і мають жертвувати на неї всі, а не тільки прихильники одної партії... Всі мусять жертвувати на визвольний фонд України, якщо хочуть, щоб Україна була вільною...«

Зобов'язання української еміґрації до українського народу і його визвольної боротьби на Рідних Землях — дуже великі. Створення відповідної фінансової бази для постійної допомоги Визвольній Боротьбі України — це основна справа. На жаль, у нас далеко не в порядку з різними »фондами«, які стають масовою пошестю серед нашої еміґрації. Маємо щораз більше різних »політичних», »наукових«, »літературних«, »суспільно-громадських«, »виховних«, »допомогових« і т. п. ґет. Кожне з них намагається роздобути фінансові засоби для своїх потреб, очевидно, під патріотичними кличами »визвольної справи«. А над усім тим брак будь-якої контролі, будь-якої міри в розподілі пожертв, складених українською еміґрацією на різні »фонди«. Чи правильно розпоряджається тими фондами і чи існує для української еміґрації примат краю і його потреб? І дивно, що

про необхідність фінансової бази для допомоги визвольній боротьбі майже не говориться.

Проф. **М. В.** (США), нав'язуючи до важкого фінансового стану української преси на еміґрації, робить такі слушні ствердження:

»Читав про скрутний фінансовий стан у Вас, але те ж саме є і в мене... Подібні відомості маю з Аргентіни. Це загальна наша біда. На велике горе наші люди перероблюються на заробітчан, купують будинки (авта вже покупили), землю, а літературою, особливо поважною, мало цікавляться. Але наше завдання працювати й далі«.

Можна радіти, коли наша еміґрація багатіє собі й Україні на користь, але треба бити на сполох, коли вона, підносячись матеріяльно, падає духово. Замало дотепер виявлено активности в боротьбі з тими явищами.

Письменник **Н. Р.** (Канада) у своєму листі звертає увагу на тривожні явища в нашому суспільно-громадському і політичному житті. Найбільшою небезпекою, на його думку, є різні кліки, які всюди посягають по керівництво і »доницюють те, чого не вдалося знищити полякам, большевикам і німцям«, та ведуть нашу еміґрацію до упадку й примітивізму. Такі загрозливі прояви, між іншим, є також і в націоналістичному середовищі, де надбання цілого покоління нераз »розбазарюють націоналістичні поплентачі, люди, які вище свого носа не бачать«. Так постає убозтво і малодушшя, »кліки творять власні фільварочки і походжають із мінами економів«. Закінчуючи листа, Автор каже: »Серед цієї еміґраційної суматохи нам треба таки вдержати за всяку ціну націоналістичний авангард, тверде ядро людей, людей, що мають перед собою візію, а не еміґраційну саламаху...«

Можемо від себе тільки додати: націоналістичний табір переходив уже різні кризи і завжди переможно. Однак, порушених угорі проблем не можна легковажити і збувати мовчанкою, ані не можна подібних явищ толерувати, як »необхідність«. З ними треба відважно й безоглядно боротись!

Між листами до Редакції є також листи, які яскраво характеризують умови праці у ділянці української культури. Д-р **Ю. Р.** (Канада) пише:

»... У нас усе йде нудно і »нормально«. Центр Слов'янознавства, де ще я працюю (Д. Д. через хворобу і інтриґи О. З. не бере вже активної участи) дав передачу наших секцій до телевізії. Директор — поляк Т. Домарадський, хотів, щоб українську секцію було представлено фолклльором: вишивочки, писаночки, тарілочки (!)... Але довідались про це ширші кола громадянства і ціла наша секція, і, врешті, доручили мені виступити з 4-рихвилинною мовою про українське національне мистецтво. Додам, що словаків також »обійшли«, і дали лише столик із словацькою порцеляною. Інші: поляки, мадяри, чехи і москалі мали 4-рихвилинні виклади, але на теми літературні, соціяльні і політичні. Словак (д-р Кіршбаум) не витримав нервами і залишив ательє під час останньої репетиції. Мої нерви спокійніші... і я таки перепер свій комунікат: грецькі впливи, князівства архітектура, ренесанс, доба козацького барокко, Шевченко і створення держави в 1917 р.«

В наших різних редакційних та друкарських турботах маємо також піддержку, вирозумілість та дружні поради. Так, напр., проф. **М. М.** (Німеччина), як людина, яка в своєму житті мала дуже багато з видавни-

чою справою, служить нам завжди своїм досвідом і заохочує до поборювання всіх труднощів. Ось деякі уривки з його листів:

»... Ви, з »В. Ш.« робите великий, репрезентативний та коштовний журнал. Отже, мусите збільшувати витрати... Уявляю собі, як Вам тяжко ведеться, зводячи ледве-ледве кінці з кінцями... На 100% ідеально — в існуючих обставинах — працювати, очевидно не можна«.

Поділившись із загалом Читачів думками деяких поодиноких Читачів на різні теми, маємо надію, що це щойно початок тіснішого зв'язку між Редакцією і Читачами. Знаємо, що мимо обмежених і інших несприятливих обставин обов'язком нас усіх є докладати всіх зусиль, щоб продовжувати видавання »Визвольного Шляху«. Джерелом нашої сили є прихильні відгуки Читачів. Для прикладу зацитуємо ще уривок із листа п. **М. В.** (Буенос-Айрес):

»Як один із постійних читачів »Визвольного Шляху« дозволяю собі написати до Вас кілька слів, як признання і ґратуляції за так цінний журнал, з якого може користати вся українська еміґрація, без огляду на свої політичні переконання.

Повірте, що кожний читач тут в Арґентіні може висловити це саме. Якщо т. зв. »націоналістична преса« промовчує його, то робить це в першу чергу із злої волі та фальшивої амбіції. Цей, однак, ґіпокритизм не повинен нас зражувати, а противно — докладіть усіх заходів, щоб так високовартісний журнал появлявся постійно і доходив до всіх закутків, де тільки живе українська еміґрація. Найкращим критиком є читач, який шукає у друкованому слові всего, що корисне і позитивне, а таким журналом сьогодні є »Визвольний Шлях«...

Віримо, що з допомогою таких Читачів, як п. М. Б., »Визвольний Шлях« справді буде далі розвиватися і розповсюднюватися в усіх країнах, де живе українська еміґрація. **Д.**

ІЗ ХРОНІКИ УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ НА ЕМІҐРАЦІЇ

* Під час **Дня Української Культури в Бонні** була відкрита виставка образів і скульптури майстрів Северина Борачека та Григорія Крука. Понад 40 експонатів чужинецькі гості, між якими були журналісти, науковці та інші, оглядали з великою цікавістю і похвалою. Під час виставки наші мистці давали чужинцям інформації про українське мистецтво. Багато оплесків зібрала оперова співачка Євгенія Зарицька на вечірньому концерті, виконавши твори Лисенка, Барвінського, Моцарта, Шуберта й інших українських та західньоевропейських композиторів.

* Новозорганізована мистецька українська балетна Студія »Аполон«, під керівництвом п-і проф. **Ганни Заварихин**, у Канаді, виступила нещодавно перед широкою публікою і мала значний успіх. Можна побажати, щоб мистецький провід Студії розпочав, одночасно із навчанням, і працю над бодай короткою сценою — українським балетом. Талановиті учні п-і проф. Г. Заварихин, зокрема її син — Ярослав показу-

ють визначні здібності на полі хореографічного мистецтва.

* У Канаді розпочато висвітлювання українського фільму **»Годинник б'є 12«** — напівдокументального, напівхудожнього звукового (не кольорового) фільму, поставленого в одній із канадійських студій.

* З нагоди **10-річчя ОУРФ,** відбувся в Парижі великий концерт української пісні і танку за участю до 100 осіб членів самодіяльних гуртків, хорів та оркестр, складених головною мірою із робітників і робітниць — українців, нових еміґрантів і також народжених у Франції. Особливо вдалими були виступи хору під мистецьким керівництвом п. Т. Драгівінського (Париж), хору ОУРФ у Ромба та балетних гуртків.

* Кінопродуцент і постановник Борис Дніпровий закінчує переробку невдалих місць у своєму фільмі **»Наталка Полтавка«.** Після цього, фільм »Наталка Полтавка«, який уже мав немалий успіх в українського глядача у Франції, буде йти для українців у різних країнах Европи.

* Білоруські поети **Масей Сядньов і Я. Юхнавец** працюють над перекладами українських поезій на білоруську мову. Переклади мають бути опубліковані в білоруській поточній еміґраційній пресі та літературному журналі. Нині вже перекладено по кілька поезій Євгена Маланюка, Леоніда Лимана, Леоніда Полтави, Яра Славутича та інших.

Л. Димчук

ІЗ ХРОНІКИ КУЛЬТУРНОГО ЖИТТЯ В УССР

* Українська капеля бандуристів »Думка« закінчила свої виступи в Молдавії. Заключний концерт »Думки« відбувся у Кишиневі; на тому концерті було виконано Українською капелею бандуристів 4 українські старі народні пісні, 5 українських т. зв. »народних пісень« (нових, написаних тепер на замовлення поетами — про колгоспи тощо), 4 російські пісні та кілька молдавських.

* У місяці травні Державне Видавництво Художньої Літератури у Києві, яке мало б видавати художні твори українською мовою, видало: українською мовою »Тихий Дон« М. Шолохова — переклад із російської, М. Рильського »Твори« (звичайно, вибрані й перебрані), В. Гаршина »Твори« — переклад із російської, Марка Вовчка »Записки причетника« — російською мовою, М. Якутського »Золотий ручай« — переклад на українську із якутської, та В. Пронського »Друге дихання« — роман російською мовою.

* В Колонній Залі Української Філярмонії в Києві відбувся звітовий концерт Музичної Школи. Більшість учнів тієї Школи були змушені вчитися у клясах ...балалайки, домри і баяна. Лише одиниці вивчали бандуру та скрипку. Найцікавішим був виступ, що зазначує навіть »Радянська Україна« за 2. 6. — ансамблю бандуристок під керівництвом В. Кабачкової, що виконав низку українських народних пісень і попурі.

* У Львові (на вулиці, що її тепер звуть »Радянською«) в будинку, де мешкав Василь Стефа-

ник, прибито меморіяльну дошку з написом: »В цьому будинку в 1897-93 рр. жив і працював Василь Стефаник — відомий український письменник«. Така московська почесть... Це, все таки, не перешкоджає московському окупантові і далі забороняти повне видання творів В. Стефаника. Про його оповідання на релігійну тематику не говориться взагалі ні слова навіть у помічних книжках з літературознавства для високих шкіл на Україні.

* Щоб приборкати прояви справжнього і не лише народнього мистецтва, московська експозитура на Україні — так зване Міністерство культури УРСР витрачає немалі кошти на влаштування всіляких оглядів самодіяльности. Спеціяльні комісії переглядають виступ кожного гуртка самодіяльности перед тим, як він має показувати свої досягнення прилюдно. Можна собі легко уявити, що все краще, якоюсь мірою ближче до незфальшованого українського — чужі наглядачі не допускають на сцену, висуваючи балалайку та гармонію.

Л. Димчук

ПОЖЕРТВИ НА ПРЕСОВИЙ ФОНД »В. Ш.«

С. Фур (Брадфорд) — 6 ш.; М. Ковалик (Нотінґгам) — 3 ш.; П. Стасюк (Брадвел) — 6 ш.; С. Писків (Манчестер) — 8 ш.; І. Михальчук (Ґрайнсборов) — 8 ш.; П. Фірман (Скунторп) — 4 ш.

Т. Островерський (Нью-Йорк) — 2 дол. 50 цен.; О. Пайончковський (Нью-Йорк) — 2 дол. 50 цен.; Г. Цебрій (Нью-Йорк) — 2 дол. 50 цен.

В. Боднар (Австралія) — 4 ш.; В. Бубенко (Австралія) — 4 ш.

* * *

ПРИЄДНАЛИ НОВИХ ПЕРЕДПЛАТНИКІВ І ЧИТАЧІВ

(Продовження)

4) п. **В. Фокшам** (Австралія) — 3 нових передплатники.
5) п. **І. Воловець** (Манчестер) — 2 нових передплатники.
6) п. **І. Сташків** (Лонґтовн) — 1 передплатника.
7) п. **І. Ткачук** (Росс-он-Вей) — вплатив річну передплату на »В. Ш.« для українських інвалідів в оселі Чіддінґфолд.
8) **Осередок СУМ-у в Галіфаксі** вплатив річну передплату для хворого українця п. І. Г.

Хто черговий? Ставайте в ряди активних Приятелів »Визвольного Шляху«.

* * *

ПОВІДОМЛЕННЯ

Американське Представництво місячника »Визвольний Шлях« приступає до масової акції приєднання нових передплатників з терену США. З цією метою будуть розіслані оказові числа названого журналу на знані Представництву адреси для зазнайомлення загалу Читачів із змістом »В. Ш.«, який непохитно стоїть на традиційних християнських, національно-соборницьких, духово-культурних засадах української нації та голосить ідеї українського національно-визвольного руху.

Представництво сподівається, що українці в США радо привітають у себе »Визвольний Шлях« та приєднаються до родини його передплатників.

Якщо журнал комусь із ВП. Панів Адресатів не подобається — просимо повернути оказове число до Представництва, якого адреса є:

Very Rev. Paul Falko
94, Thomas St.,
ROCHESTER, 21., N. Y.